

ქართულ მაკმადიანთ - ცხოვრება

აკინძული

ზ. კიკინაძისაგან

თფილისი

მწერალ-მბეჭდავი სტამბა ი. რუხაძისა, გაბაევის შესახვევი, № 1.

1916

ქართულ მაცვადიანთა ლოცვები

ქ ა რ თ უ ლ ი ა ნ ბ ა ნ ი

ა, ბ, გ, დ, ე, ვ, ზ, წ, თ, ი, კ, ლ, მ, ნ, ჟ, ო, პ, რ, ს, ტ, უ, ფ, ქ, ც, ჟ, შ, ჩ, ცხ, ჳ, ჴ, ჵ.

დიღის ლოცვის წესი:

საბაბ ნამაზის ორი მუხლი სუნეთი.
საბაბ ნამაზის ორი მუხლი ფარძი.
ნიეთი მიქნია საბაბ ნამაზის სუნეთი.
დავდექი ყივლებზე, მივჰყევი ყურაანს.
ღმერთის რიზაიდი, ელააჰუ ექბერ.

შუა დღის

ოთხი მუხლი სუნეთი უმანდელი.
შუა დღის ოთხი მუხლი ფარძი.
შუა დღის ორი მუხლი სონღუნქი სუნეთი.
იქინდის ოთხი მუხლი ფარძი.
ახშამ ნამაზის სამი მუხლი ფარძი.
ახშამ ნამაზის ორი მუხლი სუნეთი.
იასის ოთხი მუხლი ფარძი.
იასის ორი მუხლი სუნეთი.
სამი მუხლი ვითარი --ვაჯიბი.

არაბული ნიმი

წვევითუ ენ უსელი, სელაათე ფეჯრი სუბჰეს.
სუნეთი იყთიდანე ბილ ყურალ აზიმ ველი
რიზა ილაჰიმ ალათე ალა ელაჰუ ექბერ.

ელაჰუ ექბერ, სუბ ჰანე რობილი აზიმ. (სამჯერ
თქვას).

სემი ალაჰულ ჰემიდე. (გაიმართოს).

ელაჰუ ექბერ. (სეჯდეზე წავიდეს.)

სუბჰანე რბოლე ეელა (სამჯერ თქვას).

ელაჰუ ექბერ. (ადგეს და გაიმართოს.)

ელაჰუ ექბერ. (კილო შეჯდეზე წავიდეს.)

სუბ ჰანე, რობილე აზიმ (თქვას).

ელაჰუ ექბერ, ელაჰუ ექბერ! (თქვას და გაიმართოს).

ლოცვის ღუასი

საბახ სამის ღუასი. საბახ ნამზის ღუასი

ელაჰუმე ეჯყელენი, სებაჟენა სებაჟნეს სალიი
ხინინ, ველისა ნენა, ლისანზე ზაქირიი, ვეყლუვენა ყუ-
ლეველ ხაშყინ ვეებდანენა, ებდანელ მუთე ყინ. ელაჰუ-
მე ეხჟიზნა მინშერილ ინსანი ვედერ ბელ ლისჰნი, ჰეიდემ
შეიჰყანა, ვეფითნეთულ ახიზის სემანი, მინზე ვალილ იმანი,
ბიჰაყლ ყურანიი ბირაჰ მათიქე ერაჰერ რაჰმილ.

საბახ ნამკის

სუბჰანე ქელჰაუმე, ქელჰაუჲე ვებიაჲ მედიქე, ვეთებაარე ქეს მუჰე, ვეთე ალაა ჯედ დუჰე, ვეელა ილაჰე ღეირუჯლე, ეყუზუ ბილაჲი მინემ შეიჰტყანირ, რეჯიმ ბისმილაჲირ. რახ-მანაირ რახიმ.

—

ელჰედულილაი რობილ აღე მინემინე ერაჲმანიტ რაჲიმ, მალიქი ევ მიდინი, იაჰქენე ბიდიუ, ვეიაჰე ნესთეყინ იჲდინე სირატყელ მუსტეყიმე, სვირმტყელ ლედინე ენე ეემთე, აღე-იჲიმ ღერილ მეღდუბი, აღეჲიმ ველედ დუალიინ ამინ.

—

ინა ეტყვინა ქელჰეჲ სერფე სელილი რობიქე ვენ ჰალრ ინე შანიქე ჰუველბეიერ.

—

ყულ ფულაჰუ ეხედ ალაჰეს სხენთე ღეჰიელთი, ველე მიუღედ, ვალეში ქულემუ ქუფუკენებედ.

—

სუხანი ქელაჰუმე ვებინდიქე, ვეთე ყალააჯეთ უჰე, ვი-ჯილე სენა უჰე ველა ილაეჰჰ ხეირუჰ.

—

ეთეხიათუ ღილაჲ ვისხილევათუ, ვეტყვიათუ სილაჲ, ყალეიქემ, ვეიჰენევიყ, ვირახ მეთულაი ვე ბერჰათ ეს სილა-ამუ ყალეინა, ვიყელა ყივა დი ლასი სხვა ლახინ.

—

ეჰხედუ ელა ილაჲ ილა ელა ვეეშჰედუ ენე მაჰმედენ აბდუჰუ ვერესულუიჰუ.

—

ალაჰუმე სხველი, ყელა მუხამედ ვიყლა აღი მუხამედ.

ქემა სხელიდღე, ყელა იბრაჰიმე, ყელალი იბრაჰიმე ვინეკუ
ზემიდუნ მეჯით.

—
ალაჰუმე ბარიიქ, ყელა მუხამედინ, ვყელა ალი მუხამედ,
ქემა ბარიქდღე, ყელა იბრაჰიმე, ვიყლა ალი იბრაიმე ინეკე
ხემიდინ მეჯით.

—
ინეტყვიანე, ქელქუმერე, ფესხვილი როპიკე ვენეხერ
ინე საანი, ექე ჰუველ ებტერ.

—
ლილაჰი ყურეისი, ილაჰი რიხლეთესი, თაიღვესხვეით
ფეილეს ბუდუ რუპე, ჰაზელ ბეითიღეზი, ეტყვეშუ მინჯუყი,
ამენეჰუმ მინხეუფ.

—
ველეუსერი ლეფიყურენი, ინედეისაა ლეფთი ნუსრინ
ინელეზინ ვმენუ ვიყი მილუსხალი ხაატი ვენევა ეხობილ ჰუო
ვეთევა სობის სხვებრი.

—
წელას დაღეგას ღჳას ღმერთო! შემიწყალე.

დაძთქნარებას: ღმერთო! დამიფარე.

ღსგიარას ღემის ღმერთო! მიშველე.

რამე საკვარგელეზასე. ელააჰ, ღმერთო! ღმერთო!

—
პირველი ლოცვა

ღმერთი შენგან რაზი გახდა, ავი კაცის შერიდამ ღმერ-
თმა დაგიფაროს. ამ დუნიას კაისიკოცხლე მოგცეს ღმერთმა.
საიქიოს ჯენენთის კარზე პირ თეთრათ მიგიყვანოს და შესუ-
ლიყო, იმ ფერი იღბალი მოგცეს ღმერთმა.

სადაღის წან

ბისმილაპი, დიდება შენდა ღმერთო.

მიცვალებულის ლოცვა. (ხოჯა იტყვის).

მეზობლებო! ძმანებო, ეს კაცი, იახოთ მანდილოსანი, როგორ იცოდით, ქვეყნიერობაზე, მეზობლის სამსახური იყოს, თუმცა ღმერთის სამსახური იყოს?

ხალხა იტყვას

ღმერთმა აცხონოს, ჩვენი დანახულობით და მიხდენილობით, ეს კაცი, იახოთ ქალის ნაქმნარობა ჩვენ გონჯი არაფერი ვიცი.

ბაიჩაშის ლოცვა (მოლა იტყვის).

ღმერთმა ბაირაში და კაი დღეები კაი ქეიფით მოგასწროთ, ბროლი წელი გაგიტენოს.

რემეზანის (მარხვის) ლოცვა.

ღმერთის ხეწნით ბუბერაქი კაი დღეები რემეზანი ღმერთმა მოგასწროს და ყაბულ გიქმნას.

მაჰმადის ლოცვა

(ხოჯა მინარიდამ იძახის)

ლა ილააჰე, ილლა მუჰამედურ, რუსულულა ეშქედუნ, ენლა ილააჰე, ილლელ ლაჰუვე ეშქედუ, ენნე მუჰამედენ აბდუჰუ ვერსულუჰუ.

იჩერსინდე ოლან იფთითალ თექბირ ყიამ ყირაანთე რუ-
ქუა სუკულ ყედ იეხირი ნდეთე შეჰჷდი ოყიაჯალ მიუდაალი
ოთურმაჷ.

ქართულა

შიგნიდამაი შეერთი იფთითა თექბირის ქნაი, ფეხზედ
დადგომა, ყურანის კითხვა, რუქუზე წასვლა. შეჯდესი ქნა.
ბოლო დროს ეთეიათის ეშეჰდურის კითხვის დონეთი დაჯდომა.

ილაშუნ შეერთი ყაჩდურ ბეშდურ. ხუთი არის.
ნელინე ნედურ. რაი და რა არის.
სეუმუ სელაად ჰაჯუ სეეჷაად.
ქელი მეი შეჰადეთ.
სოვმუ ორუჯ. მარხვის თმენა.
სელათ—ლოცვა.
ჰაჯ. ქაბეს წასვლა.
ზეჷად. ზეჷადის მიცემა.
იმანუნ შეერი ყაჩდურ. ალიი ღურ,
ამენეთუ ბილააჷი, ბენელაჰე თეაალე.
ინანდუმ ვარდურ, ბირ ღურ შერიქი.
ვენეზილი იოხტურ.

შექანდან მუსიკისდურ

ამენ თუ ბილაჰი. მე ღმერთი დავიჯერე, ვირწმუნე,
ერთი არს.

უმალი არა აჷ, სოულუნეი არა აჷ, აჷანაია, იჷინაი, არა
მასთან; ყოვლგან ბრძანდება.

ვემელოა იქთია. ველ იქელ ერე ინანდუნ ვარ ღურ ეგა-
ზლარ იჩმაზლარ.

ალარდა ელქელქუ ველი შილუქ ოხტურ.

ვექუთუბი ჰი დეხი ქითაბლარნე ინანდუნ, იუზდორდ
ქითაბდურ იზი სუჭუფ დორდ ბოუქ ქუთუბ ღურ.

ვექუთუბი-ჰი-კილოვ ქითაბები დევიჯერე, აზდა ოთხი
ქითაბი არის,
ასი სეიფე ოთხი დიდრევანი ქითაბი არის. დევიჯერე.
ვირწმუნე.

ვერსულუაი, დესი ფელამბარლე რინე ინანდუმ ჯემიიუი
ფეილემბარლე ჰადურ ეველი ადემალ ეიას სელამ აზირ ბი-
ზუმ ფეილემბარუმოზ ჰამედ მუჰამედნელ მუსტეყეფაა სელაჰუ
თაალა ალეი. ვესლენდურ.

ვერუსულაი. კილოვ ფელამბარები დევიჯერე, ყველა
ფელამბერები გამჩენელი ღმერთის გამოგზავნილები ბრძან-
დებიან.

უმალი, ადემალის სელმი. ბოლოს დროს ჩვენი ფელამ-
ბარები მაჰამედ, მუსტაფა, შალალაჰუ, თეალა, ალფი. ბეჰლემ-
ვერჩუქ ფელამბერი ბრძანდება. ვირწმუნეთ.

ველი ეუმლი ახალი ეხი ყიამეთ უნინე ინანდუმ ყიამეთ
ოლჯადურ.

ველი ეუმლ ახლირი. კილოვ დევიჯერე, რომ ყიამეთი
იქნას, ღუნია დაიქცეს უნდა.

ვებოლ უდერი ხეირიჲი ვეშერიჲი, მინელაჲი თეყლა ფეხი ელაჰუ. თელალნუნ თეუდირნე, ინანდუმ ხეირიდა ელაჰდან-დურ ხეირე რიზარი ვარდურ შერე რიზასი ოხტურ.

—

ვებელე უედესი ხეირი ვეშერიჲი თელა. კოლოვ გამჩენელი ღმერთის თეყდური დევიჯერე, ხეირიჲი მისგან არის, შერიჲი მისგან არის, ხეირზე ნება აქ, შერზე ნება არა აქ.

—

ნამაზუნ შერთლერი ონ იქი დურ, ალთისი ტაშრასინდე, ალთისი იჩერსინდე, ტაშრასინდე ოლან-ჰედესდინ ტეჰარედ, ნეჯასე თანდან ტეჰარედ სეთრულ ავეურეთ, ისთიუბ ბალულ ყივლე ვახტინი ბილმაქ ნიეთ ითმაქ.

—

ჭართულა ლოცვის შერთევი თორმეტი არს, ექესი გარედან, ექესი შიგნიდამ, გარედამ შეერთი დაპილწულიდამ გარეცხვა და გაბანვა. აბდესის აღება, ტანი და ფეხის. ჩაცმა. ყივლეზე მიტრიალება. ვახტისკოდნა. ნიეთის ქნა.

—

იჩრისდენ ოლან იფთითახ თეჰბირ ყიან ყირათუ რუქუ სუჯულ ყეფდი სხირინდე თეშიჰულუ ოყიაჩაყ მიილარი ოთურმაქ.

ჭართულა შიგნიდამ შერთებულ უმაღლე თეჰბირის ქნაი, ფეხზე დადგომა, ყორანის კითხვა, რეჰუზე წასვლა. შეჯდეს ქნაი. ბოლოს დროს ეთეჰიათი ეშე დუის კითხვის დონეთ დაჯდომა.

—

აბდესუმ ფარამლარი თორთლურ ეელუაზინი იახმაქ, თუბი ბითუმიმდენ, ჩემესი ალთინ ეყადარა.

—

ქართულა აბდესის ფარძა ოთხი არის, უმაღლზე პირის-
დაბანა შუბლიანა კისერში ჩამოსვლამდი.

იქინდის ყოლიენ იეხმაქ ბირ სეგირელ ბერაბერ.

ქართულა კლავის დაბანა ღირსე შიანათ მოსაკაკეავ მის-
ვლამდე.

უჩანჯისი ბაშინუნ, დორთ ბოლუგინდან, ბირ ბოლუქინ
მესაიმიმაქ.

ქართული მესამე ფარძი თავის მეოთხელი შუბლის კერ-
ძლიანის ვიპის ქუნაი.

თათრული დორღ ინჯისი აიაელარინი, აიალლარინი,
იახმაქ, თოფულლერი ბერაბერ.

ქართულა მეოთხე ფარძი ფეხის დაბანა კოქებიანა.

ღუსულმ ფარძი ყუჩდურ, აღზინე უჩგერ ტოლი ტოლი
სუვირმაქ ბუნონე მინხერი ნეყადარ სუვარ მაქ ჯუმლე ბედ-
ნეინ ეხმაქ.

ქართული ღუსლის ფარძი სამი არის: პირში საესე სამი
ჯერლი. საფსე საფსე პირში წყლის მიცემა.

ცხვირში სამი ჯერლი კარგა მინხერზე მისვლამდი წყა-
ლის მიცემა. მთლათ ტანის დაპანა, ისე რომ ერთი ბეწვის
შრალად არ დარჩეს.

წელას სიშორას ღრას. თემინუნ შერთი იქლურ ბირ-
დებარი იუზიჩუნ ბარდებარი ყოლირიჩუნ.

ქართულა თემიშის ფარძი ორი არის, ერთი დერბი პირი-
ზა, ერთი დერბი კლავებისა.

ბონინი მეს ითმახდა, ელაჰუმე ეყთიყერეყე ბეთი მინენა-
რი, ვესლასინე ლეველე ელლალ ვესლასილე ველი ელლა.

ქართული მარჯვენაი ფესას ღანანის ხანს: ელაჰუმე სებით
ყედემი ელეს სირატინ ევმე თეზულ სედემეი ლესი. რატინე,
ევმე თეზულ ფიჰილ ეყდან სოლა იალინი ეიაქმაქდა.

ქართული მარცხენაი ფესის ღანანის ხანს. ელაჰუმე ეჯყელე-
ნი სეიყინე მეშქურანე, ვეწდენებენ მელაურენ, ვეყმელენ,
მებურელნე, ვეთი ჯარეთენ ლენტებურაა.

ელაჰუმე ეჯყელინი სეიენ მეშზურენ ველზენებენ მელ-
ფურენ, ვეყმელენ, მეყბულენ ვეთიჯარეთენ ლენ თებურაა.

ღუაბღურ აბღუსუნ ახირიდენ ოყნაჯაუ ღუბღურ.

ქართული ანდესის ბოღოში სკიასსაჟი ღუა აკუა. ელაჰუმე
ევილინი მინეთ თებაბინე, ვეჯელინი მინელ მუთეტაონე, ვე-
ჯყელინი მინყიფადიქეს სალეიღნე ვეჯელინი მინელელინე ლა
ხეუფუნ. აღეჰი ველაჰუმ ემეენუნ.

უჯუჰი ბიზუნუბი ეიუშე თუ სვიდ ჰუჯუჰი ეყდაიქე ეშე-

დუ ელაა ილაჰე ილელაჰუ ვეშქელუენე მუჰამედენ ებდეჰუ ვერსულუჰუ საღ ყოლონი ვიაჰმაქდა.

ქართულები მარჯვენა კლავის დასანის ხანს. ელაჰუმე ეყვინი ქითაბი ბიმენი ვეჰასიბინი პისააბენ სირაა. სოლყოლილი ექმამდა.

მარცხენაი კლავის დასანას ხანს. ელაჰუმე ლათუტყვინი ქითაბი ბისმილაი ველაამინ, ვერაე ზეიქჰ, ველა თუჰასიბანი ჰსააბენ შედიდა ბაშინინ მეს ითმახდა.

ქართული თავის მესხის ქნის ხანს ელაჰუმე ღრეშინინ ბი ვეჰმედიქე ვენზილ აელეიე მიმბერქათიქე.

ყელაყლარინი მესხიაჰმაქდა — ყურის მესხის ქნის ხანს. ელაჰუმე ეჯყელენი ესეთე მიყუნელ ყველე, ფეიეთე ბიყუნე ესენჰუ.

აბღესას დაწეებას დუჰასი (სეჯის ბანა)

ეუზუბილაჰი მინე შეიტჰანირ რეჯიმ, ბისმილაჰი რაჰმანირ რაჰიმ, ბისმილაჰი აზიმ ვაჰლ ჰამდულუილაი, ყელადინლი ისლამ ყელათეუფიყილ იმან ყელა იდაეთირ რაჰმან, ელხემდულილაჰი ყელადინლი ისლამ ყელაუთე უფიყილ იმან, ყელა იდათეთ რაჰან ელხემდულილა ჰილეზი, ჯეყელელ მეტყეჰურენ ვეჯეყელელე ისლაამე ნურა.

აღზინე სურიმაქდა. პირში წყლის მიცემის ხანს ელაჰუმე ეყინყელაჰ თოლავეთიქ ვეზიქიქე ვეშურიქე მინე სურმაქდა.

რევირში წელის მაგებას ხანს.

ელაპუმე ერიანთი რაიხთელ, ჯენეოი ვერზუნი მინე-
ყიმია, ველათუიანი მირაა ეხთინარ ნევეი თულ ლულუე ელი-
რეფიულ ჰედეს იუზუნი ეიქმაქდა.

პირის დაბანის ხანს, ელაპუმე, ბეიდ ვეჯი ელაპუმე
ბეიდ ვეზი ბინეურიქე, ვეშეაუბეიდ ჰუჯუდი ევლაი იქე ვე-
ლათუსევიდ უჯუდი ბიზუნუბი ეიუმე თუსევიდე, ჰუჯუდი ეყ-
დაიქეშე დუ, ელაა ილაპე ილელა ლაჟუ ვეშქედუ ენე მუჰა-
მედენ, ებდუჰუ ვერსულოჰუ საღ ყოლინი ეიაქმაქდა.

„ელხემ დუდილაი“ ქართულაჲ.

ღმერთო! ცისა და დედამიწის შემდგენელო და ყოველი
სულიერი და უსულო არსების დამბადებელო, შენ იყავ ჩემი
პატრონი, დამიფარე და შემდეგ სიცოცხლისა მაცხონე მე. ამინ.

წმიდაო დიდო მოციქულო მამადო და ყველა მოციქუ-
ლებთან თანასწორო შენ მიშველე მე.

მაჭმადის ღოცვა „ლა ილაჲ“

არ არის ღმერთი თვინიერ მისი და მის ერთათ ერთის
მოციქულის მამადის. დღეის შემდეგ შემოვალ მის მფარვე-
ლობის ქვეშ და ვაღიარებ მის სარწმუნოებას. ამინ.

ქართულ მაცხადიანთა ლექსები

თ ა მ ა რ დ ე დ ო ფ ლ ა ს ლ ე ქ ს ი

ათასი კაბა ყმა მყავდა, ყველანი¹ ოქროს ღილითა,
ვაქმევდი დედალ ხოზობსა, ვასმედი ბროლის ქიქითა,
ვინც რომ შემება, შევეები ალალითა და ჯიქითა,
აწი თქვენ იცით მეფენო, ვინც დარჩით ამის იქითა.

(მახინჯაურელის უსეინ ბეგ ბეჟანიძისაგან გაგონილია, ძველთაგან დარჩენილია ეს ლექსი ქობულეთში.)

ა ს ლ ა ნ ი ს ლ ე ქ ს ი

ასლანა ვარ ბაჟუნ ოღლი ყოღ ფირალში გამორჩეული,
ის ხუმარა მურად ბევი გემელაპარაკა მე ერთი;
ასლანავ თოფი დაღევი, თვარა გაგიწყრება ღმერთი,
აქამდი რომ არ შერჩოდი, ახლა რა გინდა მითხარი?
მე შენ ბიკათ კი დაგვხდები, თუ არ მაცვია ქალის ნიფხავი.
(ჩურუქსუში გამოთქმული)

* *
*

ყიზით ალა შამბაში ოღლი იგითია მეტის მეტი,
აკენის ბალანას დაიკირავს აღარ გაიხსენა ღმერთი,
აკენის ბალანის დაქერვას ძალიან გაგიწყრება ღმერთი.
არ დამეცე ყიზით ალა, არ გეიმეტო შენი გვერდი.
ვოღლაპი დაფიცული ვარ, არ გევიშვა ერთის მგტი.
მე გასული ვარ ფურცელში, ფიშტოს მიგანთებ მუცელში,

ოთხი ძმანები ტყეში ვართ ერთმანეთზე უკეთესი;
მე მეკითხვის ყველაჲს საქმე, ვარ უმფროსი და ხუცესი,
ბაბაისაგან ანდერძი მაქ, სირცხვილის ქვეშ ნუ მოიციდი.
ტყეშიც ამისთვის დავქუხავ, მგონია პაწა ვირცხვილს ვიხდი,
შენ თუ მურადბეგი გყავდეს, მე—ხვანთქარი, მთლად მეჯლიში,
ერთი კაი ბაბაჲ მყავდა, ლამაზი და კაი გენგიში.
მისა ზომკვლელსა შეილს ერთს კი მოვაჰხვედრებ სულში,
ერთი ვესროლე საშიშრათ, გავაკრიე ფიშელლულში,
აწ თუ გამჩენმა მიმიშვა, ჩემ თოფს კი ვკრავ კაკალ გულში,
მომიდგეს და მანც მესროლოს, კონდახი ჰყრას მის ცოლს გულში.
(ჩურჩუქსუში გამოთქმული)

ჩ ა ხ ა ლ - ო ლ ლ ი ს ლ ე ქ ს ა

ჭეიგიდი ჩახალ-ოღლი ერთხანაც გიქრიდა ქარი,
შემოაყევი ოლქაობა ხომ არ ქენი კაი ქარი.
ფაშას ყულე დეუმგვრიე, სასახლე გეულე მხარი,
სელიმ-ფაშამ რომ შეიტყვა, ხომ შეინქნა ჰერსით ათვრალი.
ჩახალ-ოღლი შემირიგდი, გავაკეთოთ ბარიშალი,
ასრე ვნახოთ ერთმანეთი ვითარცა რომ და და-ძმანი.
თუ რომ მე არ მემენდობი, ბროლათ შეიყარე ჯარი,
შუატეზე რომ გადმეჲარე, იქ გადმეიტანე თარი,
ადიგვე რომ ჩამეჲარე, მეიდანს ქამე საიხარი.
ქალაქში რომ შემოხვედი, ვით ფადიშა სერესკერი,
ფაშამ საჩუქარი გიყო, მას გავარდა ორიე თვალი.
ფაშა ვალეს წამოვიდა, ხომ არ გამოვიდა ხანი,
ჩივთეები დეუწყვილეს, ზაცას აღის მათი ალი.
სამი ფეხის გადადგმაში ჩამოართვეს ორიე მხარი:
სამივ ერთად დაარწყვილეს, ორი ძმა და ზაჲრახტარი,
სამსაჲ ერთად დასქრეს თავი, ვითარცა ყასაბმა ცხვარი,

ყველა იმას ეხვეოდა, ვითარცა სკაში ფუტკარი.
აქარას დაწვა დადაგა, ზეცას აღის მათი ალი.

ჩაწერილია 1859 წ.

ს ო ლ ო ლ ა ს ლ ე ქ ს ი

(ა ქ ა რ . უ ლ ი)

სოლოლა სტამბოლს წავიდა თავის სიმამრის ბარზეა;
რვა დღე და ღამე იარა, ჩვეიდა ხონტქრის კარზეა,
ვეზირ კოცნის კალთასა, სოლოლა კოცნის თავზეა,
ჩვენც ერთი არაბი გყვავს, განთქმული გურჯისტანზეა,
შენ თუ იმას ეჯირითო, თულეგ დაგადგამ თავზეა,
ფაშიობას შენ გაჩუქამ იმ ახალციხის კარზეა.
სესიები გამოცვიდნენ, რა გადახდება თავზეა?
სეისებო, ნუ გეშინია, ცხენი მოგვარეთ კარზეა.
ოუშვეს და გამეიყვანეს, ნაბამი შეიღსა ჯაქვზეა.
ხუთსა სეისა უქირავს, ვერ იმაგრებენ გზაზეა.
გეჟარა და გემეჟარა იმ ჯირით შეიღანზეა.
შავარდნულეგ შემოკივლა, ხონტქარი დაძრა ტახტზეა;
არაბი მოღის, მოკივის, ვით ნიაქარი მთაზეა,
სამი ჯირითი უძევს იმ გაშავებულ მკლავზეა.
სამსაე სოლაღას აქადნის, რა გადახდება თავზეა?
აბა გამექეც სოლაღა, მოგყვე უღურის კვალზეა.
ერთი ჯირითი ესროლა, არ წეიკარა ტანზეა,
მეორეც რომ გეისროლა, მოხვდა ცალ აბჯანდაზეა,
ცალი აბჯანდა შეწყვიტა, გადგა ცალ აბჯანდაზეა,
„რას შერებდი ოხერო მკლავო. თვალი მეჭირა სხვაზეა,
აბა მობრუნდი არაბო, მოგყვე ღვთის სამართალზეა.“
ერთი ასეთი დაკივლა, ფერი უცვალა ტანზეა.

ცხენი ცხენზე შეაცდინა, ჯირითი დაკრა ბექზეა,
 არაბი ძირს გადმოვარდა, სული არ დაჰყვა ტანზეა.
 მოლიები, ხოჯიები ქითაბსა ბერტყენ თავზეა,
 „ქათაბ-მითაბი ქარს არ იქს, ქურქი წაბურვით თავზეა,
 სოლაღას კი შეეშინა, პაპუცებს ყრიდა გზებზეა.
 „შენ სოლოლა ნუ გეშინია, თულებ დაგადგამ თავზეა,
 ფაშიობას შენ გაჩუქამ იმ ახალციხის კარზეა.“
 მურად მურადის ქირიმე, კარგა ისაქმე გზაზეა,
 საცალა მიგიყვან თემსა, ქილიკით დაგიდგამ ქერსა,
 აბრეშუმის თორბას მოგცემ, საპნითაც დაგიბან ფეხსა;
 ყოვლის ვახტის ლოცვაზედა შენ შეგახვეწიებ ღმერთსა.
 ხაწერილია 1859 წ.

უწინ დროში ბრძანებულა ჰეზრეთია სულეიმანი,
 ნესვიეთსა ყურიმ მიე, თუ გწამდეს დინი, იმანი,
 გამჩენელმა ბრველი მოგვცეს თადარიკი იალი, პური,
 რეჯებ შაჰბანი მობრძანდა, სელავათსა მიეცეთ ყური.
 სელავათის მომტანელსა მეზერში ჩაუხტება ნური,
 სელავათსა ვინც არ იტყვის, გინდამც რომე ბრეში ღორი.
 რემეზანსა ურევია მუზარეჟი სამი დღეა;
 სამი დღის გულისათვას არ გვაქამა ერთი თვეა,
 მოწყენილიც კი დაგვტია, არ მობრძანდა ათი თვეა,
 მობრძანება ვისაც უნდა, მისი სახლი სამოთხეა.
 ლამაზია სანახვეი კაი ხალხის სამარზავი,
 ჯენნეთის კარგს თუ კი მკითხავ, მაღალია და პტყელია,
 ისრამში ერთი ვინც არ იცის, მუსლემანობა თხელია.
 ხუთი ვახტის ულოცავი ჯეჰენეთში ქვა ცხელია.
 სელავათსა თუ კი მკითხავ, ჯენნეთის კარზე ჰკილია.
 (ბუჰანა ბაირახტარ შავიშვილისაგან გამოთქმული)

ჩ ა ჩ ხ ი ნ ა კ ი (ჩატი)

ავდექ გარეთ გავიხედე, დევინახე ჩიჩხინაკი,
ერთი თოფიც კი ვესროლე, გადავართვი კიკბინახი,
ჩიჩხინაკვაც გვიყვირა, თავზე დამადევი იალი,
ავდექი და ქე მიველი, მოუტანე კარქი იახი.
„მაგი იახი იქით გასწი, მე ველარ მოვრჩება ახლა,
„ჩემმა წყევლამ, ჩემმა ცოდვამ ჯოჯოხეთში ამოგბარხლა,
„უულაუხათ წამოველი, ოდლუშალიც მოვიდოდა,
„ეზრადელი თავზე შედგა, ი მამადისმც რა უნდოდა
„ის მამალი მომიძევი, აწიე უბეში ჩამსვი.
„გამჩენელის გულისათვის ერთი ჭაჭვი წყალი მასვი,
„ჩემი ჭონი გამოხადე, შენ თოფის კონდახსაც უსვი;
„ვაჟმე შეიღებო, სადა ხარ, რაფერ იეთიმი დემირჩი,
„ჩემი ხორცის სახარშავათ ქვაბებს გაუგლისეს ნერჩი,
„ეს იგითობა რომ ვქენი, ყირალს გეუგზაენე ელჩი.
„სეღავათის მომტანელ სუ მთელი წავა ჯენნეთში.
„ჩემი თავის სიმწარისგან შენეც კი დარჩები კარში!

(ბუჰანა ბაირახტარ შავიშვილის გამრთქულია ს მერისში. მერისში სახლი დაეწვა და ველარ დადგა, გადასახლდა ზედა აქარის სხვა სოფელში, ვაიოში, სიღარიბე და მწუხარება ბევრი ნახა, ეს ლექსიც იმ ხანებში 1859 წ. გამოსთქვა. შავიშვილის ლექსები დასწერა პეტრე უმიკაშვილმა მარიამობისთვის, 1879 წელს, სოფ. ვაიოში შავიშვილის კარნახით. იმავე წლის დამლევს მოლექსე ზამთარში გარდაიცვალა.)

ა თ უ მ ი ს ლ ე ქ ს ი

(მარლის მოკვეთახე)

გადაწმენდილს დილას მიადგება სეპერიო,
ქალაქებში დავაშვენოთ ბათუმისა შეპერიო,

სტამბოლიდგან დეიდრება, გეიხსნება დენგებო,
ალოთუნ წყალში გავლებული მიცხებული დემებო,
ზღვის პირზე მოგდომია დალაგული გემებო;
გამფრინვალეც ვერ უსწორებს, მუცელზე აქვს ეირო,
სიარულსა თუ კი მკითხავ, ქოჭლანისა იარიო.
ზღვის პირზე ეფინება შავი-თეთრი ჩიტებო.
თუ ჯარებსაც მოუტანია ფრანგისტანის ჩითებო,
მუშტერიც ვერ უპოვნია, თავ-შეუდგია თითებო.
ამ დამპალის ფრენგის ჩითით დუქნის პირი ავსილია;
თვალ დამდგრებს ვერ შეუტყვია, ფუხარა რომ დავსილია;
ფადიშაჰპაც მოგვიძულა, მოგვიკვეთა მარილიო,
მუბარეჰსა რათ სკირია ამ ფუხრისა ტირილიო.
ზედა მცაში აწეულა ჰავნანათის ყვირილიო,
ფადიშაჰის ასი თუ ვართ, წამეილოს სეფერიო,
ყამეთით მორჩომასა წეგვიშინოს თებერიო,
ეთენდებსა რიჯა უყოთ, ასთე მისცენ ხებერიო.

(გამოთქმული ბუჰანა ბაირახტარ შავიშვილისაგან. 1860 წლებში,
სოფ. მერისში.)

ზ ა მ თ ა რ ი

გამჩენიდამ უმუდი გვაქ მოვლა ფუხრისა მთელისა.
დაბძანდი და ყური მომე, ვიკითხო ბეჰთი თოვლისა.
ამ ზამთარმა გაგვისერთდა, გამოგვეყარა მშრალი მტვერი,
ლობის დაწვა რას კი გაეხდი, ველარ ვნახე სარი წვერი,
აღაფი ბევრი დემირჩა, შეშას თუ კი მკითხავ, მთელი,
უკაცრავათ, გიახლები, დემელია აღი-ყველი;
ხელი-ფეხი ვერ გვეიღევთ, შეგვაწუზა დუნია მთელი,
მოვიდა, თვალში დემიდგა ეზრომისა სერესკერი.
თებერვალი რომ დადგება,.....

მუბარეკი ყიზლიდამა რომ გამოვა ჰაჯიელი,
შენს აჯილას მაშინ ვიყრი დეგეხვევა თავზე ქელი,
იგითი ხარ მაშინ დამხვდი, რომ გამოვა ხის ფოთელი,
გამჩენის ეშრი დეილაოცა, მისილამ არს სუ მთელი.

ქობულეთურა ლექსა

ოლქობაზე

(თქმული ჰუსეინ მეჟევანძისაგან)

გოთაულეები შეიყარა ქობულეთელი და დაგვია,
ხუცუბნელი, ქახათელი, რომ ესთქვათ ერთი არ გვაკლია,
ჯორის კვალზე რომ გავედით, ჩავდექით ყველამ გზაშია,
საკაციაზედ გავედით, წინა გავგზავნეთ ბარგია,
ბეგიებმა ის არჩია, გაღამ მოუხდეთ სახლშია,
ბაირახტრებმა იწყინეს: სახლზე მოსვლა არ გვარგია.
ჯობს, რომე დაბლა დაუჯდეთ, არ გამოუშვათ გზაშიო...
წავედით და ჩვენ დავჯედით ნატანებისა თვალშია...
რომ გათენდა, დავინახეთ სამი ჩამოჯდა ნაეშია;
სამმა ნავით გამოვიდა, ერთმა წელთამდი წყალშია;
გავექანეთ და, ვეჭაკეო, შეედევით მაღალ ბარდშია.
გურიანთლებმა შეიტყო, შეყარა ჯარა ხალხშია,
როკნალზე წამოგვეწიენ, შეგვექნა თოფის ტყაცია;
დაღალული ჩამოგვეყარეს იქ ოჩხამურის წყალშია.
ნაკაშიძეჲ დაგვიძახა: „რათ ამომავდეთ სახლშია!
„ნაკაშიძე და ართომლიძე ნაქებია სროლაშია;
„მაგრამ ჩემი დამსებისტვის სამსაც მოტეხეს ბაყვია!“
მექორწილემ მოგვეგება: ბიჭო! რა გიკირს, რა გაკლია?
თუ ძქობა გწაჰს, დაგვეთხოვე, სული ხორცთან არ აგდია.
გავექანოთ და ვეჭაკოთ, დავინახოთ ანკრია!..
დაკრილებსა გვიშინჯიდნენ, ზოგს აქვს მხარი მოტეხილი,

ზოგსა მხარის დაეწია, მოთხრობლათ გასვლა არ გვეგონა-
ყველამ ვლოცოთ დავითია.

**ქობულეთელი ზომის ქადასაგან ხასან-ბეგ თავდგერაძისადმი
მაწერალა 1850 წ.**

ბატონს ხასანბეგს მიერთვას, უმორჩილებით, თავ მდაბლით,
ბროლის ხელსა დაიჭიროს და წაიკითხოს ტკბილის ხმით...
გონიერი, მეცნიერი თქვენ ბრძანდებით აგრე მღვთით.

ჩემო სიცოცხლის მომცემო, გამატეხელო ძალისა,
ნიავ ყოველად შემეკულო, ვარდო გაშლილო ქარისა,
თათრის ქართლამდის ნაქებო, მაშვენებელო გვარისა.

რა რომ გთხოვოს სულიერმა, შეთვის უნდა თავი ნაცვლათ,
დღეი მხერით ვერ გავძეხი, ღამე ვიწვი შენთვის სანთლათ;
რამაც დელამ შენ კი გშობა, მას კი წაჰყვა სული ნათლათ.

ვინც კი გნახავს, თქვენ გენატვრის, სხვა არ უჩნა თვალგებსა,
ღმერთო, თუ იპას შეგვეყარო, საწყალთა გავცემთ ფარებსა!
ნეტა რა დროში ვიქნები, გიღიდებ თავ-ქვეშ მკლავებსა,

მასუხა ხასან-ბეგ თავდგერიძისაგან

ქალო, შენ გაქებს ყოველი, ადამიანთა ენები,
ზიხარ გონიერად გაზდილი, ადვილათ არ იხსენები,
თვალ-წარბზე ია ჩამოგდევს, ლოყაზე ვარდის ფერები,
მღვთის მადლმა გულით მიყვარხარ, პირში არ მოგეფერები!

ქობულეთელი ასლან მესხაძას ძაღვი თაგის მუხობლებზედ
გამოთქმულა სამტყვევეშა 1869 წ.

გენაცვალეთ მეზობლებო თქვენდა ნაცვლად ჩვენ წავედით,
თითო საწყალი ძმები გვყავს, თქვეთვინ ჩაგვიბარებია,
ხასან აღას მივენდენით, მივეხვიეთ ორნივე ხელზე;
გვიღალატეს და დ.გვკარგეს, გაგვზავნეს შუა გულ ზღვაზე.

ხუთშაბათს სიზმარი ვნახე, შემაჯდინეს ვითომ ცხენზე,
პარასკევი რომ გათენდა, შეგვიყვანეს ხონთქრის გემზე,
რაც ქალქში კაცი იყო, ისეირეს ყველა ჩემზე,
დვინახეთ სასამართლო, რას იკიდებთ ყილფის წელზე?
ბათუმში რომ ჩაგვიყვანეს, ფაშა წამოგვიღვა ფეხზედ,
რაც კი იყვნენ იქ კაცები, დაგვაყენეს ყველა წიაპზე;
ოცდაათი ვაჟი კაცი მუთი აღას მიგვცეს ხელზე,
შეგვიყვანეს სამტყვეოში დაგვაქედეს რკინა ფეხზედ.

—

უდაბნოში შეგვიყვანეს, ველარ დადგა კაცი ფეხზე,
სტამბოლს გზავნას გვიპირებდნენ და საგძალი გვინდა ზურგზე,
კაცი გულით კერპი არის, ნეტამც ვიყოთ ჩვენს ადგილზე,
ღმერთო, იგი მოგვასწარი ვლოცულობდეთ ჩვენს ბინაზე.
ალი ეფენდ ხოჯათ იყოს, მუხურს დაკრავს ტყუილ საქმეზედ.
მან სიცრუე იკადრა და ხარობს მტერი კიდევ ჩვენზე,
ჩვენო დედავ და მოყვარევ, ჩვენ ბრალდება არ გვაქვს თქვენზე,
იშალა გვემსახურებით, თუ შევიძრეთ რკინა ფეხზე.

—

უსუფ ბეჟა აღლის ამბავა

ბატონის წყალობა მქონდა;
ოფხი ქოშე ოღის ძველი,
უნდომობა შემეჩვია,
შიგ ვიწეკი ბიკი ძნელი,
სილალი შიგ ბევრი მქონდა,
კალევა და კილაზენი.
ავდექ და კარს მივადექი,
სად მოსულან ეს ობლები?
მურვანის ძეს თოფი ვკარი,
გადაუგდე გუდის ძველი.
ნაკაიძე გაიძახის:
— ბეგო, მოკვდი წყლის უსმე-
წყალი მაქეთ ჩამოვიდა, [ლი,
არ წამიხდინო კურქელი.
შაბათი დილა გათენდა,
სროლაც იქმნა საკურველი,
უსუფისა დამცემელსა,
ბიკი უნდა დარჩეული,
თოფის ცემა რომ შეიქმნა,
ზოგი მირბის გაქცეული,
ოგი როგორ არ იცოდი,
ფინთი ოჯახ დაქცეული.
ოკოფ უჟსაც დაეცნენ,
ალიბეგისა ბიკები,
ყურუმ ბარუთ დეელიენ,
ზედ მიაყარეს კინკები.

ერთი ბიკი მე ვიყავი,
მერქვა უსუფი სახელათ,
უნდომოდა შემეჩვია,
დავაკავე ფიშტო ხელად,
ვა თუ უნდომს მილალატეს,
მომეხმარე ღმერთო შენცა;
ეზრავლი ჩაპობრძანდა,
მალლიდამ მეძახის სელას:
სული უნდა ამოვწალო,
ნულარ აქნევ მაგის ენას,
რიზმან ალავ, ჩემო ძიავ!
ნუ მიუშვებ ღუშმანს ჩემსას,
ბრეველი მყავს მე ღუშმანები,
ვამე სასაქმელა ჩემსას,
ხელთა რომ ველარ მიზმეს,
შვილებისთვინ ღესენ ყამას,
მე კვდარი და შენ ცოცხალი,
შემაკრიან გულზე ნიშანს,
პაწაწალა დაუყვიროთ,
მოგკიდებენ ზურგზე თრიმას,
წუხელი სიზმარში შესიზრმა,
მოდენიღენ ძროხას ჩემსას.
იმას მკვდარიც კი ვეყოფი,
დადამდება მივალ მისას.
სიცოცხლეში ვკამდი სხვისას.
ვატრიალებდი ხელში მუსას.

ასლან ბეჟან ოღლის ამბავი

მე ვარ ასლან ბეჟან ოღლი, ყოლფირალში გარჩეული, რომელი არის ჩემთანა აღარ არის ჩურქსუში: თუ დამეცა მურად ბეგი მეტად გაუწყება ღმერთი, შენ თუ ასი ბიჭი გახლავს, ჩემკენაა დიდი ღმერთი. ყონახზე შემომესია, შიგნით ქე დავრჩი ტყვესავით, არა კაცს არ გაწყენიეთ, ჩემთვის ვიჯექი მტრედსავით, გასაქირში მომენმარეთ, ყველას გეხვეწეთ ღმერთსავით, თხუთმეტი ბიჭები დამდევს, არბათიოს მგელგებსავით. ბაბავ (მამავ), ერთი შინ შემოდი, ქალი გარეთ გაიყვანე, ნენეს სალაში მიმარღვი და უთხარი სიტყვაც თანა: ბრეველი ქნოლა ქვეყანაში საცოდავი ჩემისთანა, მურად ბეგ, არ გეკადრება. ჩემი ასე აზარება, მეზობლებო! დაუყურეთ, ნობელით თოფი ვარდება, თუ მოვკალი ბეჟი-ოღლი, აქვს სილალი თავის ფასი, აფხანავობა თუ იცით, პაპუნაშვილის წყალი ასვით, მორგონა ყირსსადლობა ჩემსას კარის ძირში დავსვი. ყაზახობა დაინახა, აუტირე, დედა მისი.

წარსულს ომიანობაზე

გაგზავნესა საჩხუბაროთ ურუმელში სამი ფაშა, ორმა ფაშამ უღალატა, ქე გაყიდეს ოსმან ფაშა, ოსმან შაშამ ჩხუბი რო ქნა, მისი უში აღარ დარჩა, იმას უფრო რალა ექნა, მომხმარე აღარ დარჩა, ოთხივ კედით რომ მივიდენ, შემოესია ჯარია, დაიკოდა ოსმან ფაშა, ხელთ დაიჭირა ხმალია. გენერალმა დაუძახა:— „დადვი მაგი ხმალია. შენ თუ რამე გაგიჭირდეს, მე ვარ შენი მომხმარე!“

ხემწიფესთან წაიყვანეს, მან შეაძლია ხმალია,
ხემწიფემ ასე უბრძანა: არ აგერთმევა ლეკური,
შიდ ყირალში არ მინახავს, შენისთანა მოწიფული,
შემშვენდება, უნდა მოგცე, უნდა გიჩვენო სტამბოლი,
წამხდარ საქმეს გააკეთებს, ლაზი ოსმან ფაშის ხმალი,
დაუძახა თორმეტ ფაშას, ერთათ მოსკრა ყველას თავი,
ზოგსა ფაშას თავი მოსკრა, ზოგს მოაბა წელზე ქვაი,
გემიჯებსა გაატანა, მოანახვა შაეი ზღვაი,
ცის კიდეში გასულა, მისი ყაზახობის ხმაი,
რუსებს ჯარათ კი ეყოფა, აღარ უნდა ფაშას სხვაი,
ურუმელში წაიყვანა დიდი გამოთხრილი გზაი,
„ნამესნიკმა შეუთვალა: რაიზ გამოთხარე გზაი?“
იგი მტერებიზდა მინდა, მიეყარო გულზედ ვაი,
ავროფიღმან უყიდნია მილიონის ზარბაზნები,
რუსის ყირაის შეუთვალა: თუ ბიკი ხარ დამაგრდები,
ნაზეთას რო წაიკითხავ მაგ ბათუმში გესტუმრები,
ღმერთით მაშინ მოგერიო, დაგასიო ყუჩალები,
მე გახლავარ ოსმან ფაშა, გაგიწყვიტე სალდათები.

* * *

ლოლის ველზედ ყანა მქონდა, ყანაშია დიდი ლოდი,
ლოლის ქვეშე დიდი გველი, გველსა ჰქონდა ორი თვალი,
ერთი თვალი ცეცხლი იყო, მეორე კი წყლისა იყო,
გამოდიოდა წყლისა თვალი, დემინელა ცეცხლის თვალი,
შენსა თვალსა მცემარესა; დაუქროდეს ორივე თვალი.

* * *

ქართლის ქალებმა მოგწერე თათრის ქალებს კურნებით,
— „ჩვენც ქალები, თქვენც ქალები, მაგრამ არ გვევენართ სრუ-
ლებით;
მღვთისა ნამგზავრს სახეს ჰფარავთ, გაქვან ფარული ჩადრები,
რაც კაცმა იგი ასწავლა, ნუ რა გზით ნუ ეთანხმები.

თათრის ქალებმა მოგწერე, ქართლის ქალებსა კალმები:
„—ჩვენ ჩვენთვის თითო მალი გვაქვს, ქმარებისთვის ყვარები,
თქვენ თქვენ ქმარებს ვერ ცნობილობთ, ხშირათ ფოთში იარებით,
საცოდავსა თქვენს კაცებსა, რა ტყუილათ ემადლებით?„
ქართლის ქალებმა მოგწერე, თათრის ქალებსა ვარდები:
„—ცხდათ კაც რომ დამინახავთ, კარსა უკან დაეფარებით,
საცოდავსა თქვენს პატრონს კი სამკვიდროთ ეპრიანებით,
თათრის ქალებმა მოგწერე;—„კი სჯობს თქვენი ხაზარდები,
შარაში კაცს დაინახავთ, მიხვალთ, ხელთ ჩაუარდესით,
გლეხი რაფა გავამტყუნოთ შეარცხვინა თავადები.
ტანციობა დაგიწყვიათ, ჯოჯოხეთში ჩაეარდებით.„
ქართლის ქალებმა მოგწერე: —„ხოლოდ ლაშაზი ბრძანდებით,
პირადობას თქვენ გიქებენ, რთგორც ზეცაში მთავრებით,
იგი ქვეყანა გაბრწყინდა, სადაც თქვენ დაიარები,
ჩვენი კაცი ვერ მოსულან, გადმოგიწყვიან თავები,
თათრის ქალებმა მოგწერე: —“თქვენს ღარღლის ვენაცვალებით,
თავით ბოლომდი შემკული, აღმასით თქვენი ტანები,
პატარა ლა ხათრი გვრჩება, რომ წაგვართვით ქმარები,
იმისთვის ხომ არ მოგწონან, მოპარსული აქვსთ თავები.

ხუსეინ ხაბაზის ლექსები

მე სიმღერას დავეთხოვე, ვერ მივაფარე იაო,
უსუფ ალა, გენაცვალე, რაჟერ დაკარგე სვიაო,
ალი აღამ თუ გაგლახა? მუსტა აღია ძიაო.
დაკარგული არ იფიქრო, წისქვილის კარი ღიაო..
ღღის იქით დავემტეროთ, ვინღამ რომ გიქმნა ურუში,
ღიღი არაფერი არის, ფასი არს სამი ყურუში.
ამ ფერაღაც დავიფიქრე: ბელქი ჩაიქრა რეშიდა,
მუსულმანი მაინც არ სქამდა, კორხალო ჰქონდა ზურგშიდა.
ვაი თუ კაძახმა აწვალა, განზე დაუნთო ალები,
სვიას დერდი ეყოფოდა, მოცმული ჰქონდა თვალეზი.
საქმლათ მაინც არ მინდოდა, უნდა მენახა ერთია,
მონაფალზე თუ წავიდა, ხიღზე რა ფერ გაეთრია!

*

ღიარბეჟირს გიახელი, უნდა მეშოვნა ფარები,
რომ დამემართა ყვავილი, კილამ შემქრა ტყავეზი.
საცოდავათ მოაქცია ქი დამიწმიდა კლავები,
მუხლში ძალა გამომერთვა, ქაფშია გიგავს თვალეზი.
სულის დერდში რომ შევედი, გამძულდა ყველგან ქალეზი,
რაცხან რომ მე ავდექი, ცხენსა დავაქდე ნალეზი,
ქურთებში რომ მოვიხედე პირ დაუბანელ ქალეზი.
კაი ნახში რომ მოვედი, სახლზე არ ჰქონდა კარები,
რა უქირს რომ გაიკეთოს, ქურთებს დაუღვა თვალეზი.
მათი ცოლები ჩივიან: ძალიან კაი ვართ ქალეზი:
ფეხი დაუბანელი აქვს, მურიას უგავს თვალეზი,
ერთი შეხედვით შევწინდი, საძაგელი აქვს თავეზი.

ს კ გ ი ნ ჩ ა (ჩატი)

ჩიტის ხელმწიფესთან მივალ,
 საჩივარი მაქვს ერთია,
 სკვინჩამ უანა შემიქამა,
 თახსილის მქნელი ღმერთია.
 გათენებამდე ვკოჟინებ,
 შესეული ჩყავს გოკები,
 სკვინჩამ რაიზე დამაგდო,
 ნემსის ოდენ აქვს ჭოკები.
 ნეტა ეგე მაცოდინა:
 ჩიტი რომელი მამალი,
 დღვის იქით გავამზადო,
 ბარბი და ბევრი წამალი.
 თოვლი რომ გათოვლდება,
 მაშინ რას მეტყვის ზავალი?
 ჩიტის დედმამა ხომ არ ვარ,
 რომ გავასუქო სკვინჩია.
 უანის თავში რომ მივედი,
 სულ ყველა შემვრა ქეინცხშია.
 თავზე ხელი შემოვიდევი,
 ვერც შემატყო კაცმა ფერზე,
 ჩემი დუშმანი სკვინჩები,
 ქახათს კეკლუცობენ ბრეზე.

დ ა კ ა რ გ უ ლ ა ც ხ ე ნ ი

წიგნათ უნდა დაქვეწერა ქალაღღების ერთი ფარჩა,
 სიზმარებმა ამიანცა, დამეკარგა ჩემი ბაჩა,

ვეძებე და ვერსად ვნახე, ძალიან ხათრი დამარჩია,
ნაბარგალზე რომ მიველი, ტანზე გამიჩნდა ალები,
საძაგელი მოვიწახე, მგლებს დაუდგათ თვალები,
მწუხარებით მოვიხედე, ოხრათ ეყარა ნალები.
საყვარელო ჩემო ბაჩავ, მერჩიე თავის მამასა.
შენი ხმა რომ გამეგონა, მაშინ ვიხშარდი ყამასა,
რომ წადი და აღარ მოდი, რაზე მიეჭენი ინათი?
შენთან უკაცრავათ დავრჩი, ბაზარი ვქენი ყირათი,
პოლიციას აზრს ვაძლევ, ბაჩა გაუშვი ქალაქში.
საქათმეში გაველი, ვნახე ფაფარი ტალახში,
მაშინ ტირილი ვიფიქრე, მღვდელი მყოლოდა, ბერები.
სულთაში გამაგზავნეთ, თან წამატანეთ მგელები,
მე რომ ბაჩა გაუშვი, რატომ არ შემახმა ხელები.
აქ სამყოფათ აღარ ვღირვარ, ჩემი ადგილია აქარა,
მარტო მგელს არ ვედავები, ზოგი ტურებმა დაქამა.
სახლში ბაღნები მიტირის, იმის შეხედვა მრცხვენია,
ღმერთი ბატონის წყალობით უნდა ვიყილო ცხენია.
ყოფლი კაცი რომ იცინის, მოწყინელი ვარ ერთია,
რაც კაცი ხელს მომიწყობს, იმის გაშმარჯვე ღმერთია.

ს ა ზ მ ა რ ი

სიზმარში კაბა დამეწვა, ყანაოზი ვითამ ფარჩა,
მივალ-მოვალ ყოვლთვის მახსოვს მშვენიერი ჩემი ბაბჩა.
ვინცა სებები გამიხადა, იმას არაფერი დარჩა.

ხუსეინ ხაბაზი

ამ ლექსების მთქმელი, ხუსეინ ქამჯარაძე, ბათუმის ოლქის, ქობულეთის ნაწილის სოფ. აკყვისთავეში სცხოვრობს. ამ რამდენიმე წლის წინეთ, მე ვიყავ მასთან და ეს ლექსები მაშინ დავწერე. ხუსეინ ხაბაზი 70 წლებში მიღწეული გახლავს, კართული წერა-კითხვაც იცის და ქართულ წიგნებსაც კითხულობს. 10 წელიწადი დიარბეჭირს და ქურთისტანს ყაჩაღთ ყოფილა გავარდნილი. რუსთაგან დასავლეთ საქართველოს აღების შემდეგ, ხუსეინ ხაბაზს უფლება მიეცა შინ დაბრუნების, ეს მალე მოვიდა შინ. დასახლდა და დღემდე მყუდროთ სცხოვრობს თავის ცოლშვილში.

ამ მოხუცის მამამ დიდხანს იცოცხლა, მეც მოვესწარ მას, ვიყავ მასთან და ბევრი რამ ცნობები მიაშობო ქობულეთის შესახებ, ნამეტურ ოსმალთაგან ამ კუთხის გათათრების ამბები, ეს მოხუცი მომსწრე ყოფილა სოლომონ იმერთა მეფის. მიაშობ: მე მაშინ კაი დელეყანდი ვიყავი, როცა სოლომონ მეფე სტამბოლს გახლათ ხონთქართან, ტრაპიზონამდის ჩვენ გაეცილეთო, იმერთში რუსების მოსვლაც კარგათ მახსოვსო. ჩვენი გათათრების შემდეგ 100 წელი იქმნება გასული. მე პატარა ვიყავ, როცა ქობულეთში თათრობა შემოვიდა, პირველათ ბევრი ვიმაგრეთ, მე ჩეზა ბებიამ გურიიში გამაქცია და გურიელის სახლში დამტოვა, რომ არ გავეთათრებიეთ, მაგრამ ბოლოს მაინც არ ამცდა, დამშვიდების შემდეგ, ოსმალებმა მოლები გამოგვივზავენეს და გავკათათრეს

ძალით. მე კარგათ მახსოვს, რომ როდესაც მოლებმა პირველათ დაიწყეს აქეთ მინარიდამ ლოცვის თქმა, ჩვენ ქრისტიანებს ძრიელ გვეჯავრებოდა და ამიტომ ქვებს და ტალახს ვესროდითო. ნელ-ნელა ისე მოგვიხერხეს, რომ აქედამ ხუცები გარეკეს, ეკლესიები დაკეტეს და ჩვენც გათათრება გამოგვიცხადეს. რამდენსამე წლის განმავლობაში მთლათ გათათრდა ოსმალეთის სამფლობელო ქობულეთი. ჩვენ, ქაშაჯარაძეები იმერეთიდან ვართ ძველათ აქეთ გადმოსულნი. ჩვენი შეგვარეები ქუთაისის ახლოს უნდა სჯხოვრობდნენ. მე მოვესწარ კარგათ სელიმ ფაშა ხიმშიაშვილს, მის მამა აბდულ ბეგს, ახმედ ფაშა ხიმშიაშვილს და მრავალთაც სხვებს.

წმ. თანამსახურე ბიჭვი

წმ. თამარ მეფე*).

როგორც ქვა და რკინის ერთმანერთთან შეტყორცნით გამოკრთება ცეცხლი, ანუ ნაბერწკალი, ეგრეთვე აღმობრწყინდება თამარ მეფის ცხოვრების ამბავი. „ქართლის ცხოვრების“ თქმით ამ მეფის ცხოვრების აღწერა შეუძლებელია, ძნელი, მიუთხრობელი, ენით გამოუთქმელი. მის მომთხრობელს ბერძენთ ფილოსოფ პლატონის და არისტოტელის ენა უნდა ჰქონდესო, ანუ ქართველთ დიდებულის რუსთაველის კალამი.

„თამარს ვაქებდეთ შეფესა, სისხლისა ცრემლ დათხუელია“
„შეჯნად ვისმარე გორის ტბა და კალმად მინა რხუელი“.

თამარ მეფის ცხოვრების აღწერის სიძნელე ძველადვე გამოთქვეს, კმრთველთ ნასწავლ ფილოსოფებმა. მაგალითებრ: თამარ მეფის დროის ქართველთ ფილოსოფ ივანე შავთელი ამბობს:

„შემოკრბ:თ ბრძენნო, ათინელთ ქენო,
თამარს ვაქებდეთ შეფედ ცხუულსა,
კრიტს, ლახს, მადრიბს, ეგვაპტეს, მაშრიბს,
ჩინეთ-ჩინეთსა, თარშის ქებულსა“.

იმავე დროის ქართველთ მეორე გამოჩენილ ნასწავლმა ფილოსოფ ერიგოლ ჩახრუხაძემაც მიმართა თამარის სიბრძნის აღწერას ასე:

„მო, ფილასოფნო, სიტყვითა აწსნო,
თამარს ვაქებდეთ გულის-ხმიერსა,
არისტოტელო, ბრძენთა ტომელო,
თუ რას არ შესძლებს ენა ძლიერსა“.

ჩვენ ყველას ვერ მოვსთვლით აქა ნამეტურ შეამკეს და აღიდეს შემდეგ დროის ქართველთ კათოლიკოზებმა თავიანთ ლექსებ—იამბიკოებში:

*) ბათუმში ეს წერილი რუსულად სთარგმნა და დაბეჭდა ცალკე წიგნათ ქართველ მოღვაწე კოწია მაქავარიანმა.

თამარ მეფე ბრძანდებოდა გიორგი მეფის ქალი, გიორგი მესამის მამა იყო დიმიტრი მეფე, დიმიტრის მამა დავით მესამე, შემდეგ დავით აღმაშენებელად წოდებული, რადგანაც ამ მეფემ გაანათავისუფლა საქართველო არაბებისაგან. მაშინ საქართველო არაბებს აძლევდნენ სახელმწიფო ხარჯს, არაბებს ორასი წელიწადი ეკირათ საქართველო. ამ ღვაწლისთვის დავით აღმაშენებელი ქართველთა კათალიკოზების ბრძანებით წმინდანთა იქმნა მიღებული, ამის შვილი დიმიტრი მეფეც ბრძენი მეფე იყო, ეს ბერათ შედგა, სახელად დამიანე დაარქვეს, ქართულს მწიგნობრობასაც მისდევდა, — მეფობა შეიღს, გიორგი მესამეს ჩააბარა, როგორი ბრძენ მეფენიც დავით და დიმიტრი ბრძანდებოდნენ, ასეთივე ბრძენ იყო გიორგი მეფეც, გიორგის ქალი ბრძანდებოდა თამარ მეფე, ანუ თამარ მნათობი, რუსთაველის სიტყვით მზის სადარი, ბინდის გამსხივებელი, ქვეყნის მზე-თინათინი.

თამარ მეფის დედა ბრძანდებოდა ოსეთის მთავრის ხუდანის ასული ბურღუხან, დედოფალი მეტად ჭკვიანი ჩვენის ისტორიის თქმით ეს დედოფალი უმაგალითოს კარგის თვისების ყოფილა, მას დიდათ ებრალებოდათ ღარიბნი, ღატაკნი, ბრალეულნი, დამნაშავენი, ყველას ქომაგი, ყველას მომხრე, ღატაკებს თვით თავის ხელით ურიგებდ სარჩო-საბადებელს, მოწყალეობას. გიორგი მეფეც ასეთივე კეთილის თვისების ბრძანდებოდა. ამათ ასწავლეს თამარ მეფეს ნაზი კრძალულება, მაღალი სათნოება, დამნაშავეთა საქმეებისკარგათ განსჯერეცა, მერე მის გარჩევ-განბჭობა, ყველას შეწყალება, ყველას პატივი, დიდთა და მცირეთათვის ერთი სამართალი.

მეფე გიორგიმ, დიმიტრიმ და დავით აღმაშენებელმა თავის ჭკვიანის მოქმედებით საქართველო ყოველნაირის მხრივ აღამაღლეს, დააწინაურეს, თანაბარ გახადეს იმ დროის ყველა განათლებულ სამეფოების, რომლებიც დიდის დიდებით ბრწყინავდნენ, ასეთ განათლებულთ ტომთა ეკუთვნოდნენ ელინი (ბერძენი), რომაელნი, ფრანგნი და ზოგი ერთიც.

სხვა განათლებული ქრისტიანთ სამეფონი. მაშინ საქართველო ამათი ცალი და სადარი იყო, ამიტომ ეწოდა ქარაველთ ბრძენ კაცთაგან ხსენებულ დროის საქართველოს «აქროს საუკუნე» ასე რომ დიდებულ და ბრძენს თამარ დედოფალს შამა-პაპათაგან ჩაბარდა ძრიელი საქართველო, ძრიელ სამეფოს მოველინა ქვეიანი დედოფალი და ამან უფრო გააძლიერა ბევრ ნაირის ძლიერებით ამალღებული საქართველო.

ასეა ყველგან სადაც კი დედ-მამას კაი შვილები გამოსდით, უხვირო შვილების მეოხებით ბევრი ოჯახი დაცემულა, ბევრი სამეფოებიც მოსპობილა, ბევრს მამასახლის დაუკარგავს თვისი მამასახლისობა, ბევრს მეფეს მოჭლებია ბოლო, წართმევია გვირგვინი და ტახტი. ჩვენ ქართველნი ძლიერნი და ბედნიერნი ვიყავით მაშინ, ვიდრე კარგი მეფეები და თავადები გვყავდნენ, დავეციოთ მას შემდეგ, როცა უპირველესად ესენი წახდნენ, როცა ამათ უძლური ხალხის საქმეს გული აპყარეს, თვალი მოარიდეს, დიდ პატარაობა დაარსეს,, მალალი წოდება გაამედიდურეს, ხელში მათ უძლურთა მომრეობის ძალა მისცეს, ბევრნაირის უსამართლოების ძალოვნებით შემოსეს, დიდსა და მცირეთ შორის დიდი განსხვავება და გარჩევა დააფუძნეს

საქართველო ამალღდა რიგიანის გამგე პირებისაგან. — საქართველო დაეცა ურიგო მეფე-თავად-პირებისაგან.

თამარ მეფე დაიბადა 4159 წ. იგი მეტათ ჯან სალი ბრძანდებოდა. შესახედავობით ყოფილა მეტათ ნარ-ნარი, მშენიერის თვალ ტანადობის, ყმაწვილის ხილვას ყველა განცვიფრებაში მოჰყვანდა. თამარის დაბადება მთელმა ქართველობამ დიდის დიდებით ილღესასწაულა. თამარის დაბადების დღესასწაულის მიზეზათ ისიც იყო გამხდარა, რომ გიორგი მეფე, ე. ი. მამა თამარ მეფისა და მეუღლე გიორგი მეფის, დედა თამარის, — დედოფალი ბურღუხანი ქართველებს დიდათ უყვარდათ. ამ სიყვარულს ნათლათ აცხოველებდა მათი კარგი მოქმედება, ერის უზადოთ სიყვარული, მათი უმანკოთ

პატივის ცემა და ქართველთ ტომის წარმატების საერო და-
ლადი. ერის უზადო სიყვარულს უარესათ აფართოვებდა და
ამძლავრებდა იმ დროის ქართველთა ტომის სიუხვე, სიღია-
დე, მაშინ ქართველი ტომის ორივე სქესის რიცხვი ითვლე-
ბოდა 10 მილიონზე მეტი. ამას გარდა მაშინდელს ქართვე-
ლებში სხვა ბევრი კეთილი რამ წარმატებით მხარეებიც არ-
სებობდა, მაგალითებრ: მალალსა და დაბალს წოდებაში არ
იყო ისეთი ზიზლი და მტრობა გავრცელებული, რაც ჩვენდა
საუბედუროთ ეს შემდეგ დროის ქართველებში გავრცელდა,
მაშინ დავადი, აზნაური, მღვდელი და გლეხი ყველა ქარ-
ველ იყო, ყველას თავის თავი ქართველად მიაჩნდა, ყველა
მით ნეტარებდა, რომ იგი საქაროველოს შვილი იყო, ერთის
ტომის-აკენის ძენი, ერთის კერის წინაშე ყველა ერთობით
მსხდარი. იცოდნენ მათ ისიც კარგათ, რომ ვიდრე მათ შო-
რის იქმნებოდა მტკიცე ერთობა, შინამდის მათ მტერი ვერას
დააკლებდა, ვერ გასტეხდა, როცა ეს ღირსება დამკირებულ
შეიქმნებოდა მათ შორის, მაშინ მათ მტერიც ადვილად მო-
ერეოდა. ამ ბრძნულს ანდაზას ასაბუთებს შემდეგი თქმუ-
ლებაც:

„შურმან ქართველის კაცისმან დააქცია თჳახი თვით ქართვე-
ლთა, თერფლათ აქცია ჩვენი მამული“.

როცა ქართველთა შორის შურმან იწყო მალლა წევა
და გაფართოვება, მას შემდეგ ქართველი ერიც მიეცა ვრდო-
შილებას და უძლურებას ამ მოსავალს ის გარემოებაც უფრო
უწყობდა ხელს, რომ ჩვენს გარშემო მაჰმადიანებმა იწყეს ალო-
რძინება და გამაგრება, ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ
საქართველო ვერ აღორძინდებოდა და ვერ დაწინაურდებო-
და იმ სახით, როგორც იგი დაწინაურდა მშვენიერის დაბე-
ბით, სოფელ-ქალაქებით, გზა და ხიდებით, მეურნეობით,
ხელოსნობით, ეკლესიების შენებით, სწავლით და ხალხის
რიცხვით, მაშინ იმოდენათ ძლიერი იყო ქართველი. რომ
მარტოთ, ახალციხის მხარეს ერთი მილიონი ქართველობა

სცხოვრობდა, მაშინდელ ქართველთ ძლიერებას განცვიფრებაში მოჰყავს თვით ღღევენდელ ქართველს გარეშე უცხო. მოგზაურიც, ჩვენ-კი დაბრმავებულები ვართ.

თამარ მეფე პატარაობიდან იზრდებოდა სამეფოს სახლში, მას ზრდიდნენ იმ დროის ქალების სწავლის წესდების კვალათა. უმეტეს ყურადღებას აპყრობდა რუსუდან დედოფალი, მამიდა თამარისა. ეს დედაკაციც მეტათ ჭკვიანი ყოფილა, შორს მხედველი, მკოდნე იმ დროის ყველა სწავლა მეცნიერების, მასთანვე ხელსაქმეშიაც დახელოვნებული, ჭრა, კერვა და ქარგვა უმაღლესის ზომით სკოდნია. ამ ქალს დიდათ სურდა საქართველოს სიძლიერე და სიდიადე, თავის ძმა გიორგი მეფეც დიდათ უყვარდა. თამარ მეფე სწავლაში მეტათ ხალისიანი ყოფილა, ყველა საგნებს იგი უადვილესად ითვისებდა. თამარმა კარგათ შეისწავლა ქართული ენა, საქართველოს ძველი ისტორია, სამღრთო წერილი, სხვა-და-სხვა საგნები, ბერძული ენა და მათი მწიგნობრობა, ლათინური ენა და წერა, თათრული, სომხური და რუსულიც, რადგანაც მაშინ რუსნი ქრისტიანები იყვნენ, მასთან ძლიერნი-მართლმადიდებელნი. ყველაზე მეტი გონიერბა ამას ეტყობოდა სახელმწიფო საქმეების მართვის გონიერებაში.

თამარ მეფეს მშობლები ადრე დაეხ-ცა, მცირე დროს მის მამიდაც მართავდა საქართველოს ტახტს. თამარი მოწიფულებას მიეცა, მას გათხოვება დაუპირეს, მაგრამ იგი არა-ნდომობდა. მამის თხოვნას გარდა მამიდამაც სთხოვა გათხოვება, თამარმა შეისმინა მათი თხოვნა, მალე საქმროთ რუსეთის მეფის ანდრია ბილოლძისკი ვაჟი მოიყვანეს და მასზე დააქორწინეს, მაგრამ ამითი ცალ-ქმრობა მცირე ხანს დარჩა, იგინი მალე განქორწინდნენ, რუსი გიორგი სტამბოლს გაიქცა, იქ ბერძენთა იმპერატორს შეველას სთხოვდა, ჯარი მომეცი, წავალ საქართველოში და თამარ მეფეს შევებმები და მე გავმეფდებიო, მაგრამ ბერძენბმა დახმარება არ მისცეს, იგი მოვიდა მაშინდელს ერუშეთში, (არტაანის ოლქი) იქა-

ური ქართველების ზოგიერთი მთავრები მიიმხრო და თამარს ომი დაუწყო, მაგრამ იგი მალე იქმნა ძლეული, საქართველოდგან გააძევეს, ამით გათავდა თამარის საქმე.

თამარ მეფე და დიდებულთა თხოვნით რუსზედ დიდუბის ყველა წმიდის ტაძარში დაგვირგვინდა. დანიშნულს დღეს დიდი ხალხი შეიკრიბა. ეკლესიაში დაიწყეს წირვა და გალობა, მგალობელნი გალობდნენ შესანიშნავის იმ დროის გალობით. გვირგვინის კურთხევას შესრულების დოს, თამარ მეფესთან მიბრძანდა ქუთათელი, მთავარ ებისკობოზი, ანტონ საღირის ძე, კაცი თავის დროის კვალად მალღის სწავლით შემოსილი, ამან დაადგა თამარ მეფეს თავს გვირგვინი. შემდგომ ამის მოიღეს ხმალი: ვარდანის ძემ, ამანელის ძემ და სხვათა შემოსეს თამარ მეფე. ამავე დროს, სამეფოს მხნეობისა და ერთგულობისათვის დალოცეს დიდის დიდებით კახაბერი კვირიკის ძე ერისთავი რაქისა და თავკვერისა, წირვაზე შეაქეს ქართველთ მღვდელ მთავრებმა, მათ აღიდეს დიდებული თამარი, მეღვქსებმა აქეს ლექსებით თამარ მეფის ქეუა და გონიერება.

ამ დღისთვის და შემდეგაც დიდუბეში იკვლოდა დღეში ათასი ცხვარი, ძროხა, ხბო, თხა და გარეული ნადირი, კარგათ მომზადებული საქმელები მიერთმეოდათ სტუმრებს და მოწვეულთ უცხოთა, ამათ გარდა ყოველ დღე ურიგებდნენ საჩუქრებს, მისმა უხვმა საჩუქრებმა დაამდიდრა ღარიბ-ღატაკნი. ობოლ ღატაკებთ მიუჩინა გამზღელნი, მოხუცებულთ მათხოვართათვის გააკეთებინა სამადლო სახლები. გააკეთებინა უცხოელთ მოგზაურთათვის სასტუმრო სახლები, ქარვასლები. ერთის სიტყვით თამარ მეფე სრულის სიუხვით მიეგება დაგვირგვინებას. მაშინ ღურმე დიდუბის ეკლესია დიდი ეკლესია ყოფილა, მიტომ დაგვირგვინებულა აქ, რომ ყველა უმაღლესი პირი მოთავსებულყო ეკლესიაშიო. შემდეგ საუკუნოებში ეს ეკლესია მტრისგან მთლად დაიქცა, მერე დაქცეულის ნაშთები ჟამთა მიმდინარეობის ქარმა წვი-

მამ და სეტყვამ სრულიად მოსპეს, გააქრეს სამუდამოთ. ამ ეკლესიის ალაგას შემდეგ აღგებულ იქმნა პატარა ნიში, რომელზედაც ამ XIX საუკუნეში აღაშენეს ახალი ტაძარი.

დაგვირგვინების შემდეგ თამარ მეფემ დიდი ყურადღება მიაქცია სამეფოს საქმეებს, ჯარის ცხოვრებას, ხალხის საქიროების ვაცნობას, ეკლესიების შენებას, არხების გაყვანას, სასწვლებლებმა ერთი ათად იმატეს, კარგათ გაჩაღდა ქართული შწიგნობრობა, გამოვიდენ შასანიშნავი შოთა რუსთაველი „ვეფხისტყაოსნის“ დამწერი, იოანე შავთელი, ფილოსოფი, გრიგოლ ჩახრუსაძე, დავით საათაბაგოელი, „ვისრამიანის“ მთარგმნელი, სარგის თმოგველი „დილარიანის“ დამწერი და ზოგიც სხვანი სამხედრო და სასულიერო გვამნი, შოთა რუსთაველმა „ვეფხისტყაოსანი“ საქართველოზედ დაეწერა. როგორც როსტევან მეფეს თინათინის მეტი სხვა შეილი არ ჰყვანდა, მან დაავიჯირგინა თინათინი მეფედ, ესევე იყო თამარიც. ამის მამას თამარის მეტი სხვა ძე არ ესვა. როსტევან მეფე—გიორგია, არაბეთი—საქართველო, თინათინი-თამარი. ინდოეთი-იმერეთი, ქაჯეთის ციხე—ახლანდელი ქაჯეთის ციხე, ქაჯელნი-სამცხელნი. ხატაველნი-ოსები.

თამარ მეფეს სამეფო მოვალეობის გარდა მეტათ კარგად ჰქონდა შესწავლილი ხელსაქმეც, სანეფო საქმეების გარჩევის და განბჭობის შემდეგ იგი ჰკერავდა და ჰქარგავდა, სხვა და სხვა სამღვდელმთავრო სამოსს, უმეტეს ეპისკოპოზების სამოსს ჰქარგავდა, მერე მათ ეპისკოპოზებს სწირავდა, მისის თითებით შეეკერილ და მოქარგულ დაფარნებით სავსე ყოფილა ძველათ საქართველოს დიდრონი ეკლესიები. დღევანდლამდე იხილვება სურათი მისის გულსაკიდის ჯვარისა, ქართული წერაც ქარგვასაებ სკოლნია, მისგან დამტკიცებულ-სიგელ გუჯრებმა ჩვენ დრომდინ მოალწიეს, ამ გუჯრებზე თამარ მეფე განსაცვიფრებელის ოსტატობით აწერს ხელს, სულ ორს ასოში იხატება მისი სახელი—თამარ მეფე. თამარ მეფის საბედნიეროთ, მის მეფობის დროს, შეესწრნენ მეტად ჰკვიანნი

და ბრძენ სამეფო ქართველთ გამგენი, ეს პირნი იყვნენ თამარ მეფის მარჯვენა მკლავნი. ამათმა უზადლო მოქმედებამ, სამეფო საქმეების ღრმად ჩაკვირებამ ქართველთა შინაურსა და გარეულს საქმეებს მეტათ კარგი, სრული, დიადი მიმდინარეობა მისცეს. ასეთ პირებს ეკუთვნოდნენ ზაქარია მხარგძელი, ივანე მხარგძელი, ვარამ გაგელი, შალვა თორილი და სხვანი.

ამათმა ძლიერმა მკლავმა და მიწის მგელობამ საქართველოს მისცეს თვის ადგილებთა სიმტკიცე, სამეფოს სამფლობელო ადგილების შემოხაზვა, ამათ განაგრცეს და მტკიცეთ შემოფარგლეს ქართველთა მიჯნები, გაოხრებული ჰაოსიანთ ქალაქებიც ამათ დაუკავშირეს უფრო მტკიცეთ ქართველებს, ქართველ მეფეთა სამახსოვროთ ანში რამდენიმე ქართველთა ეკლესიებიც ალაშენეს. რომლებმაც შემუსრვით ჩვენ დროჲლისაც მოაღწიეს. ერთ ამ გმირთაგანი სარწმუნოებით მართლპატივდებლობას დაუკავშირდა, რადგანაც იგი გრიგორიანი იყო ამ გარემოებამ ჰაოსიანთა და ქართველთ შორის განხეთქილება ჩამოაგდო, მაგრამ თამარ მეფემ ეს მალე დააწყენარა. მაინც უნდა ვსთქვათ, რომ ზაქარია და ივანე მხარგრძელნი სარწმუნოებით იყვნენ გრიგორიანნი, თორემ გვარ-ტომობით, ენით და ხასიათით ნამდვილ ქართველები იყვნენ. ამათსავე დროს ქართულს მწიგნობრობას გარეშე ბრწყინვალეთ მოქმედებდენ ივანე შავთელი. კაცი ფილოსოფი, მალალის გონების მექონი გრიგოლ ჩახრუხაძე, კაცი გამოჩენილი გამგე და მოსე ხონელი, ამირან დარეჯანიანის დამწერი, ჭვიანი მოსამართლე და რამდენიმეც სხვა სასულიერო პირნი.

ამათ დროს საქართველი ირიცხებოდა რკინის პალოდგან დარუბანდამდე. თფილისი მაშინ სამეფო ქალაქათ ითვლებოდა, მცხეთა საკათალიკოზო დედა ეკლესიად, კათალიკოზო ცხეთაში ბრძანდებოდა, ტფილისში თფილელი მიტროპოლიტი განაგებდა. თამარ მეფეც უმეტეს ტფილისში სცხოვრებდა, განვლო დრო-ქაშან და ქართველთ დიდებულთა შორის დაი-

ბადა თამარ მეფის გათხოვების აზრი, მალე დანიშნეს კრება, თაზიბირი ჰქმნეს და გარდასწყვიტეს თამარ მეფის მეორე ქვარ-ზა გათხოვება, მოციქულათ მიუგზანენ მამიდა—რუსუდან დედოფალი, ამან აუწყა თამარ მეფეს ერის წადილი და თვითაც დაავალა გათხოვება. თამარ მეფემ შეისმინა მამიდის რჩევა, გათხოვებაზე თანხმობა განაცხადა. სასიძო მალე გამოსჩნდა, ეს იყო ოსეთის მთავრის შვილი—დავით სოსლანი.

დავით სოსლანი თავის დროის კვალათ განვითარებული პირი იყო. იმ დროის ოსები მთლათ ქრისტიანები იყვნენ, მათში, გავრცელებული იყო ქართული ანბანი, ქართული წიგნები, იგინი მაშინ მკათიოდ ქართველობდენ, შემდეგ კი უბედურმა გარემოებამ და ეამთა ვითარების პირობებმა ოსები გაათათრა, განათლების წარმატებას მოაცილა, უკანასკნელ იგინი გადასხვაფერა. დავით სოსლანი იყო იმ დროის ერთ განვითარებულ მთავართაგანი, გვარად ესეც ბაგრატოვანი, ძველი შტო და ბაგრატოვანებისა, შთამომავალი დავით ყველაფრით მოსაწონი ყოფილა, თანხმობის შემდეგ ქორწილი მალე მოხდა, ქორწილი დიდუბის ეკლესიაში მომხდარა, რადგანაც ამავე ეკლესიაში დაგვირგვინდა. ამ დაგვირგვინების სახსოვრად იოსებ დავითაშვილმა სახალხო კილოთი სთქვა შემდეგი ლექსი:

„საქართველოს დედოფალი, დედა ქართლისა თამარი,
სიმშვენურიტ მოსიღი, ამომავალი მზის დარი,
დავით სოსლანის მეუღლე, რომელს უმშვენს მან მხარი!
დიდუბეში იქორწინა, სადაც რომ საუღარი არი,
ასი სულე ცხუარი დაჰკლა და ორასი ნიშა ხარი,
ქვრივ-ზღებსა უწყადობა ოქრო, გერცხლი დიდი ძაღი,
სიბრძნით, სიუხვით ჰქებული, დიღის ცისკარი სიღარი;
ის მნათობი ქვეყნიური, მკვდარიც ვერ ვპოვეთ სად არი?“

ამკვდარიც ვერ ვპოვეთ სად არის» ხალხის სიმტყუნეა, ისტორიით ვიცით, რომ თამარ მეფე გელათში ასაფლავია. ეს სწორეა და ნამდვილი.

ქორწილის შემდეგ თამარ მეფემ დიდი წყალობა გასცა ღარიბებზე, როგორი მოწყალეც თამარ მეფე ბრძანდებოდა, სწორეთ ისეთივე აღმოსჩნდა დავით მეფეც, ამათ ქართველთა შორის დაამყარეს მშვიდობიანი წესები, ურჩნი დაამუხლეს, მზავრელნი ალაგმეს, სამეფოს საქმეები ოსტატურათ განაწყეს, ყველა სახელმწიფოებთან ოსტატურათ იწყეს კავშირი, უშეტეს ამათ ყურადღება მიაქციეს დასალეო-სამხრეთ საქართველოს კუთხეებს, ოლთისისკენ, ყარსის, ერუშეთის (არდაგანის) და სხვა ასეთ კუთხეებში მრავლათ იწყეს ციხე, კოშკ-ხიდების გაკეთება. მათგან გაკეთებული ხიდები აქარა, ლივანა, შავშეთში დღესაც მრავალია, ხალხი ამბობს, რომ იგი თამარ მეფის ნაკეთებია, ამათ იცოდნენ ამ კუთხეების მნიშვნელობა და მიტოპ მიაქციეს მას ყურადღება. პირველად თამარ მეფეს ამ კუთხისაკენ მოუხდა ომი ნუქარდინთან, ნუქარდინ ძლეულ იქმნა. ამაზე გამოითქვა შემდეგი ლექსი გადასხვაფერებით:

„თამარ მეფე და ხონთქარი, მალაღმაღმერთმა წაჭკიდა, ზღვაში ჩაუშო ხომალდი, ზედ აღმასკები დაჭკიდა, ზედ დასხა ქართველთა ლაშქარი მრავალ წყალობას დაჭპირდა“.

ნუქარდინის ომის დროს, ქართველებმა იპოვნეს ერთი ძველებური „კარაბადიმი“ არაბულს ენაზე ნაწერი, ნუქარდინის ჯარის ექიმს ჰქონდა ეს „კარაბადიმი“, ჯარში თან წამოღებული. თამარ მეფემ დიდი ყურადღება მიაქცია ექიმობას, ეს „კარაბადიმი“ ათარგმნინა ქართულად, გაამრავლა ექიმები და დოსტაქრები, „წამალხანები“ და საექიმო წიგნები, ასეთის დიდების სამახსოვროთ ლექსი სთქვა იმ დროის ბრძენ გრიგოლ ჩახრუხაძემ:

„თამარ წუნარი, შესაწუნარი,
ხმა ნარ-ნარი, ჰირ მცინარი;
მზე მცინარი, საჩინარი,
წუნარი, მთქნარი მომდინარი,
მისთვის ქნარი, რა არს ქნარი;

არსად მთქნარი, უწინარი,
ვარდ-შამხნარი, შამხ-შადნარი,
დაწვ-მწყაზნარი, ზირ მცინარი“.

ჩვენი „ქართლის ცხოვრება“ ამაოდ, ადვილად არ მოგვი-
თხრობს, რომ თამარ მეფის მშვენიერების და კაცთათვის კარგი
საქმეების ცნობების აღწერა მეტათ ძნელია, „შეუძლებელია.
ამასვე მოგვითხრობენ თამარ მეფის მელექსენიც, ბევრს ღირ-
სებასთან თამარ მეფეს მეტათ კარგი მომთხრობელი ენა ჰქო-
ნია, შესანიშნავი მეტყველ მქადაგებელი ყოფილა, ამასვე ასა-
ბუთებს იმ დროის ივანე შავთელის ეს სიტყვა ლექსად:

თვალი ხარ ბრძანა, თვით მზრდელი ყრმათა,
მშიერთა ჰური, უსახლ-სართული,
მამა ობოლთა, მსაჯული ქვრივთა,
შიშველთ სამოსლად მოვლინებუდი.
მოხუცებულთა, შორით რებულთა,
სიმტკიცის კვერთხად, მისაყრდნობელი,
მოკვდუნ სიბრძნესა, წერილთ სიღრმესა
თვით განკვიმარტებ მადლთა მახრობელი“.

თამარ მეფეს კარგად იცნობდნენ და აქებდენ: ბერძენ-
ი. თათრები, ფრანგნი, რუსნი, სომეხნი, სპარსნი, ეგვიპ-
ტელნი, ჰინდნი, სლავიანთა ტომნი და მრავალიც სხვა ტომ-
თა ძენი, თამარ მეფის სახელს ყველგან ქებით იხსენიებდენ,
ამის სახელს ამოსკრიდნენ დანებზე, ხმაღს-ხანჯალზე, საეკ-
კლესიო ნივთებზე, ქურქელზე, სახლის კარებებზე ყვავილი-
ანის ასოებით, ძვირფას ნივთებზე, ხალებზე და სხვაგან. ქარ-
თველნი ამოსკრიდნენ უფრო შოთა რუსთაველის შემდეგ
სიტყვებს:

„თამარს ვაქებდეთ მეფეს, სისხლისა ცრემლ დათხუელი.
ვის შეენის ღომსა ხმარება შუბისა, ფარ მიმშერისა,
მეფისა მზისა თამარის, დაწვ-ბადანში თმა გიშერისა“.

თამარ მეფე ხშირად ხედავდა ქართველთ ლაშქართა,
მას სამუდამო მორიგი ჯარისა ჰყვანდა კაცი ოთხ-ასი ათასი“

ჯარს ინახედენ კარგათ, ჯარის კაცთა სამსახური დროებითი იყო, მათ ეძლეოდათ კარგი სასმელ-საკმელი, მიტომაც სძლევდენ იგინი მტერს. ყველა ჯარის კაცს იგი შვილს ეძახდა, ყველა ჯარის კაცს მას დედას უწოდებდა. დავით სოსლანის ხელში თამარ მეფეს მიეცა ორი შვილი, ერთი ქალი, რომელსაც მამიდის სახელი - რუსუდან უწოდა, მეორე ვაჟი, ლაშა-გიორგად წოდებული; ლაშა აფხაზურს ენაზე ბრწყინვალეს ნიშნავს. ორის შვილის მიცემის შემდეგ თამარ მეფემ თავის ქმარს მიმართა და ასე უთხრა.

„რაც საჭირო იყო ჩვენთვის, ის მე უკვე მოვეცი ჩვენს ქვეყანას. დღეის შემდეგ ლოგინი ჩემი შეუგინებელ უნდა დაშთეს, დღეის შემდეგ მე ჩემის ლოგინით თავისუფალ უნდა ვიქმნე“, ქმარმა შეისმინა თამარის თხოვნა, მას შემდეგ ლოგინი მისი დარჩა განმარტოვებულ. ამ გარემოებამ ბრძენ ქართველ სამღვდელოთა წინაშე დაბადა აზრი, რომ თამარ მეფე სიკვდილის შემდეგ ქართველ წმინდანათ უნდა ჩაითვალოსო, ჩათვალეს კიდევ, მაგრამ შემდეგ კი მივიწყებულ იქმნა ეს მრავალთაგან. თამარმა დიდი ყურადღება მიაბყრო მთიელ ხალხთა ცხოვრებასა, მათში გაამრავლა ეკლესიები და სკოლები, განამტკიცა ქრისტიანობა, ლეკებში მთლათ მოსპო კერპობა და გააქრისტიანა ყველა, აუშენა მათ ტაძრები, ეკლესიები; დევნილს სომხებს მხარს უჭერდა, ყველას ქომაგი იყო, ყველა ქრისტიანი სიხარულით უმზერდა, აფხაზებშიაც ერთი ათათ წინ წასწია განათლების საქმე, დახსნა სკოლები, წერა-კითხვა დიდის პატივით შეიმოსა აფხაზთაგან.

არც ოსეთი დასტოვა უყურადღებოთ, ოსებსაც დიდი სამსახური გაუწია, იგინი განვითარების გზაზე დააყენა, დახსნა მათში სასწავლებლები, მონასტრები და ეკლესიები. თამარ მეფის რჩევითვე ტრაპიზონში დაარსებულ იქმნა ბერძენთა იმპერიის მეორე ნაწილი, რომელსაც ყურადღება უნდა მიექცია ტრაპიზონს იქეთ და აქეთ შავი ზღვის ნაპირას მდებარე ქალაქთა და დაბა სოფლებში მცხოვრებ ბერძენთათვის,

რომ მათ თვის საქმე არ გასკირებოდათ, რადგანაც ბერძენთ-რიცხვი აქეთაც დიდი იყო და მეორე, ბერძენთა ძლიერება ქართველთათვისაც კარგი იქმნებოდა, რადგანაც თამარ მეფე იყო მეტად მღვთის მლოცავი, მასთანვე ბევრის უმაგალითოს თვისებით აღვისილი მას თავის სიკეთე და შრომა არავის-თვის არ შურდა, სამეფოს და ერის დიდის სამსახურით იგი დიდათ ამალლდა, მისი ამალლება იყო საქართველოს დაწინა-ნაურება, საქართველოს დაწინაურება გახდა თვით ქართველი ერის სიძლიერეთაც, ასეთ დაწინაურებულ ერის მეფეს უფრო დიდი შრომა და სამსახური უხდებოდა, დიდის შრომისაგან იგი მალე მოუძღურდა და ჯერედ ისევ ხანში არ შესული გარდაიცვალა 1212 წ.

ამის გარდაცვალების ცნობა მთელს საქართველოში მოიფინა, ქართველთ გარდა, სომხებმაც მწარედ იგლოვეს, რადგანაც სომხეთი ამ დროს დაცემული იყო, მის ერი გან-ბნეულ-ღვენილი, მაჰმადიანები სასტიკად სტანჯავდნენ, თამარ მეფე დიდათ მშფარველობდა მათ. მიცვალების გამო ქარ-ველთ მღვდელ-მთაერებმა წარმოსთქვეს შესანიშნავი სიტყვა-ნი ქადაგებით და იანბიკონი ლექსათ, მეისტორიეთა აღწერეს მისი ბრძნული ცხოვრება დიდის პატივის ცემით. მელექსეე-ბმა წარმოსთქვეს მშვენიერი სამგლოვიარო ლექსნი და ქება-თა-ქებანი. დასაფლავების დღე დანიშნეს, თფილისიდგან დი-დის ამბით და საერთოს პატივსცემით ცხეთას მიასვენეს, დრო-ებით აქ დაასვენეს, როცა ხალხი მოგროვდა და შესრულდა მთელი ხვედრი, მერე მცხეთის ტაძრიდგან წაასვენეს იმე-რეთს, გელათის ტაძარში და იქ დასაფლავეს, თავის მამა-პაპის ახლოს. ამის გარდაცვალების შემდეგ დროებით ჰმართა რუსუდან დედოფალმა, მისმა მამის დამ, მაგრამ ლაშა გიო-რგიც მალე გამეფდა. თამარ მეფის გარდაცვალება იგლოვეს ნამეტურ სნეულთა და უძღურთა, რომელთა დიდს ქომაგა-თაც ბრძანდებოდა. თამარი თუ რამოდენად ძლიერი იყო და რამოდენად პატივცემული ქართველთაგან, ამას გამოა-

ჩენს შემდეგი ამბები, რომლებიც ხალხშია ზეპირ დარჩენილი,

—

თამარ მეფეს დიდათ უყვარდა საქართველო, მაგრამ თავის სიყვარულს არც სხვა ქართველებს აკლებდა. ნამეტურ ხშირათ დაბრძანდებოდა ხოლმე ბათუმის ახლო მახლო, ამიტომაც არის რომ აქარელ ქობულეთელ გათათრებულ ქართველებს დღესაც კი ახსოვთ თამარ მეფის ცხოვრების ცნობები. ეს ცნობები მათში ვერაფერს მუსულმანურს მახვილს ვერ ამოუგდია. დღესაც უკვდავთ ახსენებენ თამარ მეფის სახელს. ძველათ, ქობულეთეუს, ქართველ მაჰმადიანს ბეჟანის ძეების ერთს წევრთაგანს გამოუთქვამს შემდეგი. ლექსი:

„ათასი კაბა ემა მევენდა, უველანი თქრის დიღითა,
ვაჭმეუდი დედალ ხოხობსა, ვასომდი ბროლის ჭიქითა,
ვინც რომ შემუბა შეგები ალაღათა და ჭიქითა,
აწი თქვენ იცით მეფენო, ვინც დარჩით აშას იქითა“:

ეს ლექსი ქართველ მაჰმადიანებმა ზეპირათ იციან, მათ ძლიერ უყვარსთ თამარ მეფის ცხოვრებიდან საუბარი, ამის მიზეზათ იმ გარემოებას აღიარებენ, რომ თამარ უმეტეს ბათომისკენ ცხოვრობდაო. თვით ლექსის გამომთქმელის ბეჟანისძეების ძველნი იწოდებოდენ პირმსახურის ძეთ. პირმსახურათ ჩვენში თამარ მეფეა მხოლოდ ხმობილი, ამბობენ, აქარაში ბეგები—ბეჟანისძეები, რომ დიახო, დღევანდელი ბეჟანისძეებთა ძველნი თამარ მეფის მსახურნი ყოფილანო.

—

ქართველი მდაბიო ხალხი ლაპარაკობს, რომ თამარ მეფის საფლავი დაკარგულიაო. ზოგნი ამბობენ ვარძიაში ასაფლავიაო. ზოგნი ამბობენ მცხეთასო, ზოგნი ამბობენ რაჭაში, ერთს კლდის გამოქვაბულს კუბოში ასვენიაო, ეს ამბავი ერთმა ტვინით ავათმყოფმა აინიჭა და მის გამო მკითხაობაც დაიწყო, ტვინით ავათმყოფმა კინალამ მთელი ქართველობა

აიყოლია და თამარ მეფის საფლავი რაქის ერთს გამოქვაბულში აძებნინა, მაგრამ ეს არ არის მართალი.

თამარ მეფე ასაფლავია გელათში, დავით აღმაშენებლის ახლოს.

ამ ტყუილ ამბების გავრცელებას დაეხმარა ის გარემოება, რომ თამარ მეფის დასაფლავების შემდეგ, ქართველთა მტერთა თავ დასხმის მეოხებით გელათი რამდენჯონისამე იქმნა აოხრებული, აოხრებული ისე, რომ ეკლესიაში იატაკის ანუ საფლავის ქვებიც აღარ დარჩენილა მთლად. ნელ-ნელა საქმე ისე მოეწყო, ქართველთა ცხოვრების საქმე ისე გაუჭირდათ, რომ მათ აღარ სცალოდათ მეფეთა საფლავების პატრონობა, მათ საქმეს უჭირებდა თვით სიკოცხლის დათარვის მზრუნველობაც. მათ მივიწყეს მრავალ მეფეთა საფლავები, მივიწყეს თვით თამარ დედოფლის საფლავიც, რადგანაც საფლავის ქვები აქა იქ ეკლესიებში შემუსვრილ იქმნენ. ხალხმა მივიწყა, მაგრამ ისტორიის მწერლებმა კი არ დაივიწყეს იგი, მათ მაშინვე დასწერეს „ქართლის ცხოვრება-ში“, თუ სად დაკრძალეს გვამი თამარ მეფისა. ეს ისტორიული ცნობები მდებარე ხალხისათვის მაშინ სულ არ არსებობდა, მათში წერა-კითხვა დაცემული იყო, იგინი ვერას წაიკითხავდენ და მაშასადამე ვერც არაფერს რიგიანად შეისწავლიდენ. ამ უკან ვრდომილების მეოხებით ქართველთა მდებარე სამუდამოდ მიავიწყდათ თამარ მეფის საფლავი, ნამეტურ ქართლის გლეხმა არც გელათი იცოდა, არც კიდევ სხვა ასეთი შორი კუთხეები, რომ მას მის მეოხებით რამე სცოდნოდა, სადმე მისულიყვნენ და თამარ მეფის საფლავის ამბავი ან ამოეკითხნათ, ან ვისგანმე ზეპირ ნაამბობი მინც მიეღოთ და გონების კვალად დახსომებოდათ რამე. ამის ძალა მათ არ ჰქონდათ და ამიტომაც მათ თავიანთის ხსოვნით თამარ მეფის საფლავიც დაკარგულათ გაავრცელეს, მაგრამ ეს არ არის მართალი.

თამარ მეფე გელათში ასაფლავია, იქ არის ამის საფ-

ლავი, ამასვე გვიმტკიცებს „ქართლის ცხოვრება“-ს უმეტეს
ეს მისი ბრალიც არის, რომ რაც ერთ-ს თავობისაგან და-
ვიწყებას ეძლევა, ის შემდეგ თაობისათვის საზღაპროდ ხდება.

მურღულში, ართვინის ოლქის ქართველ მაჰმადიანები
ლაპარაკობენ შემდეგს:

— თამარ მეფე მურღულში ასაფლავია.

მხოლოდ სადა, ეს კი არავინ იცის, ყველა კი იმას ამ-
ბობს, რომ თამარ მეფე აქ ასაფლავიაო. ზოგნი ამბობენ:

-- ვინც თამარ მეფის საფლავს ფეხს დაადგამს, ის მა-
შინათვე გაგიღებო.

მაგალითებრ: ერთ საღამოს, მის საფლავზე დასძინებია,
ერთს მწყემსს, გათენებისას ამდგარა, მაგრამ იქვე გაგიჟებუ-
ლა, გაგიჟების შემდეგ იგი ტყეებში დადიოდა, დღე და ღა-
მეს იქ ატარებდა, ტყის გარეული სასტიკი ნადირი არას
ერჩოდა, ბევრჯერ ჰკითხა მას ხალხმა:

— ბიჭო, აბა გვიჩვენე ის ადგილი, სადა შენ დაგეძი-
ნა, რომ ჩვენც ვნახოთ, ოღესმე ჩვენებსაც არაფერი დაე-
მართოსთ.

ბიჭი ვერაფრის პასუხს აძლევდა, რადგანაც მას ის ად-
გილი კარგად აღარ ახსოვდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ეს
ბიჭი თამარ მეფის საფლავთან მღვთის ბრძანებით მისულა,
იქ გაჩერებულა და თამარ მეფის საფლავისათვის პატიობის
მუდარება დაუწყია ასე:

— დიღო მეფეო, მაპატიე, შემინდე ჩემი დანაშაული,
შემიბრალე, კარგად გამხადე.

ასეთი ხვეწნა თამარ მეფის საფლავს შეუსმენია და ის
მწყემსი მაშინათვე კარგად გამხდარა. ხალხს მიუმართავს
მწყესისათვის და უკითხავთ:

— აბა, გვიჩვენე ის ადგილი, სადაც გეძინა, სადაც გა-
გიჟდი და სადაც ბოლოს მოჩჩი, რომ ჩვენც მივიღეთ და
ვილოცოთ.

მწყემს ველარ მოუგონია, დავიწყებია, ისე, რომ იმ ალაგის მხრის მოსაზრებაც კი ვერ შესძლებია.

იქვე, მურღულში, ამბობენ შემდეგსა—თამარ მეფე არ მოკვდარა, იგი ცოცხალია, ოქროს კუბოში ასვენია, ის კუბო ერთს გამოქვაბულს: გლდეში ღვას და თავფეხით უქრობელი სანთლები უნთია, ის როდისმე აღსდგება, ისევე მობრძანდება მურღულშიო.

—

კარჩხალის მთის ახლოს, სოფელს ბაძვირეთთან, საიდგანაც აქარა-მაქახლით შავშეთის გზა გადის, მის მახლობლად არის ერთი ადგილი, რომელსაც სახელად ნინო წმიდა ეწოდება, ამ ადგილის მახლობლათ არის ერთი მშვენიერი ხეობა, მრავალნაირის ხე და ყვავილებით სავსე, ცივის წყაროებით უხვი, ამ ხეობას თავის საკუთარი სახელი არა ეწოდება რა. ადრე, მაქახლელებს ამ ხევში უნახავსთ ერთი ქვის კუბო, ეს კუბო ერთს დიდს ქვაში ყოფილა ამოჭრილი, სახურავიც ქვისა ჰქონია.

მცხოვრებთ კუბოს სახურავი გარღუხდიათ და შიგ უნახავთ კაცის საოცარი დიდი თავი, ძელები და სპვა-და-სხვა ძვირფასი იარაღი და ნივთები. მნახველთ შეშინებიათ, ყველაფერი ხელ-უხლებლივ დაუტოვებიათ, კუბოს ხუფი დაუხურავთ, ერთ ალაგას დაუმარხავთ, ზედ მიწა დაუყრიათ და სამასხაროთ გარს ძეძვი შემოუკრავსთ, რადგანაც იქ მყოფთ ძველ კაცებს უთქვამსთ, რომ ეგ თავი, ძელები და ნივთები თამარ მეფის ერთის გამირისა არისო, მისი შერყევა და დაძვერა თამარ მეფეს ეწყინებაო.

კარჩხალის მთის ახლოს, ერთს მთაზე, სჩანს ერთი დიდი ქვის მისაბმელი, ძველად, ზოგნი ამბობდნენ, რომ თამარ მეფის დროს, შავი ზღვა კარჩხალის მთამდის იყოფო, კარჩხალის მთის კალთები შავ ზღვაში სჩანდაო, აქეთ რომ გეშები შემოდრიოდა, მაშინ იმ გემებს ამ მთის წვერებზე აბამდენ და ამიტომ მას ხალხისაგან „გემის საბმელი“ სწოდებიაო.

თვით ეს „გემების საბმელი“-ც თამარ მეფეს გაუკეთებიაო. შემდეგ დროებში ეს აღგებული მთა ისე გადასხვაფერებულა, ისე შეცლილა, რომ დღეს იგი კაცს ხილვის დროს მღვთისაგან აღგებული გონია და არა კაცის ხელით გაკეთებული.

— თამარ მეფეს, ოსმალნი, ხშირად ეომებოდნენ, თამარ მეფე მრავალ გზის მოერია მათ. ერთხელ შეუთვალა ასე:

— გირჩევნიათ ჩემთან ქურდულად ომს თავი გაანებოთ, თორემ ოდესმე დაგამუხლებთ და დედა-კაცის ლეჩაქსაც თავზე დაგხურავთ.

ოსმალთ არ შეისმინეს ქართველთ განცხადება, იგინი კიდევ აეშალნენ თამარ მეფეს. ომი დაიწყო, რასაკვირველია ისევ თამარ მეფემ სძლია, საქმე ერთობ გაუჭირა ოსმალებს მალე მოლაპარაკებაზე ჩამოვარდა ლაპარაკი, თამარ მეფემ ასე შეუთვალა:

— მე, მოგირიგდებით იმ პირობით, თუ დღეის შემდეგ თქვენ დაიმუხლებით ხოლმე, ფესსაც (ქული) შუაზე ჩაკეცილს ატარებთ და თავზედაც დედა-კაცის მსგავს რასმეს შემოიხვევთ.

ოსმალთ მეტი გზა არ ჰქონდათ, პირობა ფიცით მისცეს, ომი შეჩერდა, ოსმალნი ძლეულნი წავიდნენ და ნიშნათ თავიანთის ფიცისა, მას დღეს შემდეგ ჩაკეცილ ფესებს ატარებენ, თავზე თეთრს ლეჩაქს იხვევენ და მუხლდებიან კიდევ-

— თამარ მეფეს კარჩხალის მთაზე ცხოვრება დიდათ უყვარდა, ამ მთაზე ხშირათ დაბრძანდებოდა, აქედან დამზერდა მთელს დასავლეთ საქართველოს, მთელს შავ ზღვას. თამარ მეფის მამა-პაპასაც ძლიერ ჰყვარებია ამ მთასა და მთის კალთებზე ცხოვრება. ამის მიზეზათ ის უნდა ჩაითვალოს, რომ დასავლეთ საქართველოში, ეს მთა ყველა მთებზე მაღალია, გარდა ამისა მთაზე ვაკეებიც ბევრია, მასთან, ყველგან ვრცელია, არსიანის მთასავებ.

ერთს ვაკეზე თამარ მეფის ბრძანებით გააკეთეს კარგი, მშვენიერი სამეფო სახლი, ეს სახლი მეტათ კარგის გეგმის ყოფილა, ასეთი მშვენიერი სახლი უცხო სახელმწიფოებშიაც არ ყოფილა, ამ სახლის ქება მთელს ხმელეთზე მოფენილა, სწორედ ამ ძვირფას სახლში ისადგურებდა თამარ მეფე, როცა კი იგი აქეთ მობრძანდებოდა, ამავე სახლში იყო მისივე ტახტი და მდივა-ხანაც. სამეფო სახლის გაკეთების შემდეგ, იმავე ვაკეზე ქალაქიც გაუშენებიათ, მასთან კაი დიდი საყდარი. მალე ვაქრობა, აღებ-მიცემაც გაჩაღებულა, რამდენიმე ხნის შემდეგ, თამათ მეფის ბრძანებით, იმავე მთის ახლოს, გაუშენებიათ ერთი კარგი ტბა და ამ ტბაში გაუმრავლებიათ თევზი, თევზი ისე გამრავლებულა, რომ იქ მცხოვრებთაც ჰყოფნიდათ თურმე და სხვაგანაც გაჰქონდათო. მაშინ კარჩხალის შთას სხვა სახელი ერქვა. კარჩხალი შემდეგ დარქმევა, ამბობდნენ ძველი კაცები, რომ მაშინდელ ამ ტბის ერთ-ნაირს დევსაც სახელათ კარჩხალი უწოდესო, ამ ტბის ნიშანი დღევანდლამდე იხილვებაო.

კარჩხალის მთის ძირს, სოფ. ფერატის ახლო, ერთს მშვენიერს ალაგას, თამარ მეფის ბრძანებით გააშენეს ერთი დიდი მშვენიერა სასახლე. ამ სასახლეში გააკეთეს ერთი დიდი ლამაზი დარბაზი, შიგ მორთეს კარგის ძვლის ტახტებით, განჯინებით, კილოზნებით, სკამებით და მაგიდებით, ამ დარბაზის მახლობლივ სხვა ოთახებში დაწყობილ იქმნა სხვადასხვა ძვირფასის ტანთ-საცმელი, იარაღი და ვინ იცის რა გინდა რა, თვალით უნახვი, ენით დაუთვლელი, დაუფასებელი.

ვინც კი ქართველთაგან თამარ მეფეს ეახლებოდა, ის პირველად ამ სასახლეში მოვიდოდა, იქ, ერთს ოთახში შევიდოდა, თავის ტანთ-საცმელს გაიხდიდა, სამეფო ტანთ-საცმელით შეიმოსებოდა, იარაღში ჩაჯდებოდა და ისე იახლებოდა თამარ მეფეს. მეფის ხილვის და საქმიანობის შემდეგ

ისევ ამ სახლში მოვიდოდა, აქ გაიხდიდა სამეფო ტანთ-საცმელს, იქ მყოფ გამგეს ჩააბარებდა, თავის ტანთ-საცმელს ჩაიცვამდა და მერე დაბრუნდებოდა თავის სახლისკენ. ამ სახლის მცველებათ თამარ მეფისაგან კაცები იყვნენ დადგენილნი, ესენი მიმსვლელთა და მომსვლელთა დიდის თავაზით და პატივის ცემით ეპყრობოდნენ, თამარ მეფეს დიდათ ეხაროდა, რომ ქართველი ხალხი კარჩხალის მთაზე სიარულს ეჩვევოდა, მასთან შოდიოდნენ საქართველოს ყველა კუთხის ქართველნი, არც უცხოები აკლდებოდა: ოსმალ-სპარსნი, ბერძენ-სომეხნი და სხვანიც ხშირად მოდიოდნენ, ყველას დიდს წყალობას აძლევდა, მისგან ერთი კაციც არ წასულა, ისე რომ მეფის უხვი მოწყალება და თავაზი არ მიეღოს, ამბობდნენ, რომ მაქახლელებს მაშინ აჩუქა საკუთრებათ მთელი მაქახლის ტყეები და ადგილებიო. მაშინ გაჩნდნენ თურმე მაქახელში კარგი ხმლისა და ხანჯლის მკეთებელნიო, ისეთი ხელონები, რომ მაქახელი სტამბოლშიაც კი იქებაო.

—

ერთ საღამოს, თამარ მეფე, თავის თანხლებულებით, ბონოვნებით და კარის კაცებით სამეფო სახლიდგან ერთს მშვენიერს მალალს მთაზე ავიდნენ, იქ გაათიეს, ღამე, თამარი აქეთ იქით იმზირებოდა. სოფ. ეფფრატის ახლოს, ერთს ალაგას, შენიშნა მან მშვენიერი შუქი, სამთლის მსგავსი, მაგრამ უმაგალითო. თანახლებლებს მიმართა და ჰკითხა:

— აბა, შეხედეთ, ეფფრატისაკენ, რა მშვენიერი სამთლის სხივი ანათებს.

ყველამ შეხედეს, კარგათ ნახეს ბრწყინვალე შუქი, ყველა გაჰკვირდა, ერთმანერთს ეკითხებოდნენ.

— ნეტა რა არის ეს ბრწყინვალე შუქი, რა ანათებს მას?

შუქი მეორე, მესამე და მეოთხე საღამოსაც შენიშნეს. ამას თამარ მეფეც კარგათ ამჩნევდა. ეს შუქი არც შემდეგ მოსპობილა, მხოლოდ ღამათ ანათებდა. თამარ მეფემ ერთ

ლამეს კაცები გაგზავნა და სთხოვა ნახვა იმ ადგილის, სადაც შუქი ანათებდა. კაცები წავიდნენ, ნახეს ის ადგილი, იქ აღმოსჩნდა ერთი ქვა, რომელზედაც სჩანდა ის მნათობელი სხივი, ხოლო რა ანათებდა იმ სხივს, ის კი ვერ შეიგნეს. წავიდნენ მალე და ცნობა თამარ მეფეს მოახსენეს. ხანი გადიოდა, მაგრამ ის მნათობელი სხივი კი მაინც არ ქრებოდა, იგი ოთხსავე კუთხივ დიდს მანძილზედ ანათებდა.

მცირე ხნის შემდეგ, იქავ, ვეფრატის ახლოს, სოფელს ხერთვისში, ეკლესიის შენება დაიწყეს, შენების დაწყების პირველ დღეს, მუშაობის შემდეგ, ხელოსნებმა მუშაობას თავი დაანებეს და საღამოზედ თავ თავიანთ სახლებსაკენ წავიდნენ. გათენდა დილა, ხელოსნები მოვიდნენ აღნიშნულს ალაგას სამუშაოთ, მაგრამ იქ მათ აღარა დახვდათ რა; ნამუშავეარი დაქცეული სრულიად და იარაღიც დაკარგული, დაიწყეს ამათ ლაპარაკი, ჩივილი, თუ ეს ვინ დააქციაო, ან იარაღი ვინ მოიპარაო, მაგრამ პასუხის მიმცემი არავინ იყო. მეორე დღეს მოვიდნენ დანიშნულს ალაგას და ნამუშავეარის და იარაღის მდგომარეობა იმ გვარათვე დახვდათ როგორც წინეთ. დალონდნენ ამაზე იგინი, მაგრამ რას გააწყობდენ, ვერაფერს, ბევრის წუხილის შემდეგ მუშაობას ხელ ახლა მიეცნენ, ეს ამბავი თამარ მეფესაც მოხსენდა, დაღამდა დღე, ხელოსნებში მუშაობას თავი გაანებეს, იარაღი შესანახად დააწყეს, იმ ლამეს შენობას ღა იარაღს მცველიც მიუჩინეს, თვით შინ წავიდნენ დაიმედებულნი, რომ ამდამ აღარავინ რას გვიზამსო, რადგანაც აქ კაცებს ვაყენებთო. გათენდა დილა, წავიდნენ სამუშაოზე მალე, მაგრამ მათ დღესაც იგივე სურათი დახვდათ რაც წინეთაც ნახეს რამდენ გზისმე, ესენი გაჰკვირდნენ ამაზე, ჰკითხავენ იქ ყოფილთ ბიჭებს:

— ბიჭებო, ჩვენი იარაღი რა იქმნა?

— რა ვიცით თქვენი ქირიმეთ, ჩვენ წუხელის არ გვძინებია, და ვინ წაიღო, ამაზე ვერას მოგახსენებთ.

ხალხი გაჰყვირდა ამაზე, ესეთი შემთხვევები რამდენჯონისმე განმეორდა, ხელოსნებმა ველარ გააწყეს რა, მოთმინებიდგან გამოვიდენ, კვალად აცნობეს თამარ მეფეს, თამარ მეფე ამაზე დაფიქრდა, ფიქრის შემდეგ ბრძანა:

— ხერთვისში, ეკლესიის კეთება შეაჩერეთ.

ხელოსნებმა შეაჩერეს მუშაობა, მოცლილთ ხელოსნებმა აქა იქ იწყეს სიარული, დაკარგული იარაღის ძებნა, მათ ნახეს თავიანთ იარაღი დაწყობილი იმ ალაგას, სადაც თამარ მეფე თავის თანხლებულებით მშენიერ ნათლის სხივს ხედავდა. ეს ამბავი თამარ მეფეს ერთობ დროით მოხსენდა, თამარ მეფე მალე მიხვდა საქმის ვითარებას, ამიტომ ხერთვისის ეკლესიის ადგილის სანაცვლოთ ეკლესიის შენება დააწყებინა სწორეთ იმ ალაგას, სადაც იგი ბრწინვალე შუქს ხედავდა ხოლმე. ხელოსნებმა მალე დაიწყეს აღნიშნულს ადგილას ეკლესიის შენება, მაგრამ მათ აღარც არავინ კედლებს უქცევდა და არც იარაღი ეკარგებოდათ, საქმე დაშოშმინდა ყოველვისფერი კარგათ გამოირკვა.

ეკლესია მალე ალაგეს, იგი შეამკეს ძვირფასის ნივთებით და თამარ მეფეს ბრძანებით ამ ეკლესიას ევფრატი ეწოდა, შემდეგ დროებში ამ ეკლესიის სახელი სოფელზედაც გადავიდა, თორემ ამ სოფელს წინეთ სხვა სახელი რქმევია. ეს სახელი ევფრატი იმიტომ დაერქვა იმ სოფელს, რადგანაც კარჩხალის მთის ძირობაზე იგი მეტათ შესანიშნავ კუთხეთ ითვლება, ყოველნაირს ღირსებით დაჯილდოვებულ, მაღალი მთები, ტყით დაბურვილნი, ცივი წყაროები და სუფთა დედეები, ათასნაირი ყვავილები, ფრინველები და ბევრიც სხვა ასეთი ღირსება თამარ მეფის წინაშე ამ ხეობას ღირს ხდიდენ ევფრატის სახელ-წოდების. თამარ მეფემ ისურვა ამ კუთხის კარგის სახელის წოდება და მისის წყალობით ეს წოდება მას არც მოესპო, არ დაეკარგა. მან კანონიერათ მიიღო ეს სა-

ხელწოდება. დღესაც არს ეფერატი მაქახელში და უნდა ითქვას, რომ იგი დაჯილდოვებულია ბევრნაირის ღირსებით.

ეკლესია ალაგეს, შეამკეს ყოველნაირის ღირსებით და ნეტებით. ის სხივი ეკლესიის აღშენების შემდეგაც ჩნდებოდა ეკლესიის ერთს კედელზე, რომელ კედელიც გაკეთებულ იყო იმ ქვის ალაგას, სადაც პირველად ჩნდებოდა უქრობელი ლამპარი. ძველათ თურმე ამ ეკლესიას მთელი მაქახლის ხალხი დიდის მოწიწებით სცემდა პატივს, მათ ახსოვდათ, რომ იგი ეკლესია თამარ მეფის ნაშენი იყო და მიტომ უფრო აღიდებდნენ მას. საქართველოს უბედურის მდგომარეობის შემდეგ, რაც ოსმალთა დასაყვლეთ საქართველო დაიმორჩილეს და ხალხი გაათათრეს, იმ დროსვე, გაათათრება დაუწყეს მაქახლელებს, ესენი მეტათ მტკიცედ იღწოდნენ თათრების წინააღმდეგ, მაგრამ ბოლოს მაინც საქმე გაუჭირდათ; ძლეულ იქმნენ. ამ ძლევის შემდეგ კი მუსულმანებმა მედგრად უწყეს დევნა და რამდენიმე ხნის განმავლობაში იგინი გაათათრეს მთლად. მაგრამ მაქახლელები საიდუმლოთ მაინც ქრისტიანობდნენ. შინათ გამცემთა მეოხებით ეს ამბები ოსმალებმა შეიტყეს, მათ სასტიკათ სდევნეს მაქახლელები და უკანასკნელ ეკლესიებს ქცევა ნგრევაც დაუწყეს. საქმე როცა ეფერატის ეკლესიის დაქცევაზე მივიდა, მაშინ მაქახლელებმა აღარ მოითმინეს და პირდაპირ მიმართეს თათრის ბრძანებელს ასე:

— ჩვენ, თქვენს ბრძანებას ყველასფერს შევასრულებთ, ოღონდ ერთი ამას გთხოვთ, რომ ეფერატის ეკლესიის დაქცევის დროს ერთი კედელი არ დაგვიქციოთ.

— რომელი კედელი? ჰკითხეს ბრძანებლებმა.

— სამხრეთის კედელი, რადგანაც ამ კედელზე, ადრე, სამთელი ენთებოდა და ამ სამთელს თამარ დედოფალიც ხედავდა ხოლმე.

ოსმალთ შეისმინეს მუდარება, დააქციეს მთელი ეფერატის ტაძარი, მხოლოდ არ დააქციეს ის კოელო, რომლის მფარველობაც მაქახლელებმა დაავალეს. მას შემდეგ მაქახ-

ლელთა მოხუცებულნი ხშირათ შეიკრიბებოდნენ ამ კედელ-
თან და ცხარეს ცრემლების ღვრით სტიროდენ, თან ლოცუ-
ლობდენ. იგინი ევედრებოდენ ღმერთს, რომ ის კედელიც
არ დაქცეულიყო, რომელზედაც მათი მამა-პაპა ოდესმე
მღვთიურს ბრწყინვალე შუქსაც ხედავდა, ერის წმინდა საქ-
ციელი და მიღრიკილება იქამდის დიდის ძლიერებით. იყო
საესე, რომ ღღევანღღამდისაც კი ეფფრატის ეკკლესიის ერთი
კედელი დაურდვეველი სდგას ობლათა. ეს კედელი მეც ვნახე.
მაქახლელები ამბობდენ, რომ თამარ მეფე კარჩხალის
მთაზე გარდაცვლილა და იქვე დაუსაფლავებიათო.

მღვთისაგან კურთხეულის და ამალლებულის საქართვე-
ლის შესანიშნავის დედოფლის თამარის მამამ, დასაველეთ
სამხრეთ საქართველო ამიერ საქართველოს შემოუერთა, მამის
ანდერძის ძალით, თამარ მეფე, ყველაზე უფრო ხსენებულ
ადგილებისკენ დაიარებოდა. ქაჯეთის ციხეც თამარის მამას
გაუკეთებია.

ერთხელ თამარ დედოფალი თვის წარჩინებულის სამე-
ფოს კაცებით და კარის კაცებით ერუშეთისკენ მოგზაურობ-
და, ერუშეთიდან ოლთის უნდა გადასულიყვნენ. მგზავრო-
ბის დროს, ამათ ერთ ალაგას დაუღამდათ, იმ ღამეს იქ უნ-
და გაეთენებინათ. მაგრამ ცხენიდან ძირს ჩამობრძანების უმაღ-
ლეს თამარ მეფემ რაღაც სუნი იგრძნო და ამიტომ კარის კაცებს
მიმართა.

— უჰ! აქ როგორ შეიძლება ღამე დაშთენა და გათიე-
ბა, ვერ ხედავთ რა ამბავია, წავიდეთ, წავთდეთ, აქ ვერ დავ-
დგები, ყარს, ყარს, ძრიელ ყარს.

ამ სიტყვის გაგონებაზე თანახლებულათაც შექნეს ერი-
ამული ასე:

— უჰ მართლა რა ყარს, ყარს, ყარს, და ყარს, წავი-
დეთ, წავიდეთ, ყარს, ყარს და სხვანი. თამარ მეფე საჩქა-
როდ აბძანდა ცხენზე, თანხლებულნიც მოემზადნენ და სხვა-

გან წავიდნენ, ნიშნად თამარ მეფის იმ ალაგას მიბრძანების, ჩამოხდენის, მაგრამ იქ აღარ დარჩენის, იმ ალაგას სახელათ-ყარსი დაერქო, შემდეგ აქ ქალაქიც გაშენებულა, სწორეთ დღევანდელი ყარსი ეს მაშინდელ ყარსი არისო.

ეს ხალხის გარდმოცემა არის, თორემ ყარსს ძველათ რაც უნდა რქმევოდა ქართველთაგან, ის ჩვენ ჩვენის გეოგრაფიულის, ეტნოგრაფიულის და ისტორიულის მწერლობითაც ვიცით.

თამარ მეფის დროს, საქართველო ვრცელი ქვეყანა იყო, ზაშინდელი საქართველოს იიჯნები იყო რკინის პალო დასაფლით, დარუბანდი—აღმოსავლით, ასპირი სამხრით და ოსეთი ჩრდილოთ. მაშინ ქართველთ რიცხვი 10 მილიონზე მეტი იყო. ასეთ მრავალ ხევიან და მდიან ადგილებს ქართველი მეფენი კარგათ განაგებდენ. ამათვე განაერცეს ქართველთ შორის ვაქრობა, ხელოსნობა.

მათ ქართველებს ეგ არ აკმარეს. ზღვაზე ცურვა და ნავოსნობაც წინ წასწიეს, ქართველნი მიეჩვიენენ ნაოსნობას, აი თვით თამარ მეფეზედაც რომ ამბობენ:—«ზღვაში ჩაუშო ხომალდიო», ნაეოსნობა და გემოსნობა გამოწვეულ ჰყო უფრო ვაქრობის წარმატების საქმემ, ბერძნებთან და სხვა ხალხებთან ქართველების ვაქრობით დაახლოვებამ, ამ მოძრაობისთვის რასაკვირველია სღვაზედ კარგი ნავთ საყუდარის მოძებნა იყო საჭირო, მცოდნე კაცებმა მალე მოძებნეს და ყველაზე სამჯობინრათ მოხდენილათ და გემების ადვილათ მისადგომ ალაგათ დღევანდელი ბათუმის მიდამოები სცნეს. მაშინ ბათუს სახელად ვახაბერი ერქვა, იმიტომ რომ ბათუმის იქით, სოფ. ერგემდის, საყანე დიდს ადგილებს, კოროხს აქეთ, ყველას კახაბერი ერქვა, დღეს კი მარტოთ ბათუმის იქითა-კუთხეს ჰქვიან კახაპერი, სადაც დღეს კარგი საბოსტნე და საყანე ადგილებია. ბათუმს აქეთ საგურიელო იყო, მხოლოდ

თავდგერიძენი ჰპატრონობდნენ, ბათუმს—აბაშიძეები. იქითა მხარეს ყველას კახაბერი ერქვა, აქეთა მხარეს გურია.

მოხდენილის ნავთ საყურდის ადგილის მოძებნის შემდეგ, ნასწავლ კაცებმა თამარ მეფეს მოახსენეს, რომ ვიპოვეთ კარგი ადგილებიო, თამარმა ჰკითხა:

— სადა, რომელ კუთხეს?

— სწორედ იმ კუთხეს, სადაც პაპის თქვენის მამისაგან ქაჯეთის ციხე გახლავსთ გაკეთებული, მის ახლოს, ვაკე ალაგას, სადაც სოფელიც არის და გარეშემო შამბით და ეწერიით არის საესე.

— ძალიან კარგი, იქ მთებიც ახლოა, ზღვამაც არ იცის იქ მაინცა და მაინც დიდი ღელვა.

— დიახ ის გახლავსთ, მოახსენეს მკოდნე კაცებმა.

— კეთილი, მეც იქავ, ერთს პატარა მთაზე, პატარა ეკლესიას გააკეთებ. ძალიან კარგი, მაშ წაბრძანდით, გაეციოთ ყოველივე ბრძანება, სოფელი დაბათ გარდაკეთდეს, გაკეთდეს ღუქნები, გაჩაღდეს ვაჭრობა და დაინიშნოს ზღვით იქიდგან გასვლა გემების და იქვე შემოსვლა.

ნასწავლ კაცებმა მალე აღასრულეს ბრძანება. სოფელი, ქალაქათ აქციეს, ყოველისფერი მოაშენეს, გემის საბმელები გააკეთეს, ეს კუთხე გააჩაღეს. თამარ ნეფემაც თავის სიტყვის თანხმად, ახლანდელ ბათუმის პირდაპირ ერთს პატარა მთაზე, გააკეთებინა სამების ეკლესია და თვით ბათუმში დიდი ვრცელი თლილი ქვის ეკლესია, თათრობის დროს, ეს დიდი ვრცელი ეკლესია დაქცეულ იქმნა ქართველ მაჰმადიანებისაგან და მის ალაგას ჯამე გააკეთეს. ღღევანდელი დიდი ჯამე სწორედ იმ ალაგას არის გაკეთებული, სადაც თამარ მეფის ბრძანებით დიდი ეკლესია გაუკეთებიათ. სამების პატარა დაქცეული ეკლესია კი ღღევანდლამდე სდგას.

რადგანაც თამარ მეფეს აქ ხშირათ არ შეეძლო მიბრძანება, მიტომ ბათუმში, მან დაადგინა ერთი ქართველი გამგე პირი, რომელსაც მაშინდელი ქართველნი ამ გამგე პირს ბა-

ტონს უხმობდენ. ამ მხარეზე ვაკრობისთვის ოსმალ-სპარს-ბერძნები და სხვებიც ხშირათ მგზავრობდენ, ესენი სიტყვა ბატონს ვერ გამოსთქვამდენ თავისუფლათ, მათ ტანის მაგიერ უფრო თანი ემარჯვებათ, ამიტომ ბათომს უხმობდენ, შემდეგს ღროში, ამ დაბასაც სახელათ ბათონი, ანუ შემდეგ, როცა ქართველებს დევნა უწყევს ოსმალებმა, მაშინ იმას ბათომი დაერქო. ასე, რომ დღევანდელი ბათომის ქალაქათ გადაკეთება ეკუთვნის თამარ მეფეს და სიტყვა ბათუმიც მისის წყალობით დაერქვა.

—

ლივანის ქართველ კათოლიკეზი, რომელთაც ჟამთა ვითარების მეოხებით დაკარგეს ქართული ენა და დღეს სომხურს ენაზე ლაპარაკობენ, აი რას მოგვითხრობენ ზეპირ სიტყვაობით:

— თამარ დედოფალმა როცა თორთომის ხეობის, იშხნის, ხახულის და პარხალის ეკკლესიის კეთება დააწყებინა, მერე შენების დასამთავრებლათ ფული დააკლდათ, თამარ მეფემ არ ისურვა ხალხის შეწუხება, მან თავის თავიდან გამოიღო ოთხი თმა, ეს თმები მისცა კარის კაცებს და ასე უთხრა:

— მე ხალხის შეწუხება არ მინდა, წაიღეთ ეს ოთხი თმა, გაყიდეთ და ამაში აღებულის ფულით დაამთავრეთ ეს ეკკლესიებიო.

კარის კაცებმა წაიღეს ეს თმები და მართლაც მალე ისე ძვირფასათ გაყიდეს, რომ მასში აღებულის ფულით ყველა ეკკლესიები დაამთავრეს.

ესენიე მოგვითხრობენ ასე, თორემ ჩვენის ისტორიით ვიცით ამ ეკკლესიებთა აღშენება ვისგან, როდის იყო.

—

დიღუბეში, სადაც ყველა წმიდის ეკლესია არის აღშენებული, მის მახლობლივ გაკეთებული ყოფილა თამარ მეფის მშვენიერი სასახლეც, იქვე ყოფილა მშვენიერი ბაღი; ბაღი შემკული ყოფილა ყველა ნაირის ყვავილებით, სხვა-და-სხვა

ზეზილებით, მრავალნაირის ფრინველებით და მარმარილოს ქაუზებით.

სასახლის ერთს ოთახში, სადაც დღისით თამარ მეფე ისვენებდა ხოლმე, ძილის დროს, სადაც მარჯვენა მაჯას დააყრდნობდა, მის ახლოს, კედელში დიდის ხელოვნებით წყაროს ლულა იყო და წმინდა ანკარა წყარო გადმოდიოდა, იქვე ფირუზის ქაუზში ჩადიოდა, მერე იქიდგან ბაღში გადიოდა და ერთ მარმარილოს ქაუზში ჩადიოდა, წყაროს ლულასთან ეკიდა ლალის ქიქაც, თამარ მეფე როცა გაიღვიძებდა და წყალს ისურვებდა, წყლის შიტანისათვის ბანოვანთ არა შეაწუხებდა, თვით აიღებდა ქიქას და წყალს მიირთმევდა. ეს წყარო ავქალიდგან ყოფილა გამოყვანილი, დღევანდლამდისაც კი სჩანს ლულების ნაადგილარიო. იგი გამოყვანილი იყო ავქალიდგან დიდუბემდის ვაკის თავ-თავს ფერდობის გვერდზედ, აღმართ აღმართის ავლით, რომ მას კაცის ფეხი არ მოხვედროდაო.

—

თამარ დედოფალი, ერთ დროს ბაზალეთის ტბისკენ ჰრძანდებოდა, მთის ხალხი დიდად გაუმასპინძლდა. სამასპინძლი ადგილათ ბაზალეთის ტბის მიდამო ამოირჩიეს, რადგანაც მაშინ ეს ტბა დიდი ტბა იყო, მასთან ლურჯი ლილისავევებ, წმინდა ანკარა, მეტათ სასიამოვნო სანახავი. მაშინ ტბაში აქა-იქ ბევრი ხეებიც ყოფილან დაშთენილი, რომელნიც ტბაში უვნებლად ჰვეაოდნენ ზამთარ ზაფხულს.

ნადიმის გათავების შემდეგ, თამარ მეფე თავის კარის კაცებით ტბისკენ იმზირებოდნენ, თამარ მეფეს, ამ დროს, ხელზე თავის საყვარელი მიმინო ეჯდა, მიმინო უცებ ხელიდგან გაჰფრენია, წასულა ტბაში და ერთ ხეზე დამჯდარა. თამარ მეფეს სწყენია ეს, მალე უთქვამს შემდეგი:

— ვინც იმ ტბაში შეტურდება, მიმინოს დამიქერს და მომიყვანს, იმან რაც უნდა მოხოვოს საჩუქრად მე ყველაფერს ავუსრულებო.

საჩქაროთ ერთი დიაკვანი გამოსულა და თამარ მეფის-
თვის მოუხსენებია:

— მე, ავასრულებ მეფეო, თქვენს თხოვნას.

— კეთილი, მეც ავასრულებ დაპირებას.

დიაკვანი საჩქაროთ შეცურდა ტბაში, მიუახლოვდა იმ
ხეს სადაც მიმინო იჯდა. თამარ მეფე თავის კარის კაცებით
შორიდგან უმზერდა. ამ დროს, უცეფ თამარ მეფეს რალაცა
ჰაზრმა გაუელეა გულში და თავისით სთქვა:

— ღმერთო, თუ იმ დიაკვანს ცუდი რამე აქვს გულში
ჩანერგილი, აქ ნულარ გამოიყვან.

დიაკვანი სიხარულით მოცურავდა, მაგრამ შუა ტბაში
მიმინო ხელიდან გაუფრინდა და თვითონაც შიგ დაიხრჩო,
ველარ გამოვიდა. ცუდი რამ გაეფიქრა თურმე იმ ბედ-შავს.
თამარ მეფემ ბევრი იწუხა ამაზე, ბოლოს მიმინო თავისით
მოუფრინდა და ისევ კულანდებურათ ხელზე დააჯდა.

თამარ მეფის დროს, ჯვარის მონასტრიდგან ცხეთის
ეკლესიის გუმბათამდის ერთი ჯაქვი ყოფილა გაბმული, ერთი
მწირ ბერი ამ ჯაქვზე ისე დაიარებოდა, როგორც კარგს ბი-
ლიკს გზაზე. ამბობდნენ, რომ ეს მწირ ბერი ჯერეთ ცხეთის
ეკლესიის ზარს დარედა აქ ცისკარ-წირვა დადგებოდაო,
მერე ჯაქვით ჯვარის მონასტერში გავიდოდა, იქ დარეკავდა
ზარსა და იქ დადგებოდა წირვა-ლოცვა. შემდეგ ისევ მცხე-
თაში გამოვიდოდაო. ამ მწირ ბერის სახელს მთელი ქართვე-
ლობა იცნობდაო.

ერთხელ თამარ მეფე, ცხეთის ახლოს, ბებრის ციხეში
ბრძანდებოდაო. აქ ჩამოვარდნილა ლაპარაკი:

— ეს ჩვენი მწირ ბერი წმიდა კაცია, რომ ასე ადვილათ
გადის ჯაქვზე და გამოდის!

— ერთს იქ მყოფ ბერს უთქვამს

— არა ბატონებო, რის წმიდა კაცია, ამ ჯაქვზე ყველას
შეეძლება გავლა ადვილათ, აქ ოსტატობა გახლავსთ საქირო

და არა სიწმინდე. იმაზე წმინდა მე გახლავართ, გნებავთ მეც გავალ.

— აბა ერთი, გაბრძანდით და ვნახავთ, ამის სამაგიეროდ რასაც ითხოვ, იმას გიბოძებ, მიუგო თამარ მეფემ.

— ძალიან კარგი, ეხლავ გიხსლებით.

ბერი მოემზადა მცხეთიდან ჯაქვზე გასვლას, მალეც ავიდა და დაიწყო ნელ-ნელა გასვლა.

თამარს გულში ჰაზრმა გაუეწვლა და თავისით სთქვა:

— ყოველი დედა-კაცი უძლურ არს, თმა გძელ და ქკუა მოკლე, ეს მეორედ შევცდი, ღმერთო, მაპატივე ცდომა, თუ იმ ბერს ცუდი რამ დავალება სურდეს, აქეთ ნულარ გამოიყვან. ბერი მივიდა თუ არა შუა ჯაქვზე, უცებ გადავარდა და აღიღებულს არაგვში ჩავარდა და დაიხრჩო.

— ამ შემთხვევის გამო თამარ მეფემ მცხეთელებს დიდი საჩუქარი მისცა, აჩუქა მიწები, შეაკეთა ხიდი და ბებრისციხე, მცხეთა შორთო ლამაზათ?

მაშინდელი გაბმული ჯაქვი დიდხანს იყო ასე დარჩენილი, ხოლო იმ ბერის შემდეგ კი აღარავინ გავიდოდაო. ბოლოს დამტკიცდა რომ მართლაც ის მწირ ბერი მეტათ სუფთაწმინდა კაცი ყოფილიყო.

—

ქართველ ხალხს თამარ მეფე წმინდანათ ჰყავს მიღებული, რადგანაც ძველათ ქართველთ ეკკლესიამ თამარ მეფე წმინდანებთან შერაცხა, ზოგიერთ ქართველს მიტომ არ სჯერა, რომ თამარ მეფეს ქმარი ჰყვანდა, ეს რომ ვისმეს უთხრა, იგი შეურაცხყოფათ მიიღებს, ეწყინება და გეტყვის:

— რას ბრძანებთ, როგორ გეკადრებათ, რომ თამარ მეფეს ქმარი ჰყვანდა.

ასეთი ამბის დასამტკიცებლათ აი, რა გვარი მოთხრობაა ხალხში დარჩენილი:

თამარ დედოფლის მამა რომ გარდაიცვალა სარდლებმა და თავადებმა თამარ მეფეს გათხოვება სთხოვეს, მაგრამ თამარ

მეფემ გათხოვება არ ინდომა, უქრმოთ დარჩა, ქალწულებრივ გარდაიკვალა. ხალხი ძრიელ დარდობდა, რომ თამარ მეფე არ თხოვდებოდა. ღმერთმა ერის წუხილი შეისმინა, თამარ მეფე მღვთის ბრძანებით დაორსულდა და ვაჟისშვილი მიეცა. ეს ვაჟისშვილი იყო ლაშა გიორგი. დაბადების უმაღლ. თამარ მეფეს ლაშა ძვირფასს სამოსში გაუხვევია და ძიძისთვის გაუბარება, ძიძას გაუზღია, როცა გაზღილა, მოჩიტებულა, მაშინ თამარ მეფეს თავის თითებით ლაშასთვის ტენტსაკმელი შეუკერავს, ბანოვანი გაუგზავნია, ტანისამოსი წაუღიათ, ლაშა მოურთავთ და თამარ მეფესთან მიუყვანიათ. მის შემდეგ იგი თამარის გვერდით ყოფილა და იქ გაზრდილა.

თამარ მეფეს ეს ყმაწვილი მიტომ მიუცია ძიძისთვის, რადგანაც ამის მოვლა სამეფო საქმეების სამსახურისთვის ღროს წამართმევსო. ესეთი სიბრძნით სავსე იყო თამარი. კარის დიდებულებმა უთხრეს თამარ მეფეს:

— ნუ ინებებთ მაგას, მღვთის მოცემულს ნუ გააბრით სხვაზე. ნუ იკადრებთ, ღმერთმა არ გიწყინოთ.

— თქვენ ფიქრი ნუ გაქვსთ, ვინც გააჩინა იგივე დაარჩენს მას, ღმერთი თავის გაჩენილს არ გასწირავს, ეგ მე სამსახურის ღროს წამართმევს, მე ასე ვარჩიე, ეგეც კარგად იქნება, მეც ხალხის სამსახურის საქმეს არ დაეაკლდები.

თამარის ასეთი განცხადება ყველას მოეწონა; ყველა ლოცავდა მის სიბრძნე გონიერებას.

—

ოსეთში ვერ ნახავთ ვერც ერთ ოსს, რომ იმან თამარ მეფეზე რამე გარდმოცემა, ლეგენდა, ან ლექსი არ იცოდეს. სხვათა შორის მათში დარჩენილია შემდეგი ლეგენდარული გარდმოცემანი.

თამარ მეფის ღროს, იალბუზის მთაზე, თოვლი არ მოდიოდა, იგი სანაქებოთ იყო ყველას წინაშე. თამარ მეფესაც თავის ერთი მშვენიერი სასახლე ამ მთაზე ჰქონდა გაკეთებული, სასახლეში სხვათა შორის თამარ მეფისთვის საკუთრათ

აღგებული იყო თორმეტი ოთახი, თორმეტივე სულ გარეულის ნადირთა ძვლებით შემკობილნი, ძვირფასის ხალებით და ფარჩეულობით მართული. ამ სასახლეს გარშემო დიდი გალავანი ეკრა, გალავანში ერთი დიდი თორმეტ ოთახიანი კოშკი იყო, ერთიც სხვა სასახლე, გალავანს შუა მშვენიერი ბაღი იზრდებოდა. თამარ მეფის გარეულ თხა, კანჯარი და ირმის ჯოგიც შიგვე იყო გაშვებული და ბაღს სძოვდენ.

უმეტეს ნაწილს, თამარ მეფე ამ მთაზე სცხოვრებდა, უყვარდა აქ ამოსვლა და აქედგან მზერა ოთხ კუთხივ. ერთხელ თამარ მეფე სხვაგან მიბრძანდებოდა, საქართველოს ადგილების დასათვალიერებლად. მალე წაბრძანდა კარის კაცებით და თავის თორმეტ ოთახიანი სასახლის მფარველათ თავის გამდელი დასტოვა, გამდელს პატივს სცემდა, წაბრძანების დროს გასაღებები გამდელს გარდასცა და უბრძანა ასე დავალებით:

— გამდელო, ეს გასაღებები შენ გებარებოდეს, ჩემ მოსვლამდის, შენ გააღე მხოლოდ თერთმეტ ოთახი და სუფთა ჰაერისა და მზისთვის სანათურები ღია დასტოვე. მხოლოდ გთხოვ, რომ მეთორმეტე ოთახის კარები კი არ გააღო, ეს არ დაივიწყო.

— პატიოსანი. მიუგო გამდელმა.

თამარ მეფე წაბრძანდა, მცირე ხნის შემდეგ დედაკაცს ცნობის მოყვარეობა აღეძრა მის, თუ ნეტა. თამარ მეფემ მეთორმეტე კარის გაღება რათ ამიკრძალო, ნეტა აქ რა უნდა ჰქონდეს დაპაღულიო, სულმა ველარ გაუძლო, ვერ მოითმინა და პირველათ მეთორმეტე ოთახის კარები გააღო.

ამ ოთახში თამარ მეფეს თოვლის ვარსკვლავი ჰყოლია დამწყვდეული, კარების გაღების უმაღლ თოვლის ვარსკვლავი კარში გაფრენილა. დედაკაცი შეწუხებულია, მაგრამ ველარა უშველიარა.

ეს ამბავი თამარ მეფეს მალე შეუტყვია, იგი საჩქაროთ დაბრუნებულია შინ, მაგრამ ვარსკვლავისთვის ველარ უშველია-

რა, თამარ მეფეს დიდად სწყენია, ფიცის გატეხისათვის გამდელი დაუწყევლია.

ამ ამბის შემდეგ, მყინვარზე მუდამ წელს დიდი თოვლი მოდის ხოლმე, თოვლისაგან იკრიბება დიდრონი ზეავები, მერმე ეს ზეავეი მოსარღვევათ ნელნელა ემზადება, გაზაფხულის პირზე, დიდის ქექა ქუხილით ძირს ეშვება, ვარდება და მის მეოხებით გამვლელსა და გამომვლელსაც საშინლათ ღუპავს, ბევრი უბედურება მომხდარა მისგან, ჯერ ბევრიც მოხდებ.

თამარ მეფისაგან დაწყევლილი გამდელი ტარტაროზათ ქცეულა, სასახლიდგან გაქცეულა და კუდიანების დასში შერაცხულა, მათში ჩარეულა საყოველთაოთ, თამარ მეფის ჯავრი კი მაინც გულში ჩაყოლია, სამაგიეროს გარდახდა მოუნდომნია.

განვლო დრო ჟამმან და თამარ მეფე გარდაიცვალა, რამდენიმე ხნის შემდეგ დიდის გლოვით და გოდებით დაასაფლავეს ერთ ალაგას. თამარ მეფეს გარდაცვალების ამბავი ტარტაროზ გამდელს მალე შეუტყვია.

ეს გაქცეულა დროზედ, გაუთხრია თამარ მეფის საფლავი, ამოუღია და იალბუზის მთაზე წაუღია, თავის სადგომ ბინასთან და ერთ ალაგას დაუსაფლავებია. ხალხის შინებია მას, რომ ვაი თუ გაიგოს ვინმემ, მოვიდეს, მოსძებნოს, იპოვნოს თამარის სამარე, ამოიღოს და წაიღოსო.

ამიტომ ამ ტარტაროზ დედაკაცს გაუკეთებინებია რამდენიმე მარმარილოს ქვა, ერთ ქვაზე დაუწერია რომ აქ მარხია თამარ მეფე, მეორეზე დაუწერია, რომ აქ არ მარხია თამარ მეფე და ასე და ამ გვარათ სხვა ქვებიც. მერე წაუღია ეს ქვები და ერთ ალაგას, სადაც თამარ მეფე არ ყოფილა დასაფლავებული, იქ მოუფენია და მით დაუბნელებია თამარ მეფის საფლავის ცნობა.

ერთ დროს ხალხს თამარ მეფის საფლავის ძებნა დაუწყიათ, მერე მიუგნიათ იმ ადგილისათვის, სადაც მოსატყუებ-

ლათ მარმარილოს ქვები ყოფილა მოფენილი, უთხრიათ მრავალი საფლავეები, მაგრამ ვერსად რა ფპოენიათ. ტარტაროზს დედაკაცს სულ უცხო ხამს ალაგას დაუკრძალავს თამარ მეფის გვამი.

ეს ხალხის გარდმოცემა არის, თორემ ისტორიით ჩვენ კარგათ ვიცით; რომ თამარ მეფე გელათში ასაფლავია. დავით აღმაშენებლის მახლობლათ, რაზედაც ზემოთაც ვისაუბრეთ.

—

საქართველოს კუთხეებში, თითქმის ყველა მხრის ქართველი ამბობს, რომ თამარ მეფე ძლიერი მეფე იყო, მან სპარსეთის ზოგიერთ მთავრებს ხარჯი დაადოვო, ასევე დიდი გავლენა ჰქონდა სტამბოლზეო. ამ ძლიერების საქებრათ ძველათვე გამოთქევეს შემდეგი ლექსიო.

„ურბნის ავაგე საუღარი, უწუღოსა წყალი ვადინე,
ისჰანს დავსდეუ ბეგარა, სტამბოლს ხარაჯა ავიდე,
თეთრ სღვაში რკინა ჩავაგდე, ხმელეთი ჩემსკენ მოვიგდე,
ამდენი საქმის მომქედმან, ცხრა ადგილ ტიღო წავიდე“.

რკინათ იგულისხმება ხომალდის ლუზა. ქართველთა გარეშე თამარ მეფის ძლიერების შესახებ ლექებშიაც ძრიელ ბევრი ცნობებია დაშთენილი.

—

აქარაში, ზოგიერთი ბერი ფანატკი ხოჯა მოღვები ბრძანებენ, რომ თამარ მეფე თათარი იყო. ამის მინაგვარი ცხინვალშიაც ყოფილა, აი მაგალითებრ. თამარ დედოფალი იყო ერთი ძლიერ თათრის ხელმწიფის ქალი. ეს ქალი ძრიელ ლამაზი იყო, მამამ გათხოვება დაუპირა, ქალი არ თხოვდებოდა, უარი სთქვა, მამას ჯავრი მოუვიდა, ერთს ოთახში დააპატიმრა, მოინდომა მისი ტანჯვა, მაგრამ თამარი მალე მიხვდა ამას. ღმერთს შეევედრა ოღონდ ამ ციხილამ დამიხსენ და მე მაშინვე მოვინათლებიო. რაც ინატრა, ღმერთმა შეისმინა, თამარი ვარსკვლავათ იქცა, ციხიდან გაფრინდა. ერთ

დიდს მთაზე ეკლესია გააკეთა და იქ დაიწყო ცხოვრება. მამამ ველარა აკადრა-რა, თამარმა ეკლესიის გვერდით ერთი კარკი სასახლეც გააკეთა, ერთ ოთახში ვარსკვლავი ჰყვანდა დაქერილი, ერთხელ თამარ დედოფალი დასავლეთ საქართველოში მგზავრობდა. ამ დროს მისმა გამდელმა დაკეტილი ოთახის კარი გააღო, თოვლის ვარსკვლავი გაფრინდა, მის შემდეგ ცა ნისლით შეიკრა, თამარ იეფემ ეს ამბაეი მალე შეიტყო, შინ დაბრუნდა, მაგრამ ვარსკვლავს ველარა უშველა-რა, მას შემდეგ ეს მთები სულ ნისლით იკვრის და ჯერეთ ერთი წლის თოვლი არ არის გამდნარ გათავებული, რომ მეორე წლისაც ზედ ემატება და მის მეოხებით იქაურ მიდამოებთა ხეებსა და ყვავილეზს სასტიკათ ახშობს. ამ შემთხვევის შემდეგ ჩამოვარდა ოსეთში ზამთარიო, ამ ზამთარმა დიდათ აენო ოსის ხალხსაო.

ძველად, ქართველებმა შემდეგი ჩვეულება იკოდენ: სადმე ავადმყოფს რომ გაუჭირდებოდა,, მას შეათქმევიანებდენ, რომ ოღონდ კარგად გახდეს და მის შემდეგ ოამარ მეფის საფლავს მოვსძებნით. მის საფლავის მიწას თვალეებზე წაეისო-თ. საფლავს პატივს ვსცემთო.

ქართველ მაჰმადიანებს, ადრე, მგონი ქრისტიანობის დროს და შემდეგაც, თამარ მეფის ლოცვა სცოდნიათ. ლოცვაში გამოხატული ყოდილა, რომ თამარ მეფე არ მომკვდარა, ის ღმერთთან ზის, წმიდანებთან იმყოფება; ის კიდევ მოვა ოდესმე, ჩვენს თხოვნას შეისმენს, აქარას ნახავს, თავის ბეგებებს დაემღურება. სწორეთ ასეთის საოცნებოს მიმართეთ შესდგა ხალხში მრავალი სახალხო ლექსი.

ბევრს ალაგას ფშავ-ხევსურეთ-თუშეთშიაც ასევე ჰქონიათ, რომ თამარ მეფე არ მომკვდარა, ის საცალა დაძინებული არის და ჩვენ თუ კარგად შევევედრებით, მაშინ იგი აღგება და მოვა ჩვენთანაო. იქვე იტყვიან:

თამარ მეფე ამირანს იცნობდა, იალბუზე ამირანი ნახაო. როსტომ და ბეთან თამარ მეფის გმირები იყვნენ, თამარ მეფეს

ესენი წაუძღვნენ წინ, როცა იგი ამირანთან წაბრძანდაო. მთის ხალხს თამარ მეფე ხატათ აქვსთ გამოსახული.

—

თამ.რ მეფეს ოსმალებთან ომი ჰქონდათ, ომში ქართველებმა გაიმარჯვეს და სულთანი ტყვეთ ჩაუვარდათ, ჰერობილი თამარ მეფეს მიჰგვარეს, როცა ჰერობილი თამარ მეფის წინაშე წარსდგა და სახეზედ შეხედა, უცბათ შეკრთა, უკან დაიწია და ყვირილი დაიწყო:

— მიშველეთ, მიშველეთ.

იქ მყოფთ საჩქაროდ ჰკითხეს.

— რა იყო, რა დაგემართა, რის შეგეშინდა?

— მე იმის შემეშინდა, რომ თამარ მეფის გვირგვინს გარს ერთი ხლმით ამოღებული კაცი უვლის და იმ გაღესილ ხმალს სულ აქეთ იქეთ ატრიალებს მტრის წინააღმდეგ.

—

მოხვევებში გაგონილი. თამარ მეფეს ქრმის შერთვა არ უნდოდა, მაგრამ ხალხმა დაატანა ძალა და მიტომ გათხოვდა. ორი წლის შემდეგ, მთელს საქართველოში ასეთი ბრძანება განაცხადა: მთელს საქართველოს კუთხეებიდან, სადაც კი მღვდელი, ბერი, დიაკვანი, ღარიბი, მოხუცი, ობოლი და ქვრივი არიან, ყველანი ჩემ წინ წარმოდგენო და მოწყალება მიიღონო. ბრძანების თანხმად, თამარ მეფის სასახლის კარზედ დიდი ძალი ხალხი მოგროვდა, თამარ მეფემ ხაზინა გახსნა და ღარიბებს მოწყალებას თვით ურიგებდა. მოხვევებიდამ ერთი მღვდელი წარსდგა მოწყალებისთვის, ამას მოწყალება რომ მისცეს, მღვდელმა ჰკითხა იქ მყოფთ.

— ამას რაზედ მადლევთ, რა უნდა უყო ამას, ეს მე რათ მინდა!!

— რა უნდა უყო და მოიხმარე, ხოლო მის სამაგიეროდ თამარ მეფისთვის ილოცეთ.

— რა ვილოცო, მიბრძანეთ თქვენა.

— ილოცე, რომ თამარ მეფეს წვერი და ულვაშები გამოესხას.

— კარგო. უთხრა მღვდელმა და თან იგი წავიდა თავის სასახლისაკენ. მეორე დღეს წირვაზედ ღმერთს შეევედრა, რომ ღმერთო, თამარ მეფეს! წვერი და ულვაშები გამოასხიო, ეს მღვდელი მეტად წმიდა კაცი ყოფილა, მისი ვედრება შეისმინა და თამარ მეფეს უცფათ წვერი და ულვაში გამოესხა. რამდენიმე დღის შემდეგ თამარ მეფემ პირს ბაღდადი აიხანა, წარსდგა თავის დიდებულების წინაშე და სთხოვა დაბარება ყველა იმ პირების, ვინც-კი მას ეახლნენ და თვით მისგან მოწყალება მიიღეს, ბრძანება მალე შესრულდა, მოწყალების მიმღებთ მალე მოიყარეს თავი თამარ მეფის წინა, მათ სათითაოდ გამოჰკითხეს თუ ვინ როგორ ილოცა, შემდეგ წარსდგა მოხევი მღვდელი, ამას მისცეს კითხვა, მან უთხრა:

— ღმერთო! თამარ მეფეს წვერი და ულვაში გამოასხიო.

— რათ ილოცე მაგრე, ვინ გითხრა მის ლოცვა.

— აქ მითხრეს ბატონო, მოწყალების მიღების დროს. თამარ მეფემ ეს მღვდელი თავის სასახლეში მი ხმო, საჩუქრები მისცა, საქმე გამოჰკითხა და შემდეგ უბრძანა.

— წადი, მამაო, შენ წმინდა კაცი ყოფილხარ, ეს საჩუქრები შენთვის წაიღე, არავის ვი უთხრა. ხოლო ახლა კი ილოცე რომ მე ეს წვერ ულვაშები გამცვიდეს. მღვდელმა მოისმინა ყოველისფერი, გამოეხზოვა მეფეს და თავის სასახლისაკენ წავიდა, მეორე დღეს, წირვაზედ ღმერთს შეევედრა: თამარ მეფეს წვერ-ულვაში გასცვიდეს სახიდამაო. დღერთმა შეისმინა მისი ლოცვა და წვერ-ულვაში გასცვიდაო. ამის შემდეგ ეს მოხევი მღვდელი თამარ მეფემ კვალად მიიხმო თავისკენ და წყალობა მისცა, იგი მღვდელი წმიდანი იყო თამარმა თავის კარის ეკლესიის მღვდლად დანიშნა. თამარ მეფის ჯარმა რომ ნუქარდონს ომი დაუწყო, იმ დღეს, ამ

მღვდელმა ვარძიაში სწირა, იქვე წირვაზედ ბრძანდებოდა თამარ მეფე, წირვაზედ მღვდელმა შეიტყო რომ ქართველმა ჯარმა გაიმარჯვაო, მალე გამოვიდა საკურთხევილიდამ და თამარ მეფეს ლოცვა კურთხევით ასე მიმართა.

— დიდებულო პეფეო, მოგილოცავთ, მოგილოცავთ, ჩვენმა ჯარმა გაიმარჯვა, მტერს დამუხლებულებს მოგიყვანენ, თქვენ კარგად ბრძანდებოდეთ, ეს მე წირვის დროს ცხადლივ გამომეცხადა.

მართლაც და ამბავი მალე მოუვიდათ, რომ ქართველთ მხედრობამ მტერი სასტიკათ დაამარცხავო. იგინი გააქციეს და თვით გამარჯვებული მოდიან თამარ მეფის წინაშეო.

—

ჯავახელთ ნაამბობი. საოცარია საქართველოს ხალხის თვისება, ყველა კუთხის ქარაველი ლაპარაკობს, რომ თამარ მეფე ჩვენი კუთხის დიდს ეკკლესიაში მარხიაო. მურღვლელნი ამბობენ, რომ თამარ მეფე მურღულში მარხიაო. შაქახელელნი-მაქახელში, რაქველი-რაქაში, ჯავახელნი-ჯავახეთში—თმოგვის. ამაზე ამბობენ, რომ ვითომც თმოგვის ახლოს, მტკვრის პირს, ერთ ალაგას კუნძულის მსგავსი ქალაკია. ადრე ამ ქალაკზედ მტკვარი მდინარებდა, ერთ ალაგას მტკვარს გადურეცხია და როცა დამშრალა, იქ გამოჩენილა ერთი საფლავი, სადაც თამარ მეფის კუბო და აკვანი მდგარა. კუბოს დამარხვის დროს, აკვანიც შიგ ჩაუტანებიათ თურმე, ამ კუბოს და აკვანს ხალხი დიდხ.ნს ხედავდა თურმე, მერე კი საცალა გაქრა, ზეცისკენ წაიღეს ანგელოსებმაო.

—

ქართლში დაშთენილი. თამარ მეფემ ბეთანიის ეკკლესიის შენება დაიწყო სოფ. სამადლოს. ამის შესახებ ბრძანება დროით გამოაცხადა ეკკლესიის ალაგი დანიშნეს, მალე ქვა, კირი, ხე, ტყეც მოზიდეს, მასალაც შეკრიბეს, მალე საძირ-

კველიც ჩაყარეს, მალე საძირკველის თავიც აამალღეს. ერთ დღესასწაულ დღეს, საძირკველის კედლებს მტრედები, შო-შიები და სხვა ფრინველები დაესივნენ, კედლის ნაწილები სულ კენჭებათ აქციეს, ფრთებ ქვეშ შეიწყეს და გაფრინდნენ უღაბურ ტყეში და მიიტანეს და იქ დააწყეს სადაც დღეს ბეთანიის ეკკლესია არის. ფრინველთაგან ამ მასალების ზიდვა რამდენსამე ღღეს გაგრძელდა. ეს ამბავი თამარ მეფესაც ღროით მოხსენდა, თამარ მეფე მალე მიბრძანდა და თავის თვალით ნახა ფრინველთაგან ქვების მოტაცება და ზიდვა, ის ადგილიც მალე ნახა, სადაც ეს ფრინველები მასალას ზიდავდნენ თამარ მეფე მალე მიხვდა საქმის გარემოებასაო.

იმ დღეს თამარ მეფე დაღლილი ბრძანდებოდა, ცოტად მიეძინა, ძილში სიზმრათ გამოეცხადა, რომ დიდებულს ბეთანიის სასახელოთ აღაშენა ეკკლესია და მით აღიდეთ სახელი თვისიო. თამარ მეფემ ასეთ ჩვენებას დიდი ყურადღება მიაქცია, სამადლოზედ ეკკლესიის შენება დაიწყეს იმ ალაგას, სადაც დღეს ბეთანია არის. თამარ მეფეს ბეთანია დიდათ უყვარდა. ამიტომაც დახატეს შიგ მისი სურათი. ბეთანიას თამარ მეფეც დიდს დახმარებას აძლევდა, იგი მონასტრათ იქმნა დანიშნული.

—

თფილისში დაშთენილი. თამარ მეფე წმინდა ქალი იყო, იგი წმინდანათ არს შერაცხული. იგი რომ გარდაიცვალა, ზეციდამ ორი ანგელოზი ჩამოვიდა ოქროს აკვანი ჩამოიტანეს, შიგ ჩააწვინეს, ზეცას გაფრინდნენ და თამარიც თან წაიყვანეს, ამიტომაც არის, რომ მისი საფლავი დედამიწაზედ არავინ იცის, იგი არსად არის, სადაც თამარ მეფე გარდაიცვალა. იმ ალაგას რამდენსამე ხანს ნათელი იღვა.

—

მაქახლური ცნობა. მაქახელში დაშთენილი ცნობა თამარ მეფის ღროს მისის ბრძანებით საყდარს ეფფრატი მიტომ

დაარქვეს, რადგანაც როცა აკეთებდენ, მაშინ იტყოდნენ ხოლმე, რომ ეს ეკკლესია იმ ფრათ უნდა. გავაკეთოთ, როგორც ესა და ეს ეკკლესია არის გაკეთებულიო. ამიტომ ევფრათი სიტყვა „იმ ფრათ“-იღამ გადავთქვამო, სოფ. ხერთვისი მიტომ დაერქვა, რადგანაც აქ ორთ ხეობის წყალი მაქაზებდა მეორე ხევის წყალს ერთვის, და მიტომ იტყოდნენ იტყოდნენ ხევთ ერთვისო და აქედგან წარმოსდგა ხერთვისიო.

1871 წ. გაზ. ჯღროებაჲ-ში სწერს დ. წ. შემდეგს: — მაქაზელში ვიყავ და შევიტყე, რომ ერთს ოჯახში მოიპოვება თამარ დედოფლის წიგნიო, ოსმალურს ენაზეო. მე ამ წიგნის თარგმნა მინდოდა ქართულს ენაზედო, მაგრამ ჩემდა სამწუხაროდ, მის პატრონმა ეს წიგნი არ მათხოვა და ამიტომ ვერ ვსთარგმნიო.

—

ვასილი სიმონის ძე თედეშვილის ცნობებით დაწერილი ოსებში დარჩენილი ამბები და ლეგენდები.

თამარ მეფე ისეთი ძლიერი და წმინდანი იყო, რომ სადაც იგი ფეხს დადგამდა და სიტყვას იტყოდა, იქ მაშინათვე ყველაფერი გაკეთდებოდა, მაგალითებრ იტყოდა, აშენდეს საყდარი და იგი აშენდებოდა, — გამოვიდეს წყალიო და ესეც გამოვიდოდა.

—

სოფ. მთარალოში არის ერთი ქვა-ბათლონე (ბეთლემი), მეორე ქვა არის სოფ. ყემულთაში, ეს ორი ქვა იერუსალიმიღამ არის მოტანილიო. ერთი ქვა თამარ მეფის არის და მეორე დავით სოსლანისაო. აქეთვე რაროს მთაზედ, თამარ მეფის ჯარისათვის სააგარაკო ყოფილა, ზაფხულს, ზამთარს ჯარი დიდუბეში მდგარა.

თერქი და ტუროკი დაშერაო. ამიტომ დიგორელნი წმინდა კაცს ეძებდენ. რომ იქნება მისის ლოცვით წყალი ისევ გამოვიდესო. სხვა და სხვა ტომთა რჩევით, ამათ თამარ მეფეს სთხოვეს ლოცვაო. ეს მივიდა, ილოცა და მის მერე ორივე წყალი ხელ ახლა გამოვიდაო.

—

ამბობენ, რომ თამარ მეფეს თავის ძვირფასი სახლი მარტოდ იალბუზის მთაზედ კი არა აქვსო, არამედ მას მეორე სახლი არარატის მთაზედ აქვს და მესამე ყინვარის და ყაზიბეგის მთაზედო, ამას ისეთი ძალა აქვნდა, რომ ერთის მთილამ მეორე თავის მთის სახლს ელაპარაკებოდა და ყველაფერს აგებინებდაო. ყველა ეს სასახლეები მეტად ძვირფასად ნაგებნი ყოფილან.

—

დავით სოსლანი გარდაიცვალა, ორი წლის შემდეგ იგი გაცოცხლდა და უკან მოვიდა. ქართველებს და ოსებს საყვედური უთხრა, რატომ ხარებს არ მიკლავდითო, უსაყვედურა, რომ საქონლის სული ჩემთან არ მოდიოდაო. ამაზედ ძალიან გაჯავრდა. მერე წავიდა და თავის ჯავრი თურქებზედ იყარა. ერთ ალაგას წვეულება იყო, იქ ჩამოხტა, მიიწვიეს. ერთმა იქ მყოფმა უთხრა:—ცხენს მე შეგინახამო. დავით სოსლანიჲა ჰკითხა, რომ გაგიძალიანდეს და თოკი გასწიოსო, რომ გაიქცესო? მიუგო: თუ გაძალიანდება, მაშინ მეც გაუშვებო. ამას არ მისცა ცხენი და თავი მოსჭრა. მერე მეორე კაცმა უთხრა: მე შეგინახამო, ამასაც ისევე ჰკითხა; საბელი რომ გასწიოს და გაგექცეს, მერე რას იქმო? მიუგო: თუ კი გაძალუანდება მეც მიუშვებო. მასაც თავი მოსჭრა. მესამემ უთხრა: მე შევინახამო. საბელი რომ გაგიწყვიტოსო, რას იქმო? ამან უთხრა კისერში დავიკერო, კისრით რომ დაგჯაბნოს. მაშინ რას იქმო? მიუგო: კუდს დაუჭერ და მაინც არ გაუშვებო. ცხენი ამას მიაბარა, თვითონ მასპინძელთან მივიდა. ნადიმის გათა-

ვების შემდეგ, თურქეთი აიკლო, თავის ქვეყნის ჯავრი ამოიყარა, დიდი ძალი საქონელი იშოვნა, ყველა ესენი საქართველოში მოიტანა და რადგანაც თავის ხა ხი უყვარდა ეს საქონელი სულ მათ დაურიგა. თანვე მოიყვანა ერთი ლურჯი ხარი, რომელსაც რქები აბრაშუმით შეუკრა, იალბუზის მთაზედ წაიყვანა, იქ, იგი ღმერთს შესწირა და თითონ ბარასტთან (აბრამი) გაჟრინდა, სამოთხეში, ანუ საიქიოს, მათს გვერდით დაჯდა და თამარიც იქ ზის.

—

60 წლის წინედ, ერთი მოხუცი კაცი იტყოდა ხოლმე: რომ მე იალბუზის მთაზედ აველ, იქ ვნახე, რომ ეს მთა გარეთ სულ თოვლით არის მორთული, ხოლო შიგ კი მშვენიერი ქალაქია, სახლებს სულ ბროლის კედლები აქვს, იქვე არის ძვირფასად ნაკეთი კოშკები, იგინი სავსეა სულ ძვირფას საქონლით, ნადირიც ბევრია. ერთ ალაგას სამი ოქროს კუბო არის, ერთზედ ეწერა: თამარ მეფე, სუფთა ასოებით, ვნახე, შიგ ანგელოზის მზგავსი ქალი ესვენა, მე შევშინდი. მეორე კუბო დავით სოსლანის იყო და მესამე რუსუდანის. მათს ახლოს ორი წყარო მოდის, ერთი ოქროსი, მეორე რაპისა.

—

დავით სოსლანს ოსები არტენს უწოდებენ, იგი იყო გმირი კაცი, ტანი ჰქონდა ფოლადის, იგი ბევრს ხალხს ხოცავდა, ამიტომ იგი ღმერთმა ცაში გააფრინა და მთავარზედ დააბა. მთავარზედ იგი დღესაც მოჩანს ჩრდილი ღრუბლებივით. მთავარზედ მიბმულმა დავით სოსლანმა ღმერთს ერთი რამის ნება რთვა სთხოვა, ღმერთმაც ნება მისცა, მაშინ დავით სოსლანმა იქ მოკრიბა გველი, ხელიკი, ჯოჯო, ბაყაყნი და სხვა ისეთი და მალლილან ძირს გადმოყარა ქვეყანაზედ და მათ მიტომ დაერქვათ ქარულად ქვეწარმავალნი. ამას შემდეგ გაჩნდენ თურმე ქვეყანაზედ ესენი.

—

დავით სოსლანს ერთი ამხანაგი ჰყვანდა ბათრაჯა, რკინის კაცი, მერე ეს ზეცაში ავიდა, 50 დღე და ღამე იქ სამკედლოში იყო, გადადნა. მერე ფოლადად გადაიქცა, მერე იქიდან შავ ზღვაში გადისროლეს, ამით მან ზღვა დააშრო. მის შემდეგ ზარბაზნებს ამ ფოლადის კაცით ისროდნენ და მიტომ აღარაფერი რჩებოდა დაუნგრეველი და თვით მთებიც კი ინგრეოდა, რაისა გამო ამოდენა დიდი და პატარა მთები არის, ამ კაცის ამხანაგი ამირანი ყოფილა. ერთი კაცი იალბუზედ ასულა, იქ ამირანი უნახავს, ამ ფოლადის კაცის ამხანაგი, ამირანი თურმე ხმა მალლა სტიროდა და ამბობდა, რომ მე ისე ჩემი ტანჯვა არ მადარდებს, როგორც ჩემი ამხანაგებისაო ჩვენ სამნი როცა ბურთს ვთამაშობდით, მაშინ ნით ქვეყანას ვანგრევდითო, ამიტომ მთებიც ზოგი დაბალია, ზოგი მაღალიო. ყოველივეო ხდებოდა თამარ მეფის დროსაო.

—

თამარ მეფე იმერეთში მოგზაურობდა, სახლი მოახლეებს ჩააბარა, ერთს ოთახში, სკივრში ცისკრის ვარსკვლავი ჰყვანდა დაქერილი, ეს სკივრი შეცდომით მოახლემ გაალო, ცისკრის ვარსკვლავი გაიქცა, მალე თოვა დაიწყო, თორემ მინამ თოვა არ იცოდაო. თამარმა ყველაფერი გაიგო, დადარდიანდა, მალე უკან დაბრუნდა, გზაში სთქვა თურმე რამე უბედურება მეწვევაო. რაქაში სოფ. ღართან რომ მივიდა ცხენმა თოვლის ღარის კეთება დაიწყო, ამიტომ ამ სოფელს ეს სახელი ეწოდა-ღარი. აქედამ მალე მივიდნენ ერთ ალაგას, გზაში თოვლი ცხენს ბეჭებამდის აუვიდა, ამიტომ ამ ალაგას ოსურად ონი უწოდეს, ოსურად ბეჭებს ნიშნავს. აქედამ სოფ. კუდაროწი მივიდნენ, თოვლმა ცხენი მოუკლა, მიტომ ამ სოფელს კვდარი დაერქვა, თორემ წინედ სხვა სახელი რქმევია. აქედამ წავიდნენ, გზაში დიდი ყინვები ნახეს, ერთ ალაგას ჩამოხდნენ, ამიტომ ამ ალაგას ზამთარეთი უწოდეს, აქედამ ჯავში ასულან, აქ ვარსკვლავის გაფრენაზედ დიდად იჯავრა და მიტომაც სოფელს ჯავა დარქვეს. ამის შემდეგ იგი ზეცაში აფრინდა.

ზოგნი იტყვიან ზეცაში კი არა იალბუზედ აფრინდა, იქ მიი-
ცვალა და ახლაც კი ოქროს კუბოში ასვენია.

ვიდრე თოვლით შეიმოსებოდა ეს მთები, მინამდის იგი-
ნი სულ ზვრებით იყო შემოსილიო. ეხლაც არის ამის ნიშ-
ნებო. ამ მთებს სოფელ ქეშელეთელნი წელიწადში ოთხ
ხარს სწირავენ თამარის სახელისათვის. იქ რომ წვიმა მოდის
იტყვიან თამარ დედოფალი სტირისო და თავის მსხვერპლს
თხოულობსო. ესენივე იტყვიან: თამარ მეფე ყველა ნადირის
ენაზედ ლაპარაკობდაო. მოსამსახურედ ჭრანიკი და დომბაი
ჰყვანდაო, ესე იგი ლომი და ვეჯხვიო.

თამარ მეფე ერთხელ მოსდოკში ლოცულობდა, ამ ლოც-
ვის დროს, მან მღვთის მშობლისაგან მიიღო ის ხატი, რომე-
ლიც ეხლა მოსდოკის საყდარში ასვენია და რომელსაც პატივს
სცემენ ოსები, ჩეჩნები, ქისტები, ჩერქეზები და ინგუშები.

ოსები ამბობენ ჩეჩნების სიტყვით, რომ მთვარე თამარ
დედოფალიაო. ცისკრის ვარსკვლავის გაფრენამდის მთვარე
ცაზედ არ იყოვო. როცა ვარსკვლავი აფრინდა, მაშინ თამარ
მეფეს ძრიელ ჯავრი მოუვიდა და აფრინდა ცაში და იქ მთვა-
რეთ იქცაო. ჩეჩნებივე ამბობენ, რომ თამარ მეფე ერთის ნა-
ბიჯით ცამდის იარებოდაო.

ესენივე ამბობენ შედეგს: ქრისტე როცა ამაღლდა, მა-
შინ მან თავის გვირგვინი ბაგრატიონთ ერთს გვარის წევრს
გარდასცაო. შერე ეს გვირგვინი მემკვიდრეობით თამარ მეფეს
ერგოვო. შემდეგ თამარის ეს გვირგვანი დაიკარგაო.

ზოგნი იტყვიან, რომ თამარ დედოფალი ისეთი წმინდა-
ნი იყოვო. რომ მას სამეფო გვირგვინი ზეცილამ დაედგაო. ამ
დადგმის მიზეზად ის გახდა, რომ იგი მეტად მღვთის მოყვარე
იყო, ღატაკთ შემბრალე და ქერივ-ობოლთა და მოხუცებულ-
თა გამძლელო. უამისოდ ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ

თამარი ამ გვირგვინს ვერ მიიღებდაო. თამარ მეფეს ქმარი არ ჰყვანდა, ლაშა გიორგი მღვთის ბრძანებით დაებადაო. მერე ეს ყმაწვილი ტყეში ერთს ხის ძირას დასტოვესო. იქ ამ ყმაწვილს ღმერთმა ერთი ირემი მიუჩინა, რომელიც ყმაწვილს ძუძუს აწოვებდა და სდიდაო. გავიდა რამდენიმე ხანი და ერთ ნადირობის დროს, თამარი ამ ყმაწვილს თავის მაწოვარის ირმით ერთ ალაგას შეჰყარაო. ეს ყმაწვილი და ირემიც თამარ მეფემ თავის სახლში წააყვავინაო. ეს ყმაწვილი იყო ლაშა გიორგიო, ამაზედ არის ნათქვამი.

„ბაგრატიონთ გვარის კაცსა ირმის ძუძუ უწოვნია,
ჭაღაში გადადებულნი მონადირეს უპოვნიაო“.

ამიტომ თამარ მეფეს წესად დაუდგენია, რომ ბაგრატიონთ გვარის კაცებმა ირმის ხორცი არა ჰკამონ და მიტომ იგინი არც სჰამენო.

ეს ადგილი გადასხვაფერებით მოყვანილია ერთ ლეგენდაში. რომელიც დაბეჭდილია 1901 წ. ჟურ. „მოგზაურის“ მერვე წიგნში. ლეგენდა დაუწერია ბ. ებანოიძეს სოფ. საქარაში, ეს ლეგენდა მე აქ მთლათ უნდა მომეყვანა, მაგრამ ვერ მოვიყვანე აქ იმ მიზეზის გამო, რომ იქ პირველ მაჰმადიანებზედ შეუფერებელი ლაპარაკია და მეორე თვით თამარ მეფეც ისეა მოხსენებული, რაც არ არის ღირსი დაბეჭდვის, დავსძენთ აქ, რომ ამ ლეგენდაში მოთავსებულია ცნობები „ბაგრატიონთ გვირგვინისა“ ხოლო „ბაგრატიონთ გვირგვინი“ სხვას მეფეს შეეხება, ჩვენ მაინც ამ ლეგენდის ადგილიც მოვიყვანეთ შემოკლებით ვისაც სურს ამ ვრცელი ლეგენდის წაკითხვა იმან იგი წაკითხოს „მოგზაურში“.

ოსური გადმოცემანი.

სოფელ ყორსევში არის ძველებური ციხე და კოშკი, ზალხის გადმოცემით ეს ციხე და კოშკი თვითონ თამარ მეფე

და დავით სოსლანს ეკუთნის მათი დროინდელი აშენებულიაო და თვით დავითი და თამარი იმაში ბძანდებოდნენ, რადგანაც თვით იგი ციხე იყო ოსეთის სამეფო ტახტი ესე იგი თამარ მეფე და დავით სოსლანის საბრძანებელი ამ ზემო ხსენებული ციხე კოშკის მახლობლათ მეორე შესანიშნავი კოშკიც იყო რომელიც ხალხმა დაანგრია.

მთიელი ხალხური გადმოცემით იმ ციხე და კოშკი როცა აშენებდნენ ხალხი მაშინ იესო ქრისტე და წმინდა გიორგის სახელობაზე, ახლო ყორსევეში ერთი დიდი და უზარ-მაზარი კლდის წვერზე ეკლესიაც ააშენეს, რომელიც დროთა ტრიალის გამო დაინგრა.

ამ ციხე კოშკში და ეკლესიიდან რამდენიმე ვერსზე არის თამარ დედოფალი და დავით სოსლანის ძეგლი, რომელსაც ხალხი ბეთლემიდან მოტანილს უწოდებს ამიტომ ქვიან სახელათაც ბათლონ სიტყვა ბეთლემიდან წარმომდგარა იმ მთაზე სადაც მის ძეგლი არის ესე იგი ბეთლემის ქვა იმას სახელათ რაროს მთა ქვიან, რადგანაც თამარ მეფე და დავით სოსლანის საზაფხულო და სააგარაკო და სამეფო სალარო იყო. ოსების ხალხის ფიქრით თამარ დედოფალი ამ რაროს ბათლონის ძეგლის ქვეშ ასვენია.

მას ზემო ხსენებული ნაშთები ეკუთვნის თედევებს ხალხური გადმოცემით თედევები და ბაგაევები თამარ მეფე და დავით სოსლანის ჩამომავლობის არიან, თედევებს ბაგრატიონ თამარიანათაც უწოდებენ, რადგანაც თამარის და დავით სოსლანის ჩამომავლობიდან წარმომდგარან თედევებს თედევებად, იმიტომ იძახიან რომ მათი წინაპარი თედერ მეფე ბაგრატიონი იყო ოსეთში ბაგრატიონების გვარი და თამარის სახელს რომ ახსენო, მაშინ ყველა პირჯვარს გამოისახავს ბაგრატიონები ღვთის ნათესაენიაო და თუმცა ოსეთში მალლა დგანან ოსების ხალხის რწმენით რაც იქ ციხე კოშკები და ეკლესიებია ისინი სუყველა თამარ-დედოფალი და დავით სოსლანის აშენებულებია ამას გარდა დავით სოს-

ქართულ მაცხადიანთ ცხოვრება

ა

ალი ფაშა თავდგირიძე

„ნახამ ჩვენ ბედ-შაობას,
ჩვენს ერთობას დარღვეულს.“
ილ. ჭავჭავაძე.

თბილისი
სტამბა ტ. შ. როტინიანტისა
1916

ალი ფაშა თავდგირიძე

ქამთა ვითარებამ საქართველო აღამალლა, დააწინაურა, შინაგან და გარეგან ძლიერის ძალოვნებით შემოსა. ერთ ღროს, ქართველნი თანაბარნი იყენენ ძველის განათლებულ სახელმწიფოებისა. ქართველნი განვითარების მხრით შალე აღვიდნენ უმაღლეს წერტილამდის. საქართველოს ერი მოირთო სწაელა მეცნიერებით, ხელოვნებით, მხატვრობის ცოდნით, ჩუქურთმის ჭრით, მიწის მზომელობით, ექიმობით, სამხედრო ძალით, მოქალაქეობით და მამულის მოყვარე გლეხ-კაცობით. ქართველი ერი და საქართველო რომ ისეთის ძლიერებით იყო გარემოცული, ამას აშკარათ ამტკიცებენ ღღეეანდლამდე აქა იქ დარჩენილი უზარმაზარი ეკკლესია, ციხე-კოშკ-მონასტრები და ხიდები. ასე იცის ერთობამ და ერთობის ძალამ, ეს ნათები მოწამენი არიან იმ წუთების, როცა ამალლდა ჩენი სამშობლო და ამასეე ხატაეს შემდეგი:

„აქ დაბლა მე ვარ მის მოწამე და იქ მაღლა ცა, როგორც
ამაღლდა საქართველო, როგორც დაეცა“

გავიდა ხანი და ქამთა ვითარებამეე დასცა საქართველო და სასტიკათ დააუძღურა ქართველი.

გარეშე მოსეულ მტრებთა მეოხებით შინათ ავიშალენით, ერთი ოჯახის და ტომის შეიღებმა ერთმანეთს დაუწყეთ ქეჯნა და ღალატი, კერძო პიროვნულის ანგარიშებით გატაცებულებმა უღალატეთ ქვეყანას და ერის ერთობის საქმე და ჩენის ხელით ჩენს თავზე ექმენით ის რაც ჩენზე მოსეულს მტრებს უნდა ექმნათ თავიანთის ხელით. უკანასკნელ ქამს

ქართველთა შვილებს ისე გაგვილალდა გული, ისე გარდაგებ-
ბანა წმიდა გულის ძგერა, ისე შეეიცვალენით და ისე გადაე-
სხვაფერდით, რომ თვით ჩვენვე გავხდით ჩვენის სამშობლო
ქვეყნის მტერნი, ჩენი მამულის დამაქცევარნი, ჩენს მოსისბ-
ლე მტრებს მიეწოდებოდნენ, მათ ღრმად, ქვეშ შევითიდ;
მათ ერთგულებას და სამსახურს მივეცით თავი, მათგან ველო-
დით ჩენს შეებას, ამაღლებას და დიდებას, ქვეყანა და ერი
თითქმის გაეყიდ გავცვალეთ. ამაზე სთქვა პოეტმა: „შენ წა, რომ
ამჟამად შენს დამღუპველს ოსმალებს“ ყველა ეს გულმოსაკლავ
და სამწუხარო მოგონებანი მკაცრათ გეფლობენ და გვაგონ-
დებიან მაშინ, როცა კი ჩვენ მოვიგონებთ დასაყრდენ ქართ-
ველთა და საქართველოს ბედს, ოსმალთაგან ამ ერისა და აღ-
გილების დაკავებას, მათგან ატეხილ დიდის ხნის ბრძოლას და
უკანასკნელ ქართველთა ისე დამორჩილებას და დაუძღურე-
ბას, რომ ქართველნი თვით გახდნენ მტერნი ქართველობისა,
საქართველოსი, თავის ოჯახის და გუშინ წინ თავის სამშობ-
ლოსაგან გამდგარი ქართველი, ოჯახიდან, მამულიდან, ეროვ-
ნობიდან ხელ აღებულნი, დღეს თავის ტომისავე ქართველს და
საქართველოს მტერს წინ მოუძღოდა და ყველაფრის დანთქმა
დანაცრებას უქადდა. ასეთ პირებს, ასეთს იუდა გამცემლებს,
გული და სულს გარდაბანილებს და გაფუჭებულებს, ჩვენ,
ჩენს ისტორიაში ასობით და ორასობით ვპოევებთ.

ამას ჰგლოვობს ჩენი ისტორია, ამას ჰკენესიან ჩენი მგოს-
ნები, ამას სწუხან ყველა ჩენი მოწინავე მამულის შვილები
და მწერლები. ამას შეეზო ბ. ნიკოლოზ ნიკოლაძე 1873 წ.
ამასვე შეეხნენ მრავალნი სხვანი და ამასვე მისეტირი მე. ვსდ-
გეყარ არსიანის მთაზე, ვუმზერ მთელ დასაყრდენ საქართვე-
ლოს, ვტირი მწარეთ, გული ვერ მითმენს, ვსწყველი ჩემს გა-
ჩენის დღეს და ასეთ სამგლოვიაროს მღელვარებით აღვსებულს...
მაგრამ რას ვიზამთ, ეს არის მხატვრი მისი, ვინც ჩენს სამშობ-
ლოს გაიცინობს, ნამეტურ დასაყრდენ საქართველოს ოსმალ-
თაგან მთლათ ფერულათ ქცეულს.

II.

ჩვენის ღიდებულის სამშობლოს საუბედუროთ, საქმარი-სად განვითარებულს და ამალღებულს ქარ.თვეღების დასაღუ-პათ, ზოგეერთის ჩვენს ჩეილის მეფეღებისაგან, საქართველოში იწყეს თავად-აზნაურობამ გამრავღება. ამ გამრავღებას საქართ-ველოასთეის მეტათ ცუღი შეღდეგი მოჰყვა, რადანაც თავად აზ-ნაურებში ათი და ოცი თუ რიგიანი პირებუ იყენენ, მიტომ მის მაგიერ ასობით ურიგო და უხეირო პირებუც ჩნღებოდნენ, რომეღნიც თავიათ უმალღესის გეარ შთამაოებით და მეღდიღუ-ბით ყოვეღთეის მერყეობაში იყენენ შთაცეიენული, გონება და ხასიათით გაღაღებულნი აქა იქ ლტოღლეს ეძღეოდნენ და ათას ნაირს ხრიკებს, რომ ერთს მეორესთეის გავსწრო წინ, ერთი დაწინაურებულიყო და მთელი ქვეყნის ბეღი ხეღთ ეპ-ყრა. ამის მოსაპოებღათ იგინი აღარაფერს ერიღებოდნენ, ყო-ვეღნიირს ღონისძიებას ხმარობღნენ, თეით მეფისა და ქვეყნის ღალატსაც, ოღონდ კი იგი. ერთი ამათგანი დაღუპულ ქვეყ-ნის რომეღლიმე კუთხის მფღობღლათ გამხღარიყო.

ასეთ პირებს მზე და მთეარე გაუბრწყინღათ მაშინ, რო-ცა საქართველო უძღღურებას მიეცა და გარეშე მოსეულ მტრებ-მა გეიწყეს აოხრება, ამ გარეშე მოსეულ მტრებისთეის საჭი-რონი იყენენ შინათ გამცემღნი, იუღანი და აგერ ამათ მა-ღე ჰპოვეს ჩვენს ერისთავებში ქართვეღთა მოღალატენი, ქართ-ვეღთა მეუკადრისენი, ქართვეღთა მგმობღენი და დამნაცრე-ბეღნი. გაღაღებულთა ქართვეღთა ზოგთა იწყეს მტრის ერთ-გულება და ქართვეღთა ორგულება. მტრებმა ესენი ისე აღ-ბორგეს, ისე აღამხედრეს ბიღწის გონებით და ჰაზროენებით, ისე მოღრიკეს და გაამხეცეს ვითარცა დაბრმაეღებულნი და ბნეღ-სა შინა მავაღნი იუღინა.

ეს რომ ასე არ ყოფიღლიყო, მაშინ ჩვენს სმშობღლოს რა გაჭირება უნდა მოსეღოღა? სრულიად არაფრის. იგი გაძღი-ერებღდა, წინ წაეიღოღა და ამალღღებღდა ყოვეღნიირის ძა-ღოენებით. მაგრამ ასე იცის იქ, საღაც მოწინაეე ძაღა ეცემა,

სადაც ის ჰკარგავს სულის სიმაღლეს, მამულის სწორ ჰემო-
რიტს სიყვარულს, უზომო პატრიოტობას და ერთ უბრალო
რამის გამო, ერთ რამ კერძო სიამოვნების გულისთვის ქვეყ-
ნის ღალატს და ბოროტებას ეძლევა.

გარემოებამ ესენი ისე შესცვალა, ისე გადასხვაფერა, რომ
მათ მალე დაუწყეს ურჩობა თვით მეფეებს, ესენი არას ებოე-
ბოდნენ მათ, მთაერების მორიდება ხომ სულ არ ჰქონდათ,
ყოველი მათგანი იმ ანგარებით იყო გარემოცული და აღბო-
რებული, რომ მე თვით ვარ ამა და ამ ხეობის თავადი; მთავა-
დი, ბატონი და მეფეა, მე თვით მაქვს ჩემს ხეობაში ჩემი სა-
კუთარი კოშკი, ციხე და ტაძარი. რათ მინდა მთავარი, რას
ვაქნევ მეფეს, ჩემის მხრის ერის ბედი ჩემს ხელში უნდა იყოს,
მეფეც მე უნდა ვიყო და კანონ მდებელიცაა!

ჩვენდა საუბედუროთ ჩვენს სამშობლოში ასეთი მოლა-
ლატე პირები იქამდის გამრავლდნენ და გახშირდნენ, რომ ესე-
ნი აღარც მეფეს ეპრებოდნენ და აღარც ბატონიშვილებს, ამათ
მეფეები ხელზე დაიხვიეს, ჰამპულათ გახადეს, მეფე ამათ სიტ-
ყვის და ძალის მორჩილებას მიეცა, ამათ როცა სურდათ მე-
ფეს მაშინ დასვამდნენ ტახტზედ, როცა უნდოდათ ჩამოაგდებ-
დნენ, გარეშე მტრებსაც ეს სურდათ, ამათაც ეს უნდოდათ,
იგინი ამის მეტს სხვას არას ეძიებდნენ. ეს იყო მათთვის სა-
სარგებლო და სანატრი, ამას მოითხოვდა მაჰმადიანთა პოლი-
ტიკა.

ჩვენი მეფეები სააბრალო არსებებათ შეიქმნენ ერისთავე-
ბის წინაშე, მათ აღარაფრის ძალა არ ჰქონდათ. ხანდისხან კი
ჩნდებოდნენ ისეთი გულოვანი მეფეები, რომლებიც შინათ მო-
ლალატე პირების გაცემას მრისხანეს თვალით უმზერდნენ, რის-
ხვას სცემდნენ მათ ბოროტებას და თავისუფლათ ნაევარლობის
ნებას არ აძლევენ, მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ასეთ გმირი
მეფეები ჩვენ ქვეყანას უკანასკნელს საუკუნოებში ხშირათ
აღარ ევლინებოდნენ, ამიტომ ერისთავეები და სხვა კეთილშო-
ბილ სისხლნი ჩადიოდნენ იმას, რაც მათ სიამოვნებით საესე

გულსა და სულს ენატრებოდათ, ერთი უბრალო ამათი შური და მტრობა. ჰბადავდა ქვეყნის აღრევას და ელეტას, მაგალითებრ: ერთის თავადის ქალი რომ მეორე თავადის შვილს სდომიყო შესართავად და მესამე ოჯახის შვილს შეერთო, მაშინ ამათში ჩხუბი და ომი ატყდებოდა და ამ სამი ოჯახის გლენკაცობა ერთ მანეთს ელეტდენ და სწყევტდენ, ერთი გვარის ხალხი, ხშირათ ნათესაენიც კი თავიანთ ბატონების მეოხებით მტრებათ უჩნდებოდნენ ერთმანეთს და უწყალდ ქლეტავდნენ! ასეთ მებატონეთაგან ვინ იცის რა ნაირი ენება არ მოსდიოდა საქართველოს და ნამეტურ გურია-იმერეთს. აი ასეთ შოლალატ და გალაღებულ გვართა რიცხვს ეკუთვნიან თავადი თავდგირიძეები.

თავდგირიძეები იმერეთში ძველათვე იქმნენ ცნობილნი და მეჩვიდმეტე საუკუნეში საკმარისათაჲ ამალდა ეს გვარი. ამათ ბინათ სადგური იყო გურიისაკენ, ესენი გურიის მთაფართაჲ ენათესაეებოდნენ და ხშირი მისელა-ამოსელაჲ ჰქონდათ ერთმანეთში. მთაფრებთა შორის ნათესაობამ უფრო გაამედურა თავდგირიძეების გვარი და აამალა უმეტესად. საქმე იქამდის მივიდა, რომ გურიის იქით, ბათუმამდის, სადაც კი ამ გვარის თავადის შვილნი სცოფრობდნენ, იქ გამოცხადნენ ესენი მთაფრებათ, თავადობა აღარ იკადრეს, თავადთა უმაღლესობა ინდომეს და სრული გამთაფრება და ბატონობა ქობულეთში. თავდგირიძეების გვარის ასე ამალლებამ ცოტა არ იყოს გურიის მთაფარზედაც იქონია გავლენა, გურიის მთაფრის წევრნი თვალხილულათ მიხედნენ მას, რომ შათგან გათამამებულ და გალაღებულ თავდგირიძეების გვარის ამალლება იყო მათი გაურკვეველი შეცდომა, მაგრამ ამ შეცდომას რალა უშეელიდა. აღარფერი, გურიის მთაფრება თავიანთ შეცდომას და სხვაფერ დამოკიდებულებას თავდგირიძებთან წმინდა ნათესაურ მნიშვნელობას აძლევდნენ, ნათესაეურს კავშირს და ასე და ამისთანა მხარეებით შოშმინდებოდნენ და აწყნარდებოდნენ თვის მჩქროლვარე გულს, განაზებულს თვისებას და გვართ შთამაობის ოცნება.

მაგრამ განლო დრო და ქაშან და თაედგირიძეებს და გურიელებს შორის მცირე რამ უკმაყოფილება ჩამოვარდა ამათ-მა სიამოვნების გულმა ერთმანეთს უკმაყოფილება ვერ აიტანა. იგინი ერთმანეთს სასტიკად ეწინააღმდეგნენ და ერთმანეთის შებმა ისურვეს. სამართალი და კანონი მოითხოვდა, რომ თაედგირიძეები გურიელების მორჩილებაში უნდა ყოფილიყვნენ და მათ მათი მორიდება უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ თაედგირიძეებმა ეს არ ინდომეს. ესენი აღივსნენ მედიდურებით და კეთილ შობილურის მისხლით და დაიწყეს გურიის მთაერების წინააღმდეგ მოქმედება. აი სწორეთ ამ დროს შეესწრა ვინმე მამუკა თაედგირიძე, რომელიც საკმარისად განლაგებულ იყო თვით გურიის მთაერებისაგან.

როცა ეს პირი უზომოთ განლაღდა, მას შემდეგ მასთან ველარაინ გააწყო რა. იგი ქობულეთში გამოცხადდა ერთ უსასტიკეს გვაშათ, გურიელის მოქიშპეთ, მთაერის ღირსების მოტრფიალეთ, მის მოდავეთ მის მოთაფთიშეთ, მედიდურთ თავადთა მეოხებით საქმე ისე მოეწყო, რომ მამუკა თაედგირიძე გახდა გურიის მთაერის დაუძინებელი მტერი და იმ ზომამდის წინ წასული, რომ უკანასკნელ თვით გურიის მთაერობის მოტრფიალეთაც კი აღძოჩნდა, ამან განიძრახა გულში გურიელების ღალატი, ოსმალთ მიმხრობა და მერე ოსმალთა მეოხებით ყველა თავის განძრახვის შესრულება, მისი წადილი ღიდ ხანს არ დარჩა საიდუმლოთ. იგი მალე იქმნა გურიის მთაერისაგან შეტყობილიდა მიტომ მათში ჩამოვარდა სასტიკი მტრობა და ბრძოლა, ამათ ბრძოლას მეტათ ცუდი შედეგი მოჰყვა.

გურიელებმა თათბირი ჰქმნეს ზოგიერთ კეთილი გვაშათანა დასწრებით და უკანასკნელად გადაწყვიტეს, რომ მამუკა თაედგირიძეს უნდა დაეცეთ, ქობულეთი ჩამოვართოთ და გურიას შემოუკავშიროთ. ეს ჰაზრი ყველას მოეწონა, გურიელნი სამზადისს მიეცნენ, აქ უცბად გაჩნდნენ შინად გამცემნი და მამუკა თაედგირიძეს მოახსენეს.

— გურიელი უნს დაცემას აპირებს და აბა უნ იცი თუ

გაუმაგრდები და შენ დაცემის მაგიერ მათ დასცემ, გურიელობას წაართმევ. გურიელათ შენ გამოცხადდი, ამისთვის ხონთქარიც შეგეწევა.

—ეგ მე ვიცი, რაცლას წაშართმევს გურიელი და თვით შეიკავშირებს, ენახოთ, მოუძებნი მას წამალ.

მამუკა თავდგირიძეს აღარც აცია, აღარც აცხელოა, საჩქაროთ გადაეარდა ახალზეცაში და ახალციხის ფაშას მოახსენა შემდეგი:

—დიდის მზისა და მთვარის ფაშაე, მე მსურს ხონთქრის ერთგულება. გურიელი მე მტრობს, ჩემი სამფლობელოს წართმევა უნდა და გურიასთან შეერთება. ეს კი წინააღმდეგია ოსმანის ძლიერებისა. ამიტომ ვითხოვ თქვენგან მფარველობას, თქვენ მე დახმარება მომეცით და მერე მე ვიცი როგორც გერთგულებთ თქენა, მე წმინდის მაჰმადის სჯულს მივიღებ, დასამტკიცებლათ იმის, რომ ერთგული ვიქნები ოსმალის, მე წარმოვადგენ ჩემს შეილს მძევლათ.

—ძალიან კარგი, ეგ კარგი პირობა არის: შენ შენი შეილი მძევლათ წამომიდგენი და მერე მე ვიცი შენის დახმარებისა.

მამუკა თავდგირიძემ მალე წარუდგინა თავის შეილი მაქსიმე მძევლათ. მაქსიმე დარჩა ახალციხის ფაშის კარზე და აქ მას თათრულებრ დაუწყეს ზრდა. მალე თათრობაც შეაყარეს. ახალ გაზდა მაქსიმე დაარწმუნეს, რომ შენ თათრულებრ იწყე მოქმედობა და სხვაფერ ფიქრი ნუ გაქვს, შენს საბძანებელს არაეინ გამოგწირაეს, ყველაფერი შენ დაგრჩებაო და იქნება გურიაც ზედ დაემატოსო.

ამათაც ეს უნდოდათ.

გურილებს ყველაფერი ეუწყათ, ამათ მიწერმოწერა დაიწყეს ახალციხის ფაშასთან და საუბირი მასზე, რომ თქვენ არ შეგფერიოთ, რომ ჩვენ თავადებს, ჩვენს ქვეშევრდომთ ჩვენს წინააღმდეგ რაზმაეთო. ამას ჩვენი მეზობლური კეთილი გინწყობილება ვერ აიტანსო, თორემ თქვენ რაც უნდა მიიმხროთ ეგენი, ჩვენ შინც გადაწყვეტილი გვაქვს მათი დამორჩილებაო.

გურიის ეთარება ამას თხოულობსო.

გურიელმა ფაშსაგან ასეთი პასუხი მიიღო:

— ჩვენ შენს მეზობლობასთან საქმე არა გვაქვსო, ჩვენ მუსულმანები ვართ და თქვენ ქართველები, ვინც ჩვენს სჯულს ეკედლება. ჩვენ მოვალეები ვართ, რომ იმას დაეხმაროთ, იმას უშეელოთ. მამუკა თავდგირიძე მაჰამადის ერთგულია და ჩვენ მიტომ ვეხმარებით მას. თუ გნებავსთ, გაათარღით და მაშინ თქვენც მოგემხრობით, მაშინ თქვენში სადავო არაფერი გეექნება. ამას თხოულობს მუსლიმანობა.

გურიელმა პასუხი მისცა, უარი შეუთვალა, ღმერთმა შენც შეგარცხენოს და ის კაციც, ვინც სჯულს იცელისო. იყოს მაგრეო, როგორც გერჩიოთ ისე მომექეციოთ, ვნახეთ ბოლოსაო?

მალე გურიელის, ახალციხის ფაშის და თავდგირიძეებს შუა ომი და ოდიგრები დაიწყო, ეს ომი და ოდიგრები ისე წავიდა წინა, რომ მამუკა თავდგირიძემ ქობულეთი სულ აჭარელის ყაჩაღებით გააფსო. აჭარელნი უღვთოთ და ქურდულათ ეცემოდნენ გურიას და ხალხს იტაცებდნენ, მოტაცებულები ოსმალში გადაჰყვანდათ და იქ ჰყიდდნენ კაი ფასათ. აჭარლები თავდგირიძემ ისე გაათამამა და გაათერიშა გურიაზე, რომ მასზე უსასტიკესი აღარა იქმნებოდარა. მამუკა თავდგირიძეს სამშობლო ქვეყნის ლალატი, მტრობა სანაქებოდ დაშთა ახალ ციხის ფაშისთვის და ნამეტურ აჭარლებისთვის. ამიტომ თავდგირიძეებს აჭარაში მამულიც აჩუქეს. ესენი მალე გადავიდნენ იქ ზოგ ამათაგანნი სოფელს მახუნცენთან დასახლდნენ. ეს ხანა მიეწერება 1760—1770 წელსა.

აჭარის ბეგებმა ასე მაუწყეს რომ აჭარაში თავდგირიძეების მოსვლა 1770 წლებს მიეწერებაო. ახალციხის ფაშამ ოსმალს ჯარით და აჭარლებით გურია სძლია, მამუკა თავდგირიძე ქობულეთის მფლობლათ გამოაცხადა, გურიელებს და თავდგირიძეებს შუა მოზობლური განწყობილება დაარსდა და დამტკიცდა, ამისათვის პირობა ხელ წერილით იქმნა დამტკიცე-

ბული. თავდგირიძეები გადგნენ გურიის სამთავროსაგან და იმ დღიდან ამათ იწყეს თათრობა და თათრობისავე პატივის ცემა და ერთგულება. ამასობაშ მამუკა თავდგირიძის შვილი მაქსიმეც გაიზარდა, ეს თუმცა თათრობაზე იყო გამოზდილი, მაგრამ ამას მაინც საკმარისად ერიდებოდა სჯულის გამოცელა. ახალ გაზდა მაქსიმე გურიელებმა დაიხლოვეს, ამათ განიძრახეს მაქსიმეს მეცადინეობით ქობულეთის დამორჩილება და ერთგულება, იმიტომ მაქსიმე თავდგირიძეს შერთეს დავით გურაელის ქალი, მამიდა ცნობილის გრიგოლ გურიელისა.

განელო დრო და ქაშმან და აკი მაქსიმე თავდგირიძეც არ მიიზიდეს ოსმალთა. ამას გეამში მკაცრათ ჩაუნერგეს ფაშობის შოენის ტრფიალი.

ფაშობის მეძიებელი მაქსიმ თავდგირიძე ისე მოხიბლეს, ისე არიეს, რომ ამან მალე ისურვა თათრობის მიღება და გურიელებისაგან გადგომა. ამ დროს ამას მამაც მოუყედა. ამან უთქრო წააქეზა იგი. აშკარად უწყო ქვეყანას მტრობა. სასტიკათ გადაეკადა გურიელებს, მათში შეიტანი შფოთი და საგვარეულო განხეთქილობა. ეს არ იკმარა მტერმა და ქვეყანას და ერს სხვა მხრით და სხვა გზითაც დაუწყო მტრობა და ლალატობა. მაქსიმე თავდგირიძემ ჩუმათ გაიჩინა აქარელთა ყაჩაღებთა დასი, ამათ იწყეს გურიიდან ხალხის ტაციობა და ოსმალში ვაჭრობა. ამ ხელობას ადგა მამუკა თავდგირიძე და შვილიც მამას გზას და კვალს გაჰყვა, საქმე სახუმრო აღარ იყო. გამხეცებული თათარ ყაჩაღები გურიის ხალხს აქა იქ შეუბრალებლათ იკლებდნენ და აეიავებდნენ. გურიელები მოთმინებისაგან გამოვიდნენ, ამიტომ ამათ მიმართეს მაქსიმე თავდგირიძეს და მოახსენეს.

—ეაჟო! დაანებეთ ლალატს თავი, ჩენი თუ ჯაერი გჭირს, ჩვენ გვედავე, ჩვენ გვეჩხუბეთ. ე ხალხს თავი გაანებეთ.

მაგრამ თქვენც არ მომიკედეთ, მაქსიმე თავდგირიძემ ეს არ ინდომა.

— რას მიქვიან მორიგება, მე თვით გურიელი ვარ, მე თვით ვარ მთავარი ჩემის მხრისა, ოსმალს. მივემხრობი და გიჩვენებთ თქვენ სვირს. თქვენ განდათ, რომ კობულეთი წამართოთ და გურიას შეუერთოთ, ეს არ იქნება, კობულეთის ბატონათ და მთავრათ მე უნდა დაეჯღღე.

— იყოს მაგრე, მაგრამ ეინც ინანოს. იგი იყოს მღვთის წინაშე პასუხის მგებელი, ბატონო, რათ გინდათ მაგრე მეფობა და გამგეობა. ჩენი ერთობა აუცილებელს საჭიროებას შაადგენს, თუ ეს არ იქმნა, მაშინ ოსმალნი წაგართმევენ კობულეთს, თქვენ გაგაუქმებენ და მერე გურიას მოადგებიან. ერთ დროს ჩენი ორივეს დაეკარგავთ ჩენს სამთავრო ძალას, მიუგეს გურიელებმა.

— მაგრე იყოს, მიუგო მაქსიმე თადგირიძემ. მე დაკარგეა შირჩენი, ოსმალმა რომ წაიღოს ის მიჯობს, ხოლო ჩემ ფერ გურულ კაცს კი არ დაუვარდები ძირს; მე არ დაეიჩაგრო. ასე ზომავს ჩემი ჭკუა.

საქმე დროებით დაშოშმინდა. თადგირიძე ჩუჩჩენას მიეცა, ამისთვის საჭირო იყო ფული, ფულის შესაძენათ აი რას შერებოდა: მიჰყვა თავის ყმებს და გოგო, ბიჭები აღარ დასტოვა, ყველა ოჯახს წართო ყმაწვილები, ძუძუ მწოვერბს გარდა, თითქმის ხუთ ხუთი წლის ყმაწვილებაც კი იტაცებდა; ყველა ამათ შეაგროვებდა ერთათ, გადაკრეკდა ახალციხეში, ტრაპიზონში და იქ ოსმალებზედ ჰყიდდა. თეადმა მაქსიმე თადგირიძემ მთელს ოსმალეთში სახელი განათქვა, როგორც ჩინებულ ქართველთა შეილების დამსყიდვემა. მაქსიმ თადგირიძე თავის ყმების შეილების დაყიდვას რომ მოჩჩა. მერე რამდენიმე ყაჩაღ ყმები შემოიხვია გარს, ესენი გააღალა, გააოსტატა, გაოსტატებულებს მიუსხედა ხოლმე სახასო გლებებს, საეკლესიოს, სათავალოს, შეილებს სტაცებდნენ და ყველა ამათ მიერეკებოდნენ ოსმალში დასასყიდათ, ამ ჰირის მეოხებით ახალციხეში სამარცხინოთ ქართველთა შეილების დასაყიდი ბაზარიც კი განწესდა. ახალციხეში ამისაგან ჩარეკალს გოგო ბი-

ქებს ყოველთვის ახალციხის ფაშა ყიდულობდა,

ჩვენ აქ ამ გაყიდვაგამოყიდვაზე ერთობ ადვილათ ვლაპარაკობთ. ამ გაყიდვის დროს ყმაწვილებისაგან დიდი გოდება და ტირილი ისმოდა ხოლმე; დიდი წყევლა და შეჩვენება მათის დამყიდვის, გმობა, მაგრამ დამყიდვეს ვინ რას უხამდა. იგი ქვეყანას ღუპავდა და შენ რამდენიც გინდოდა გეწყევლა? მათთვის სულ ერთი იყო, ოღონდ თავიანთი ველური ჰაზრები და მოთხოვნილება კი დაეკმაყოფილებინათ. გლეხების ტაციობით მაქსიმ თაედგირიძემ დიდ ხანს ვერ ინაეარდა და იბატონა. რასაც ეს გურულ გლეხებში ფულებს იღებდა ამაზე მეტი მას ზონთქრის მისართმევედ ეხარჯებოდა რაის მეოხებით თანხას ვერ ადგენდა, რომ ამ დიდის თანხით შესძლებიყო დიდი ბატონთბის შესყიდვა. ამას სურდა, რომ ქრთამების მიცემით ქობულეთის ფაშობა მიეღო და მიღებისას კიდევ გაათარღებოდა. ჯერეთ ქობულეთში დამკვიდრდებოდა და გაიჰაგრებდა ფეხს და მკრე იქილამ გურიელებს დაუწყებდა ჩხუბს, გურიას აიღებდა, გურიელათ თითონ გახდებოდა, გურია ოსმალს საფაშალიკოთ ვარდაიქცეოდა და მერე გურიასაც გაათარებდა. ამის ფიქრი ასე იყო, რომ ერთი ფაშა ახალციხეს ყოფილყო, როგორც იმ დრომდის იყო და მეორე გურიაში, გური ანუ სანჯაყათ დაენიშნათ. მაქსიმ თაედგირიძემ იმდენი იგველაძუა, რომ კინალამ დავით გურიელიც მიიმხრო თვისკენ, მაგრამ ამას სხვა გარემოება წამოეხირა წინ და ამან შეაბრკოლა მათი განძახება. ამაზე ჩვენ სხვა წერილში ვსწერო.

მაქსიმ თაედგირიძემ ფაშობის შოენის გამო უღალატა ქათელებს, თავისი გლეხ კაცობა მთლათ ოსმალში გადაარეკა და გაყიდა მაგრამ მაინც ვერა ეშეელა რა, სტამბოლს წასელა ვერ მოახერხა, ქრთამის მისაცემათ დიდი ძალი ოქრო და ვერცხლი იყო საჭირო და იგი რაც ფულებს შეუფლობდა გურულ გოგო-ბიჭების დაყიდვით ამ ფულებს სულ ახალციხის ფაშას ტყუებდა. რადგანც იგი ჰპირდებოდა, რომ გურიის ფაშობას მე გიშოენიო. დრო გავიდოდა და მაქსიმ თაედგირიძეს კი წა-

დილი არ უსრულდებოდა, თავდგირიძე ამაზე დაღა და რაღაობდა, აღარ იცოდა რა ექმნა, ახალციხის ფაშასთან თათბირი ჰქმნა ფაშამ უთხრა:

— მაქსიმე შენ ოღონდ გათათრდი და მას მერე ყველაფერი ადვილი იქმნება. მე დღათ დაგეხმარები.

— შენ თუკი მომიხერხებ რამეს, მე მზათა ვარ, დიდის სამოენებით გაეთათრდები. მიუგო მაქსიმე თადგირიძემ.

— ყველაფერს მოგიხერხებ, ეჭვი ნულარ გაქვს, უთხრა ფაშამ, და ამათ ერთმანეთს სიტყვა მისცეს.

ფაშას ძრიელ გაეხარდა მაქსიმე თადგირიძეს სიტყვა გათათრებისათვის. ფაშას მით უფრო უხაროდა ეს, რადგანაც ასეთის თავადის გათათრებისათვის იგი სულთანისაგან დიდს მადლობას მიიღებდა. აქამდის თადგირიძე აძლედა ფაშას ქრთამებს, რომ მის დახმარებით ფაშობა ეშოვნა, ახლა თვით ფაშამ დაუწყო მას ქრთამით დახმარება, ოღონდ კი იგი გათათრებულიყოს. ესეც მალე მოხდა. მაქსიმე თადგირიძემ თავის ცოლს განუცხადა,

— მე უნდა გაეთათრდე, თუ გინდა შენც გათათრდი, ფაშობას ვიშოვნი, გურია არ ამცდება და შენც გურიის დედოფლათ გაგხდი.

— უწინამც დღე დამეღევა, მე ვერ გაეთათრდები. შენ როგორც გერჩიოს ისე ქენი, მე გურიაში გადავალ.

— უბრალოთ შეიწუხებ თავს. მე გაეთათრდები, ფაშობას მივიღებ, მერე გურიას ავიღებ და შენც გაგათათრებ.

— მაშინ მოხდეს ისე, როგორც შენ გენებოს, თუკი შენ მაგაებს მოახერხებ, რასაც ბრძანებთ. ეგ მერე ენახათ. ცოლქმარნი ასე მორიგდნენ ერთსანეთში. მაქსიმე თადგირიძე მალე წავიდა ახალციხეში და ფაშას გამოუცხადა შემდეგი:

— მე მზათ გახლავართ გათათრებისათვის.

— ძალიან კარგი, ჩემო მაქსიმე. მიუგო ფაშამ.

ფაშამ მალე იხმო მოლა ხოჯები და მალე დიდის ამბით

ახალციხის ჯამეში მაქსიმ თაედგირიძე გაათათრეს და სახელათ სულეიმანი უწოდეს.

გათათრების დღეს ამას ფაშამ დიდი პატივი სცა და რჩევა მისცა, რომ სტამბოლში წასულიყო და სულთანს გამოესცხადებოდა. ფაშამ ურჩია, რომ უფროს ევზირს და სულთანს გურიის რამდენიმე გოგო ბიჭები წაუყვანეო და იქ შენ მაშინათვე მრგცემენ ქობულეთის ფაშობასაო. სულეიმან თაედგირიძემ სცნა ფაშის რჩევა და დიდათ დადარდიანდა, რადგანაც ამისთვის ადვილი აღარ იყო გოგო-ბიჭების მოგროვება, საკუთარი ყმები მას აღარ ჰყავდა და გურიის ხალხიც ემტერებოდა.

მან დაუწყო გურიიდან ქურდულათ გოგო, ბიჭებს ტაციობა, ზოგს მებატონეთაგან ყილულობდა, მალე შეჰყარა ორმოცდა ათამდის გურიის გლეხის მშვენიერი გოგო, ბიჭები, ესენი შეაგროვა ერთათ, მალე ჩარეკა ბათომში, ჩაყარა ერთს გემში და გაუდგა სტამბოლის გზას, თან წაიღო ახალციხის ფაშის წერილი. ეს მალე მიშაედა სტამბოლში, ნახა დიდი ევზირი მიაართო ქრთამი, ამის შემდეგ ეღირსა სულთანის ნახვას და მასაც მიაართე გოგო, ბიჭები და თან გარდასცა ახალციხის ფაშის წერილი, სულთანმა სცნა თაედგირიძის გაათათრება, ერთგულება და ამიტომ მას ტანზე ხელი გადაუსვა და მადლობა უთხრა, ნიშნათ პატივისცემისა. თეადის შეილობის საშაგიეროთ სულთანმა ბეგობა მასცა, მცირეთ ფულიც და თან დაჰპირდა, რომ შენ დაბრუნდი შინა და ჩვენ ყველაფერს ავისრულებთო. სულეიმან თაედგირიძე სიხარულით საესე და დამედებული დაბრუნდა საქართველოში და მალე მოვიდა; მოსელისთანავე ამას სულეიმან ბეგი-ქობულეთისა ეწოდა.

სულეიმან ბეგი ხონთქრის მოწყალებას მუდამ დღე ელოდა, ამიტომ ეს გურულების და ქრისტიანების საენოთ აღარათერს საძაგლობას ერიდებოდა. ამან ხელახლა დაიწყო გოგო, ბეჭების ტაციობა, ცარცვა-გლეჯა, ქრისტიანების შეწუხება და ჩაგვრა, ამანებს გარდა იგი მიჰყვა ეკკლესიების ცარცვას,

გაცარცვის შემდეგ ქცევა-ნგრევას. ამან გამოსდევნა ხინო წმიდის ეკკლესიის ეპისკოპოზი, ამან ააკლებინა ეს ეკკლესია და გააცარცინა. ერთის სიტყვიო ეს ურცხვი მოღალატე, ქათველთა სისხლის მსმელათ გარდაიქცა, ამისმა აბეზრებამ და ბოროტებამ გურია შეაწუხა, მის სისტიკის ხმა და ბოროტება სტამბოლშიაც კი განისმა. ძალადობით, ხმლით, თავის კვეთით და სიკვდილის დაქადებით ანან ბევრი ქართველიც გაათათრა, ქობულეთის გაათათრების საქმე თითქმის ამის მტრობით და საძაგლობით იქმნა დაწყებული, მაგრამ ეს ბოროტი ამასაც არ დასჯერდა, მალე თავის შეიღები მოსტაცა მეუღლეს და იგინიც გაათათრა, ვერც ამით ეშველა რამე, დღე ღამე ფაშობას ელოდებოდა, მაგრამ ვერ მოესწრო წადილის შესრულებას და ქვეყნისა და სჯულის მოღალატე გარდაიქცა უბრალო ბეჯის სახელ წოდებით ამ ბოროტის ქართველის უბირეველესი შვილი იყო მემედ ბეგი თავდგირიძე.

მედედ ბეგი თავდგირიძე მამამ აღრიდგანე შეაჩეია მუსლიმანობას, ძართველთა მტრობას, სისხლის სმას და ბოროტებას; მამა შეილს ავალებდა. რომ შეილს ისეთი ერთგულება აღმოეჩინა ოსმალეთის მთაერობის წინაშე, რომ მის მეოხებით ოდესმე ფაშობა მიეღო.

მემედ ბეგს მამამ აღრიდგანე მიუჩინა მოლა, ხოჯები მასწავლებლათ, მოლა ხოჯები სწერთნიდნენ მას ოათრულ წერაკითხეაში, სჯულის შესწავლაში, ამ პირებმა მემედ ბეგს სასტიკათ ჩაუნერგეს ფანატიზმი, მემედ ბეგს ქართული წერა კითხეაც სცოდნია, ამისგან და ამის მამასაგად ქართულათ დაწერილი წერილები მე თვით ენახე, ესენი თავიანთ თავებს ქობულეთის ბეგებად უწოდებდნენ და წერილის ბოლოს თათრულს ბეჭედს ასომენ. წერილებიდან სჩანს, რომ მამაცა და შეილიც დიდი მოღაენნი, მოქიშპენი და მოღალატე ყოფილან გურიელებისა. ეს მასალები მე მოვიპოვე ოზურგეთის სამაზრო სამართველოს ძველს არხივის ქალაღებშ, რომელ არხივის 120 ფუთი ქალაღები ოზურგეთის ვაქრებზე იქმნა დაყიდული. მე

აქა იქ მეწვრიმლის ღუქნებში შეეკრიბე ესენი და „წერა-კითხვის საქართველოს“ გარდაეცო. გურიამ ამით დიდი ძალი მასალელი დაკარგა და ნამეტურ გლეხკაცობამ თავის წინაპირთა თავ-გადასაყვალთა მრავალ ძვირფასი ცნობები.

ქობულეთში ამათ ჰქევნდათ შედგენილი ახალ გათათრებულთ ქართველთა დასი და ესენი გურიაში საიდუმლოთ გლეხებში ქადაგებდნენ და გლეხებს აქეზებდნენ; რომ იგინი ქობულეთში გადასულიყვნენ, იქ თათრობა მიეღოთ, ოსმალის ქვეშ შესულიყვნენ და მაშინ იგინი გათავისუფლდებოდნენ თავიანთ მებატონეთ მონებისაგან და ქართველთა და რუსთა სამეფოს მფლობელობის და ხარკისაგან. ესენი იხმობდნენ თვისკენ, ვინც კი რამეს დააშაგებდა გურიაში და ამას გურიელების სამართლით-დასჯას გადუწყებდნენ, ის იმდენს ეცდებოდა, რომ ქობულეთში გაღვივდოდა, იქ თავდგირიძეების მფარველობის ქვეშ რაკი შევიდოდა, მერე ამას აღარათურის შიში აღარ ჰქონდა, იგი გათათრდებოდა და შემდეგ თავისუფალ იყო ყველაფერ შიშისაგან, თათრობა მას პატიოსნებას და სიმართლეს სძებნდა. უნდა ითქვას, რომ თავდგირიძეების მეოხებით ჩვენს სამშობლოს დიდი ზარალი მოუვიდა, გურიას ამით დიდი უბედურობა დაატყვევებდა, ესენი უსისინებდნენ ძმას ძმაზე, თავადს თავადზე, აზნაურს აზნაურზე და ყველა ამაებით კი თათრობას შეელოდნენ. გურულ წვალცხელს გლეხკაცებს უხვათ იძენდნენ ათათრებდნენ, და თავიანთ ძალას ამაგრებდნენ მით.

სწორეთ ამ დამლუპავს გეარის მეოხებით მოხდა რომ გურიაში ყაჩაღობა და კაცის კელა გამრავლდა, ყოველ კაცის მკვლელის და მკვლელის და ყაჩაღის ბუდეთ ქობულეთი ითელლებოდ და ამათ მფარველათ თავდგირიძეები. ეს ხელობა თავდგირიძეების ისეთ მემკვიდრეობითი საკუთრებათ გარდაიქცა, რომ როგორც ქვემოთ დაინახავთ, სწორეთ ასეთისავე თვისების და ხელობის იყო მემედ ბეგის შვილი—ალი ფაშა თავდგირიძე. შემოხსენებულისავე პირების მეოხებით ოსმალის ფულით გურიის ზოგი ერთ მებატონეთაგან შესყიდულ იქმნა სოფ. ქა-

ხათი, კეჭიეთი და რამდენიმეც სხვები, რადგანაც მათი დამორჩილება ოსმალს მონა თავდგირიძეებმა ვერა ღონის ძიებით ვერ მოახერხეს. საფლის შესყიდვის შემდეგ ხალხი გათათრებულ იქმნენ სრულიად. ასე და ამ გვართ მოველინენ თავიანთ სამშობლო ქვეყანას და უღოთ დალუპეს გურიის ერი. მათგან დაყიდულის გურულის გოგო-ბიჭებით აქამდის საესე იყო მისირი, დაირბეჭირი, სტამბოლი და სხვა ადგილები. ამას „კალმასობის“ დამწერიც ხომ მოგვითხრობს, რომ მისირში ყველა ფაშები ქართველები არიანო, საქართველოდგან პატარაობის დროს მოტაცებულნი და დაყიდულნი, რომელთაც შემდეგ იქ ფაშობა მიუღიათო. მაგრამ არც თავდგირიძეებს შერჩათ თავის ავკაცობა, მემედ ბეგი თავდგირიძეც უბრალო ბეგის სახელ წოდებით გარდაიცვალა, იგი არ ღირდა მის სამშობლო ქვეყნის ღალატის ფასათ. სულეიმან ბეგმა თავის სამშობლოს ბეგობის გამო უღალატა. თავადობა ბეგობაზე შესცვალა, ბეგობის სახელით მოკვდა, ისევე დემართა მის შვილებს.

მაქსიმ (სულეიმან) თავდგირიძის მეუღლე კი, დავით გურიელის ქალი, დაშთა ქრისტიანობაზე მტკიცეთ, ამ ქალმა არაფერს უღალატა, ეს ყოველთვის მეცადინეობდა შვილების და შვილის შვალეების ქრისტიანურათ გაწვრთნაზე და გამოზრდაზე, მაგრამ იმოდენათ ეელარას აწყობდა, რადგანაც ქართველთა მტერობის შხამი სულეიმან ბეგის შვილის შვილებს მემკვიდრეობით უფრო სასტიკათ ეძლეოდათ და უფართედებოდათ. ეს პატრიოსანი მანდილოსანი გარდაიცვალა ამ საუკუნის ნახევრის რიცხვებში, იგი დასაფლავეს ქრისტიანულის წესით, ქობულეთის სოფ. გვარას, ხუცუბანს ზეით, თეთროსანის ნაეკკლესიარზედ, თეთროსანის დაქცევის მიზეზები მის მეუღლე სულეიმან ბეგს თავდგირიძესაც ეკუთვნის.

სულეიმან ბეგის შვილს მემედ ბეგს ჰყვანდა ორი ვაჟი, ერთის ალი ერქო და მეორეს ოსმანი. ორივე ესენი ჯერეთ შინა სწავლობდნენ და მერე სტამბოლის სამხედრო სასწავლებელში, სწავლის დამთავრების შემდეგ ალი თავდგირიძე თსმალს ჯარ-

ში აქა იქ მსახურებდა, რამდენიმე ხნის შემდეგ ეს თავის სამშობლოში დაბრუნდა და აქ დაიწყო მოქმედება, მასის მსგავსად ეს პირი გრიგოლ გურიელსაც ენათესავებოდა და ეკედლებოდა, ხშირათ ერთმანეთში მისვლა მოხლაც ჰქონდათ, წვეულებაც ხშირათ იცოდნენ და წერილების მიწერ მოწერაც. ალი თავდგირიძეც თავის მამისა და პაპის გზას დაადგა, მათის ზნე ხასიათის მექონი აღმოჩნდა, თუმცა ნათესაეი ქართველთა და ისეთი სუფთა პირის, როგორც იყო ნეტარ ხსენებული გრიგოლ გურიელი, მაგრამ მასთანავე ურცხვი, ჰარამი, ბოროტებით საფესე და შხამიანი გესლის დამნებეი. დიდათ მოძულე ქართველთა, დიდათ მოძულე ქრისტიანობისა, თითქმის სისხლის მსმელი და მასთანავე უზნეო და ზნეობით წამხდარი. ამან თავის სადგომი სახლი ყაჩაღების ბუდეთ გადააქცია, ამის სახლში მუდამ ლამ 30—40 ყაჩაღი ათიებდა, ყველა ეს ყაჩაღები კი გურიაზე ნაფარდობდნენ, გურულებს იტაცებდნენ. ხალს სცარცვამდნენ, ცხენებს და საქონელს იტაცებდნენ, ყველა ამებს მიერეკებოდნენ ალი თავდგირიძის სახლში, იქ ჰფარავდნენ, მერე ოსმალში მიჰყვანდათ და ჰყიდნენ სანახევროთ, ნახევარს ყაჩაღ ქურდები იღებდნენ და ნახევარს ალიას აძლევდნენ, ასეთის ოსტატობით, ქურდების და ყაჩაღების შენახვით ალიმ ოსმალს მთაერობის წინაშე სახელი მოიგო და უკანასკნელ იგი გახდა ფაშად და იწოდა ალი ფაშა თავდგირიძეთ. ჩვენ ამ პირს ცხოვრების აღწერას დაწერილებით არ შეუძლებით, რადგანაც ეს ბოროტი და ყოვლად გაუნათლებელი მტერი ამის ღირსი არ არის, ჩვენ აქ აკენუსხვეთ მარტო იმ საქმეებს და ვნებას, რაც იმან ჩვენს სამშობლოს და ხალხს დაატეხა უკანასკნელ ომის დროს.

ალი ფაშა თავდგირიძე წინეთ მსახურებდა ოსმალეთში, ორდში, მერე კოჭურს, სევაზის ვილაეტში, სამსონს იქით, სევაზის ვილაიეტის ხალხი ამან თავის უზომო ქრთამებით შეაწუხა, ამიტომ ხალხმა სულთანთან უჩივლა, სულთანის ბრძანებით გამოცვალეს, ამის შემდეგ იგი საქართველოში მოშავდა და სცხოვრობდა ხან ქობულეთში და ხან ბათუმში. იყო დიდი მე-

ქრთამეა და უსამართლო. ამას ხელით სამართალი ფულით იყიდებოდა, ანდაზაც ყოფილი აჭარაში დაშთენილი, რომ „აღი ფაშას საჩაქთაღა ფუღათ იყიდებოდა“, ოსმალოს მთავრობისაგან ამან ბათუმში სამხედრო ჯარის უფროსობა მიიღო, ამის აღიუტანტი გულ ალა კაიკაცაშვილი იყო, რომელ პატივცემულს ქართველ მაჰმადიანს ბევრი რამ ახსოვს თავის გენერლის შესახებ, ეს კაიკაცისშვილი სოფ. სამებაში სცხოვრებს, სჯულით მუსლიმანია, მაგრამ ტომით და ენით ქართველი. ორის ხელით ცისაკენ გაპყრობილნი ესა და დედი ალა ღმერთს ეყედრებიან მხურვალეთ, რომ მათი მოძმეები ძეღს ღონეზე დადგენენ. შეერთების უმაღლე ესენი ჩვენსკენ გადმოვიდნენ, შეიღები სასწავლებელში შეიყვანეს, კაიკაციშვილი დღეს ოდესის უნივერსიტეტში სწავლობს და დედი აღის ნიჭარაძის სტავროპოლის გემნაზიაში.

აქ უნდა დაუმატოთ, რომ აღი თავდგირიძისაგან ფაშობის შოვნის საქმეში ცოტა მონაწილეობის მიღება მის დედასაც ეკუთვნის, მისი დედა იყო ლაზელი ქალი, ჰაჯი შაინოლისა, დინდინ ხანუმი, მოძულე ქართველთა, თითქმის სისხლის მსმელი ქართველთა, ამ ქალის მამის სასახლეც ქართველთა ტყვეების ბუღეთ იყო გადაქცეული, ამ ქალს ქართველები ისე სძულს დათ, რომ 1855 წ. რადგანაც აღი ფაშის მამა მოკლეს, მაშინ დინდინ ხანუმმა ლეკური მოიკრა და ომში წავიდა. მე ისე ვერ დავბრუნდებო. რომ ქართველის სისხლი არ დაეაქციოვო- ომის დროს ამ ქალმა სახელი განთქვა, ომის გათაების შემდეგ ოსმალში წავიდა, სულთანი ნახა და ამას გამოსთხოვა აღი თავდგირიძის გაფაშება, ანუ ფაშობა.

უკანასკნელ ომის წინეთ, 1877 წ. ამასთან დიდი მოლაპარაკება ქონდა გამართული გრიგოლ გურიელს. გრიგოლ გურიელს აღი ფაშას გარდა სხვა ქართველ ბეგებთანაც ქონდა ლაპარაკი გამართული. ყველას იმას სთხოვდა, რომ იგინი რუსებს დამორჩილებოდნენ და ბრძოლა არ აეტყებათ. მაგალითებრ აღი ფაშას ასე მიმართა გრიგოლ გურიელმა.

ალი ფაშა, როგორც ნათესაე კაცს დაგარწმუნებ, რომ რუსესთ რაც უნდა დაემართოს და რაც უნდა ბევრი ხალხი დაელუპოს, მაინც ციხის ძირის, ბათუმის და აჭარის აღება გადაწყვეტილი აქვსთ, ამიტომ გირჩევ შენ, როგორც ჩემს ნათესაეს, რომ უბრალოთ რომ თავი გაანებო და გარემოებას დაემორჩილო, სიტკბოთი და მშვიდობით რუსეთს ჩაბარდეთ, უბრალო ბრძოლით არაფერი გამოვა. ხალხი დაიხოცება, დიდი უბედურება მოხდება. რუსნი შენ მიგიღებენ შესაფერის პატივით, ულოუფას მოგცემენ და ღირსებასაც ავიმალლებენ.

ალი ფაშამ არ ქნა ეს, რადგანაც იმან კარგთ იცოდა, რომ თავის ყაჩაღობას აქ ვერ გაიყვანდა, იმას აქ არავინ რას მოუთმენდა და ამიტომ უარი განაცხადა. მალე ომიც დაიწყო. ალი ფაშას დიდი ძალი ჯარი ებარა. მაგრამ ომში საქმე ვერ წაუვიდა კარგათ, ამას ეკონა, რომ ქართველნი უძლურნი არიანო, მე საქართველოს გზა და კვალი ვიცი, გურიას ავიღებთ, მას შემდეგ ქუთაისს, ქუთაისიდან თბილისში და მერე მე ფაშობას ვიშოვნო. ის კი არა და ამას წინაღმდეგ დაუტრიალდა საქმე, მან ჩვენ ჯარს დიდი ძალა შენიშნა და ცოტა არ იყოს ამაზე შეკრთა, აქა იქიდან ჩურჩინა დაიწყო და რუსეთისკენ აპირებდა გადმოსვლას. მაგრამ ვერც ამას ახერხებდა, იმ დროს მისთვის ეს ადვილი აღარ იყო. ამის საიდუმლო განზრახვა ოსმალთაც კი შეიტყეს, მალე სამხედრო მინისტრები გამოგზავნეს. მინისტერი ჰყვედრიდა ალი ფაშას, რომ თქვენ ქართველები ხართ, ქართველებისაკენ გიჭირათ თვალიო. ჩვენ თქვენ აღარ გენდობით. ალი ფაშა კი ფიცით ერთგულებას ეფიცებოდა, მაგრამ მინისტერს არ სჯეროდა, ხალხში გააერცლოეს ხმები, რომ ალი ფაშამ ხონთქრის ლალატი განიძრახაო. მაშინ ამის შესახებ კობულეთელ ქართველ მამადიანებმა გამოთქვეს შემდეგი ლექსი.

„ხკათქაჩი და რქსი ჩხუბობს,“

„ოგივ არის ორავ ეშკი“

„ალი ფაშამ გვიღელატა“

„ბკვიყანა კვირიკეში.“

„თვითონ ფულუბი ხილა“
„ჩვენ ჩაგვერა რუსის ხელში,“
„მასაც კაი არ დამართეს“
„ბაწრით ჩაითრეს გემში,“
„მისი უვიროლი გვესმოდა,“
„სუფსის გღმა ბილეთში.“

ეს ლექსი ხალხმა აი რათ შეადგინა ალი ფაშაზე: ალი ფაშამ რა ნახა მტრის ძალი და ოსმალთა დამარცხება, ამან თავისი მელიაობით დასწერა წერილი და მაშინდელს რუსის მთავარ მართებლის თანაშემწეს გამოუგზავნა და დან სთხოვდა, რომ მე პირობა შეეასრულე, თქვენს ჯარს გზა და ძალი მიეცე და თქვენ დანაპირებს რატომ არ მამღვეთო, მე შევიტყე, რომ ჩემი 100 ათასი მანათი, რომელიც მე უნდა თქვენის მთავრობისაგან მიმეღო, იგი მიუღიათ გრიგოლ და იესე გურიელებსას და დაუსაკუთრებიათო. ვითხოვ მის დაბრუნებასაო. ალი ფაშინ წერილი სარდლის თანაშემწეს ბრძოლის ეელზედ მოუვიდა გახსნა წერილი და ნახა ქართულათ დაწერილი იყო, აქვე იმყოფებოდა გრიგოლ გურიელი, წერილი, გრიგოლ გურიელს წააკითხეს და საქმო სცნეს; მთავარ სარდალი და სხვები გაჰვირდნენ დიდათ, რომ ალი ფაშას ასეთი ჭორები სცოდნიაო. ჩვენ იმას როდის დავიპირდით ფული, და ან იმან ჩვენ რა სარგებლობა მოგეიტანა ომის დროსაო, სულ არაფერიო; გრიგოლ გურიელს ეს ამბავი დიდათ ეწყინა, მაგრამ ყურადღება მაინც არ მიაქცია, რადგანაც მან კარგათ იცოდა ალი ფაშა მელიაობა და საქმეები. ეს წერილი მე თვით ენახე გრიგოლ გურიელის სახლში 1890 წ. განსვენებულმა წერილი მიჩვენა და თან ბეერი ამბებიც მიაგმო ალი ფაშის შესახებ და მის დიდათ ჰკიცხავდა. წერილიდამ აღმოჩნდა, რომ ალი ფაშას ქართული წერა კითხვა მეტათ უხვიროთ სცოდნია. ზოგიერთებმა მარწმუნეს, რომ არცაა თათრული იცოდა კარგათაო.

დერივმ ფაშის და ალი ფაშის უკმაყოფილება ისე გამწ-

ჟაედა, რომ ალი ფაშამ დერეიშ ფაშა დროებით თავიდან მოიშორა, სტამბოლში გაისტუმრა და მხოლოდ ომის შემდეგ მიეცა ალი ფაშას ქობულეთში დაბრუნების ნებართვა, ეს მალეც მოვიდა ბათომში, თავის თანამემამულეთა წინაშე თავი იპართლა, რომ მე ოსმალს ლალატი უბრალოთ დამწამესო- მასზე გამოთქმული ლექსიც არ ყოფილა ქვეშაირიტის ცნობებით და განკითხვით საესე. ალი ფაშა დიდათ ემდურებოდა დერეიშ ფაშას და ეს ეძიებდა ღონისძიებას. რომ ოსმალს სულთანისთვის დამტკიცებინა თავის ერის ერთგულება და დერეიშ ფაშის შეცდომები და საქმის უკოდინარობა. ალი ფაშას ბედმა გაუღიმა, ამან ისარგებლა იმ შემთხვევით, რომ ომის გათაყების შემდეგ ქართველ მაჰმადიანთა შლილობა იყო და მრავალნი იმათ-თაგანი ოსმალში აპირებდნენ გადასახლებას. ყველა ეს აშლილი ხალხი აღელვებული იყვნენ ფანატიკ მოლა ხოჯებისაგან, ამ ფანატიკს და აშლილს ხალხში დატრიალდა ალი ფაშა თავდგირიძე, დაიწყო საუბარი ოსმალში გადასახლების შესახებ, რასაკვირველია ფანატიზმით დარაზმული: ხალხს უბნებოდა.

— ხალხო, აქ არ დარჩეთ. თორემ იცოდეთ. რომ მუსლიმანობა აქ ცუდ დღეში ჩაეარდება. ყველას გაგაქართველებენ, მეყე კაცები და დედაკაცები უნდა წაწყდნენ. გაქართველდნენ, ჯეენეთს თვალით ვერ ნახათ, მე გაფრთხილებთ, როგორც მუსლიმანი, რომ თავს უშეგლოთ, აქ ქართველში ცხოვრებას ოსმალში დალუპვა უნდა არჩიოთ, მიტომ რომ მუსლიმანის ბინა იქ არის, მისი ფადი-შახი იქ ზის, იქ ნათობს ცხოვნების მზე.

ამის საუბარს ხალხი სულ განაბული ისმენდა, რადგანაც ალი ფაშა თავდგირიძე ქართველ მაჰმადიანებში დიდს გავლენიან პირათ ირიცხებოდა. ალი ფაშა ცხადათ დარწმუნდა ქართველ მაჰმადიანების მღელვარებაზე, ქართველთა სიძულელილსა და მტრობაზე. იგი აშკარათ დარწმუნდა, რომ ეს ხალხი აქ არ დარჩებოდა. საითაც იგი წაეიღოდა, ხალხიც იქით წაჰყეზებოდა მას, ამიტომ ალი ფაშა თავდგირიძე საჩქაროთ გაიქცა

იტამბოლში, წარსდგა სულთანის წინაშე და მოახსენა, რომ მე მთელი ჩემი მხრის ხალხი ოსმალში მომყავს და ნება მიბოძებო-
თა. სულთანმა დიდის სიამოვნებით მისცა ნებართვა და დიდს
ულუფას დაჰპირდა. ახლაკი გამართლდა ალი ფაშა, გაქარწყლ-
და მინისტრის ჰაზრები, ალი ფაშა ერთ-გულ კაცათ გამოვიდა.

მინისტერი მაინც არ იყო გასამტყუნარი, ამან როცა სა-
ქართველოს ადგილები ნახა და ქართველი მაჰმადიანები და
ქართველი ბეგ-ფაშები. ეს უეჭვოთ ფიქრობდა მასზე, რომ ამ
მშვენიერ ქვეყნის გურჯები ნუ თუ თავიანთ გურჯებს უმტყუ-
ნებენ და ყვენ მოგემხრობიანო, არა მგონიაო, ამით იგი რა-
საკვირველია რომ მართალი იყო, ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ასე არ იქმნა, დიდი ხანია მას შემდეგ გასული, რაც
ოსმალთა მეოხებით ქართელ მაჰმადიანები ქართველთა მტრე-
ბათ შეიქმნენ, მტრობით ამათ ოსმალესაც კი გადააქარბეს და
ამიტომ ალი ფაშის მტრობის შესახებ ფიქრები უბრალო უნ-
და ყოფილიყო, რადგანაც ალი ფაშის გულ მუცელი გველ
ბაყაყის ბუდეთ იყო გადაქცეული. მას უჩაღ ოსმალების და
ქურლების სიყვარულის მეტი სხვა არაფერი ფიქრი ჰქონდა და
ახსოვდა.

ალი ფაშა მალე მოშედა საქართველოში და ქართველ
მაჰმადიანებს მოუტანა ხონთქრის ცარიელი წყალობის ამბავი.
ფანატიკებს გაეხარდათ, ამათ იწყეს გადასახლებ. ამ გარდასახლების
დროს სახლის საქონელი და ნივთები ჩალის ფასად იყიდებო-
და. მთელი ქობულეთი აჰლარა და ქობულეთს გარდა კახაბერ-
სა და მარიდიდსაც მისწვდა. აქაც მოართვედინა მოლა-ხოჯებს
ქადაგება გადასახლების შესახებ, თორემ გაქართველდებოთა;
ქობულეთელების გადასახლების დროს დიდი უბედურება, დი-
დი გმობა და ტირილი ისმოდა მსტოვრებთაგან, ბევრს არ უნ-
დოდა თავის სახლ-კარის და სამშობლოს დატოვება, მწარეთ
სტიროდა მის გამო, მაგრამ თან გაქრისტიანების ეშინოდა. იმ
დროს რომ ესენი ენახა, ჩვენთაგანს იგი მათი ცოდვით დაი-
წოდა, ვინც კი შეგნებულ ქართველთაგანმა ნახა, იმას სწო-

რეთ ასეც მოუვიდა და შესწუხდა. ნეტარ ხსენებული გრიგოლ გურიელი ცრემლით სტიროდა თითქმის, აღარ იცოდა რა ექნა-ეს მალე მივიდა ქაბულეთში ალი ფაშასთან და უთხრა:

— ალი ფაშა! შენ ჩემი ნათესაეი ხარ, მე შენ პატივს გცემ, ღიდათ ვაფასებ შენს შრომას ოსმალთა სასარგებლოთ, ხოლო გთხოვ, რომ დაწყნარდე და დაშთე აქა, რუსნი შენ ღიდას პატივ მოგცემენ. მე გაძლევ ამის შესახებ სიტყვას და პირობას.

— არ შემოძლიან, თაეი უნდა გაეიძარტლო, თორემ ღალატი შემწამეს, მე თქვენგან ვერა აეიღე რა, ჩემი დარჩენა აქ არ შეიძლება. მიუგო ალი ფაშამ.

— შენ თუ არ იშლი წასელას. შენ წადი. ამ ხალხს კი თაეი დაანებე, რა გინდა, რას ემართლები, კაცო, შენ რა მოგეშატება ამათი აქედამ აყრიო. გთხოვ ალი ფაშა, რომ მცირეთ ჩემს ნათესაობას დასდო პატიეი და ხალხს თაეი გაანებო. იყენენ აქ. ნუ აქეზებ იმათ გადასახლებისთეის.

— სულ ერთია. აქ რომ დარჩენენ. ესენი გაქართველდებიან, დაილუპებიან. მუსლიმანის აქ დარჩენა როგორ იქმნება, თქვენ გვერდით ქართველებთან, ეს არ შეიძლება. მე ამის მკაცრი წინაღიდეგი ვარ და ერთ კასაც არ დავესტოვებ აქ, რომ იგი ქართველებს შეეშატოს.

— გეფიცები პატიოსნებას, ღმერთს და ჩვენს ნათესაეობას, რომ აქ ამათ არა ფერს უზმენ, თქვენ წადით და ამათ თაეი გაანებეთ, ნუ დალუპაეთ ხალხს ეუბნებოდა გრიგოლი.

— მე უნდა ეცადო, რომ რაც კი შეიძლება ბეერი ხალხი გადავასახლო აქედამ, რომ მის საშუალებით სულთნის წინაშე ჩემი ერთგულება დიეამტკიცო და დეერიშ ფაშის სიმტყუნე.

— ალი ფაშა! მაგით შენ შენს თავს არას უშეელო, რაც ხარ ისევე ის იქმნები, ფაშობას არაეინ წაგართმეეს. სულთანისაგა რაც უღუფა გეძლევა, იმაზე მეტს არ მოგცემენ და ხალხს უბრალოთ დალუპავ. ცოდონი არიან. ნუ იზიმ მას.

— არ შეიძლება, გადასახლების საქმე გადაწყდა. იქ ამათთვის ადგილებს შაქირ ფაშა ხიმშიაშვილი სძებნის და ამზადებს.

— არ შერებით კაის ჩემო ალი ფაშა, შენ ქართველი კაცის შდამამეალი ხარ და მცირეც არის სიბრალული უნდა გკონდეს შენის ქვეყნის ხალხის, მათს დაღუპეას შენ სასტიკათ უნდა ერიდებოდე. მიუგო გრიგოლ გურიელმა.

— აკი ვერიდები და ამათაც ვარიდებ ჩემო გრიგოლ. მაგრამ გოხოე, შენ ერთი ოცდა ათი ოქრო მასესხე, ამ ქამად მკირია ეგ და ამ საქმეზე, საქართველოზე და ქართველებზე მერე ვილაპარაკოთო. რა დროს მაგენოა, ყველა კაცი თავის დიდებისთვის უნდა ზრუნავდეს.

გრიგოლ გურიელმა მაშინათვე მისცა ფული, 30 ოქროს მაგიერ 100 ოქრო, ამას იმედი ჰქონდა, რომ იქმნება ამითი მანც მოუღობო გულიო, მაგრამ თქვენც არ მომიკვდეთ. რომ მას ვერცა რა ამით ეშველა. არ დასწყნარდა იგი. მალე მიაღწია მიზანს და იწყეს ქართველთ მაჰმადიანებმა ოსმალოს გემებით გარდასახლება. ამათ თან მისდევდა და მოსდევდა ალი ფაშა და ოსმალეთში ამაგრებდა და აქა იქ ასახლებდა. ქამილ ფაშა ხიმშიაშვილი ალი ფაშასავეთ ანგარებით იყო საესე, ბოროტი, მტერი ქართველთა და დიდათ მოძულე. ამ ბოროტი-მაც დიდი ძალი ხალხი დღუპა და მოატყუილა. გადასახლებულთა რიცხვით ისარგებლეს რამდენიმე მოწინავე კაცებმა და ოსმალოს მთაერობისგან ამათ მიიღეს საჩუქრება და პატივისცემა. გადასახლებულებს აქა იქ ისეთ უხვირო კაობიანს ადგილებში ასახლებდნენ, სადაც მათ ცხოვრება დიდათ უჭირდებოდათ, იკანასკნელ კინალამ შიმშილისაგან გაწყდნენ.

უნდა ითქვას, რომ ალი ფაშაზე ნაკლები მტერი არ იყო ქამილ ფაშა ხიმშიაშვილი: ეს ბოროტი ფაშა უკანასკნელ ომის შემდეგ ოსმალში გადაშავდა, იქ დაიწყო გველა ძუობა. სულთანს ბევრი რაღაც ხმები მოახსენა ქართველ მაჰმადიანების შესახებ. ამას მისცეს ნება, რომ ოსმალეთში გადასახლე-

ბულ ქართველ მაჰმადიანებისთვის ადგილები მოეძებნა და მეორე ამ ადგილებს სულთანის მისცემდა ქართველ მაჰმადიანებს. ქამილ ფაშა ხიმშიაშვილი, ეს მტერი და ქართველთა სისხლით გაუმაძლარი დაშედეგოდა ოსმალში, აქა იქ ადგილებს ეძებდა და მით აიძვებდა ქართველებს, რომ კაი ალაგები სჩნდებოა.

ამასა და ალი ფაშას უნდა ჰკითხოვს ღმერთმა და ნამუსმა, რადგანაც ამათის გველა ძუობით და მოტყუილობით გადასახლებულ ქართველთ მაჰმადიანებს ისე გაუჭირდათ, რომ ამათ იწყეს ოსმალეთში თავიანთ შეილების დაყიდვა, ამაში აღებულს ფულს საქართველოში გზანიდნენ, სიმინდ ყიდულობდნენ და გემებით მიჰქონდათ საქველათ. ამ საბრალოებმა დიდა უბედურება და მწუხარება გამოსცადეს ოსმალეთში, დიდი შიმშილი, გაქარეება, სიშიშველე, შეილების დაყიდვა, და სხვანი, რამდენი ზღვაში ჩაიხრჩო, რამდენი შიმშილმა გაწყვიტა, კირმა და უბედურებამ ყველა ამის კაცი ვერ მოსთვლის. ყველა ამ უბედურებათა მომხდენათ ალი ფაშა თავდგირიძე ითვლება, ყველა ეს ბოროტება ამან მხოლოთ თავის თავის ასამაღლებლათ მოახერხა და დაუღუპა იმოდენა ხალხი.

ოსმალში გადასახლებულ ალი ფაშას დაენიშნა პენსია და საცხოვრებლათ მიეცა ადგილები სამსონის ქალაქისაკენ. აქვე მის მახლობლიე იქმნენ დასახლებულნი ყველა ის ქობულეთელები, რომლებიც კი ამან გადაასახლა, ესენი მის მფარველობის ქვეშ ირიცხებოდნენ. ალი ფაშამ იქაც არ დაივიწყა თავის მამაპაპის გზა, კვალი, იქაც გაიჩინა ყაჩაღები. მცარცვები, კაცის მკლავები და სხვანი, მგზაერებს და ადგილობრივ ქრისტიანებს ეცემოდნენ ხშირათ სცარცვამდნენ, აოხრებდნენ და ხოცაედნენ, ქობულეთურათ. ამათ შეაწუხეს მთელი მხარე, ამაზე მცხოვრებნი დიდათ აღელდნენ და ბოლოს ალი ფაშას უჩივლეს სულთანთან და ყველა მის საიდუმლოებაც გამოაშკარავეს. ალი ფაშას მაშინათვე ბრძანება მოუვიდა სტამბოლში გადასახლების და სამუდამოთ იქ ცხოვრების, ეს გადასახლ-

და და მის შემდეგ სტამბოლში სცხოვრებს, მის ხელ ქვეშ ყოფილ ქობულეთელი ყაჩაღებიც აყარეს და ზოგი მისი რში გარეკეს, სოგი დაირბეჭირს და ზოგიც სტამბოლს იქით. უმეტესი ნაწილი ქობულეთელებისა მგზავრობში გაწყდნენ, ამით თავიანთ ადგილებამდის ვერ მიაღწიეს.. ეს ნაყოფი გამოიღო ალი ფაშას ბორტებამ და შაქირ ფაშა ხამშიაშვილის გველ-აძუობამ. ამათზე არა ნაკლები ენება მოუტანა აჭარელებს ოს-მან ფაშა თავდგირიძემ, რომელიც აღწერილ დროს ქედაში სცხოვრებდა აჭარის ხალხი სულ ამ მზე ბნელმა ააღელვა და გადაასახლა ოსმალეთში. შემდეგ ეს იმყოფებოდა ტრაპიზონის გუბერნა ტორათ და თავის საძაგლობას არც იქა სტოვებდა, იქიდანაც იხმობდა ოსმალში გადასახლებისათვის ქართველ მაჰ-მადიანებს.

ამ ბოროტ პირების მეოხებით დაიცალა ქობულეთი, მთლათ მაჭახელი, მაჭახლიდამ 2000 კომლი მეტი წაეიდა, მთლათ ლივანი და აჭარასაც მისწდნენ, მაგრამ აქ მათს გვე-ლძუობას წინ დახედა წინაღმდეგი ძალა. ეს ძალა იყო ქედის მუფთის ქადაგება და ზოგი ერთ ქართველ რიგიან მაჰმადიან-თა მოღვაწეობა. მურულულსაც ამით გაჰკრეს კლანჭები. ამ პი-პირებისაგან აი სადა და რა ადგილებზე რამდენ რამდენ მოსახ-ლენი სცხოვრებენ ქართველ მაჰმადიანების:

ხაფას	100 კომლი	აჩაკეს	120 კომლი
იჩიზეს	100 კომლი	სურმენს	100 კომლი
ოფს	120 კომლი	ტრაპიზონს	100 კომლი
ფლატანას	420 კომლი	ბელლევანს	150 კომლი
თრამბლს	100 კომლი	გერესონს	120 კომლი
ორდს	1000 კომლი	აბდალას	130 კომლი
უნაას	100 კომლი	ბატას	1000 კომლი
ჩერშეპეს	100 კომლი	თერმეს	100 კომლი
ბაფარას	100 კომლი	სამსონს	150 კომლი
ბოლომანს	100 კომლი	სინაპს	120 კომლი
ახლად დასახლებულნი.		უკანასკნელი სამუდგროა.	

რამდენივე კიდეე სხეაგან სახლობენ, სზეების ცნობებო ჩენ ჯერ არა გვაქეს შეკრებილი, რამდენი ამათაგანი მგზავრობის დროს დაიღუპნენ და დაიკარგნენ უღეთოთ, ამას რიცხეი არა აქეს... ყველა ეს უბედურება და გარდასახლება ხსენებულ ფაშების მეოხებით და ლალატით მოხდა. რომ ყოველივე ჩენ მერ ამ პირების შესახებ მართალია, ამას ბევრ ნაირის საბუთებით დავამტკიცებთ, მაგრამ რა საჭიროა ეს, ამაში განა ექვი მისმეს ექმნება, მე ვემორჩილები ნეტარ ხსენებულ გრიგოლ გურიელის სიტყვას, რომელიც ქართველ ფაშებს ძრიელ კარვათ იცნობდა და მათთან დაახლოვებული მეგობრობაც ჰქონდა. გრიგოლ გურიელს გარდა მე სხვებმაც ასევე მარწმუნეს ამ ფაშების შესახებ. ამათგან შესყიდვა და გასკიდვა ადვილათ იქმნებოდა ხოლმეო.

ალი ფეშა ყველა თავის ბოროტებასთან წამდელი თათრის თვისების მექონიც იყო, ცუდი საქმეების მიმყოლი და სხვა და სხვა ცოლების პატრონი, ამის პირველი ცოლი იყო ქობულეთელი ბეჟანიძის ქალი, მეორე ცოლათ მენაბდის ქალი შეირთო. მერე მესამე ცოლათ შეირთო ქარცივაძის ქალი, სოფ. ქაქუთელის. ამ ქალის დედა დღესაც ცოცხალია, სოფელ ქაქუთში და ქრისტიანია. ამ დედაკაცის ქმარი 1870 წლებში გაუთარებიათ, ეს კი არ გათათრებულა. ამის ყველა შეილებც თათრები არაან და სცხოვრებენ გურიაში.

ალი ფაშის ბოროტებას უკანასკნელ მრავალ ქართველ მაჰმადიანები მიხედნენ და შეიტყეს ყველაფერი, მაგრამ რალა დროს. ერთობ გვიან, როცა ოსმალში ყოფილნი ქართველნი მთლად დაიღუპნენ და გაწყდნენ. ალი ფაშ დღესაც არ ისვენებს. ამასთან ხშირათ მიდიან ქობულეთ აჭარა, ლივანის ქართველ მაჰმადიანები, მას ქრთამს აძლევენ და რამე საქმეებში დანმარებას სთხოვენ. იგიც რასაკვირველია ქრთამებს იღებს და საბრალო ქართველ მაჰმადიანებს ურცხვათ ატყუილებს. ჰპირდება, რომ საქმეს გაგიკეთებთ, რადგანაც მას აქა იქ კარგად იცნობენ, იციან მისი ბოროტი ყაჩაღური ხასიათები. მთელს

თავის სიცოცხლეს ასე მოტყუილებით ატარებს და ქართველ-
მაჰმადიანების ყელეფით. ალი ფაშისაგან ერთ გადასახლებულ-
თაგანი დაბრუნდა საქართველოში, მე ენახე იგი, დაეკითხე:

— აქედამ როცა მიდიოდით ოსმალში, რატომ არ ფიქ-
რობდით რომ გაჭირვებაში ჩაეარდებოდით.

— ღმერთმა ჰკითხოს ალი ფაშა თავდგირიძეს. შაქირ
ფაშა ხიმშიაშვილ ოსმან ფაშას, და ყემპერ ალა ტაკიძეს და
ხოჯებს, ჩენი ცოდვით არ ნახოს მათ კეთილი, სული მათ
მოგვატყუილეს, მათ დაგვლუპეს, მათის მეოხებით ძრიელ ბევ-
რი ხალხი გაწყდა იქ, ნამეტურ ალი ფაშამ მოგვატყუილა,
გებირდებოდა, რომ იქ სულთანისგან დიდს წყალობას მიიღებ-
თო, ჩენც გაებრიყვდით, ავიყარენით, სახლ—კარი დავლუპეთ
და გადავსახლდით ოსმალში. მაგრამ იქ ჩენ არაფერი მოგე-
ცეს, მოგეცეს მეტად ცუდი ადგილები, ზიმიტ ჩეე ვერ ვიცხოფ-
რეთ და ოთხი წლის განმავლობაში 10 ათასზე მეტი მარტო
ქობულეთელები გაწლნენ. აქეთაც აღარ გვიშეებდნენ. ეს გვი-
ყო ალი ფაშა თავდგირიძემ.

— ახლა რას აპირებთ, წახვალთ კიდევ? ეკითხე მე.

— რას ბრძანებთ. ღმერთმა ნუ ქმნას, აქ დავიხოცებით
ბატონო და იქ კი არ წავალთ.

— აქედამ ჩენ მიტომ გავიქეცი, რომ გაქართველდე-
ზიანო, გაქრისტიანდებითო, ასე გვეუბნებოდა ალი ფაშა, სიტ-
ყვა ქართველის ჩენ დიდათ გეშინან, რადგანაც ქართველი
ჩენ უსჯულოთ მიგვანია, ამას მოეშორდით. ვისმინეთ ჩენც
მისი სიტყვა, გავიქეცი ოსმალეთში და იქ რა ენახეთ, ყვე-
ლამ ქართველი გვიწოდა, აქ ამას გავექეცი და იქ თვით ოს-
მალეზმაც კი ასე ქართველებათ გვიცნეს. ეკითხეთ რამე, გვით-
ხრეს რამე ყოველთვის ქართველი გვიწოდეს და აბა აქედამ იქ
რას მიერბოდით და ელუპადით ცოლ შეილსაო.

მაგრამ ღმერთმა ჰკითხოს აეს მოლა და ხოჯებს, ჩენსა
წამქეზებელთ და დამყუპავს ფაშებს.

ქართველ მაჰმადიანთა სასულიერო წოდება და ქართული ენა.

1. ხოჯა გურჯი ისმაილ ხალიფა შეიდი.
2. აჯარის მუფთი ჭასან-ეფენდი ხალიფა-შეიდი.
3. ბათუმის მუფთი ჭასან-ეფენდი გერძაძე.
4. ულას ყადი ნური ეფენდი ბერიძე და სხვ.

I

ოსმალეთის სასულიერო წოდებამ ქართველ მაჰმადიანებს გულიდან ამოლადრა საქართველოს ხსენება, დაეიწყო ყველაფერი, გარდაქმნა და გადააკეთა სრულს ოსმალის ტომის შეილებათ. ქართველ მაჰმადიანებში შეიტანა ისეთი შხამი, ისეთი ნაღველა, რის გამო აქარელ, ქობულეთელ, ლივანელ და სხვათაც შეიძულეს თავის მოძმე ძმა ქართლელი, იმერელი, სამცხელი, მეგრელი და საენი. ერთი სიტყვით, ამათში დაითესა ისეთი მტრობა და ბოროტება, რასაც ევროპიელი კაცის განათლებული გონება ვერც-კი წარმოიდგენს.

სამწუხაროთ, ოსმალეთის იმპერიის უმაღლეს სახელმწიფო მოსამართლენი, მათი კანონება, მათი მინისტრები და თვით სულთანიც იმას კი არ სცდილობდენ, რომ თავისი ქვეშევრდომნი დაეტყვებინათ თავიანთ სჯულსა და ენაზე. მათთვის ყოველივე ეს არ მოესპოთ, ნაცულათ ამისა მიეცათ მათთვის მოქალაქობრივ-გზა. განათლების მაძიებლობა, ხელოსნობით, მეურნეობით და ვაჭრობით დაწინაურება, ყველა ამაებს, რასაკვირველია, მათ ქვეშევრდომთ შორის მათი სიყვარული და პატივისცემაც მოჰყებოდა, ეს თავისთავათ აღორძინდებო-

და მთავრობის მადრიელ ქვეშევრდომთ შორის. ამას ეხედავთ ისტორიაშიც.

არა, იგინი ამაზე არ ზრუნავდენ, მათი ფიქრი იყო მარტოდ უცხო ტომთ დაპყრობა. დამონება, მერე მათი ძალით გათათრება. ასე და ამგვარათ მათ ძალით გათათრეს ბერძნები, სერბნი, ბოლგარნი, ჩერნოგორელნი, ალბანელნი, ქართველები, სომხებიც და ვინ იცის კიდევ რამდენი სხვა ტომისა, ამათ ძალით გათათრებას, ყოველთვის თან სდევდა გვაროვნული მტრობაც, ზიზლიც და ამიტომ არ არის გასაკვირველი ის გარემოება. რომ ამ ბოლოს ომის დროს, მესულმან, ალბანელები მტკიცეთ შეუერთდენ თავიანთ მეგვატომე და ერთენის ხალხს ქრისტიან ალბანელებს. ასევე მომხდარა თურმე ბოლგარეთში და სხვაჯანაც სლავიანთ ტომთა შორის. სადაც ძალით გათათრებულნი სცხოვრებენ.

სულ ამის ბრალი გახლავთ, ეს არის უმთავრესი მიზეზი იმ უბედური მოსაყლის, რაც-კი ოსმალეთის სახელმწიფოს 1878 წლიდან მოველინ. რაკი ეხლაც განმეორდა ამ უკანასკნელ ომის დროს. რაღა დარჩა ოსმალეთს, ბევრი აღარაფერი.

ოსმალოს მთავრობას რომ ასეთი ბარბაროსობისთვის გზა აექცია, ხალხს განათლების გზას დასდგომოდ, ქვეშევრდომთ არ ღვენას, არ შეწუხებას, მაშინ მას ეს ხვედრი შესაძლებელი იქნებოდა, რომ გზაში არ დახვედროდა, ამ ბოლო დროს კიდევ არ მოვლენოდა თვისი უბედურების დასაწყისი, მაგრამ ესტქვით და ვიტყუებთ კიდევაც, რომ ოსმალოს სახელმწიფო როგორც იქცეოდა და განაგებდა სახელმწიფოს, მას ისეთივე მოსაყალი მიეცა, ისეთივე ხვედრი მოველინა, რასაც იგი სხვებისათვის ფიქრობდა ის თვით მას დახედა მომავალოდ. ყოველადვე სულ მათი ბრალია და მათი უკან ჩამორჩენის, გაუნათლებლობის და ათასიცი-სხვა ამგვერების.

ყოველივე ეს გავახსენა ჩვენ მათგან საქართველოს ასე აკლებამ და აოხრებამ, ხალხში მტრობის დათესვამ, ამ მტრობის სასარგებლოთ ათასნაირ ცდამ, მათ ეგონათ, რომ ჩვენ ქვე-

შვერდომთა შორის ეთომც ისლამის გავრცელებით და გადაგვარებით დაეაშყარებთ ჩვენს სახელმწიფო ძალას, ჩვენს ზნესა და ხასიაოსაო. ეთომც ამის საშეალებით დაეიმორჩილებთ სულიერათო, მაგრამ მოსტყუედნენ ბედშაენი, აზრი შეცდომათ დაურჩათ, ეინაითგან მართლაც მათგან დანგრეული ქვეშევრდომნი, პირელ დროებში-კი მათი ერთგულნი იყვენ, ეიდრე იგინი გონებით დაწინაურდებოდენ. როცა ეს მოხდა მათში, როცა მათ წინ გაუსწრეს თვის ბარბაროს მებატონეებს, მაზინ-კი საქმე სხვაგვარ აღმოჩნდა და მონა ბატოზე უფრო მარჯვე გამოვიდა, უფრო უკეთეს მოქალაქეთ, უკეთეს გმირათ და მის მეოხებით ასეთებმა აჯობეს ოსმალეთს და გაუსწრეს წინ მას.

სახელმწიფოს სჯულის ერთობამ ეერაფერი უშველა. ეს შენიშნულიც არის. ჩენშიაც ხომ ცნობილია ოვით პოეტურის (ნ. ბარათაშვილი) ნაწერიტაც, რომ სახელმწიფოს სჯულის ერთობა არას არგებსო, თუ მათში, ქვეშევრდომთა და მთაერობის ერის შორის თვისებითა განსხვავება სძევსო, იგინი სულიერად ერთმანერთს ეერ დაუკავშირდებიანო. სახელმწიფოს სურს, რომ თვისი ბოროტება მონაოა შორის, ამ სჯულის შეერთებით დანერგოს და მასთან მათ მისცეს გადაგვარების ტრფიალება და ბოროტი შიში მთაერობისო, მაგრამ თქმულა და ითქმის კედეე, რომ შემცდარია მთაერობის ასეთი ლოლიკა, შემცდარი გახლდათ თვით ოსმალოს პოლიტიკაც ამ მხრით.

ეს რომ ასე არის. ამას ასაბუთებს ქართველთ გადაგვარების საქმე, მათში სულიერათ თვით ცნებიერების დამხობა და ათასიც სხვანი, რაც ქართველ მაჰმადიანთ ოჯახს დღეს კარგათ ეტყობა, რასაც ცხადათ მოწმობს მათი გაეერანებული ცხოვრება, გაეელურება, მოშლა ყოველნაირის აღორძინებისაგან, ეინაიდან იგინი ტლეს არც ოსმალნი არიან, აღარც ქართველნი, ხოლო შემდეგ რა იქნებიან, რა გახდებიან და რის უღელში შეებმებიან, ამისი ჯერ ჯერობით არა ითქმის-რა, იქნება მომავალში კი მათმა მოქალაქურათ დაწინაურებამ, განათლე-

ბით აღორძინებამ და გონიერებით შემოსეამ, მოგეცეს პასუხი. ამის იმედი უნდა ვიქონიოთ მით უფრო, რადგანაც აღრე, როცა ქართველ მაჰმადიანებზე ოსმალოს მახვილი სასტიკად მეფობდა, როცა ამათი გადაგვარება მათში სჯულის საქმეთ იყო გამხდარი, მაშინაც-კი იყენენ ქართველ მაჰმადიანებში ისეთი ფანატიკი მოღვბი და ხოჯებიც, რომელთანაც თაფიანთის ინერციით იმის შეგნებაც ჰქონდათ, რომ იგინი იყენენ გვარტომობით და ვნით ქართველნი.

II.

ისმაილ-ეფენდი 1840 წლ. სცხოვრებდა, მისი დაბადება XVIII საუკ. ბოლოს მიეწერება, იგი სოფ. სამზიარელია. რომელ სოფელიც აჰარის გვერდით, მერისის ხეობაზე სძევს. ისმაილ-ეფენდის გვარი ხალიფაშვილი გახლავთ. ეს ცნობები მე შეეკრიბე 1891 წ., როცა აჰარაში და ქობულეთში მის მახსოვრათა რიცხვი მრავლათ იყენენ ცოცხლები.

ისმაილ-ხოჯას პირველდაწყებითი სწავლა აჰარაში მიუღია, რასკვირეელია ეს იქნებოდა ქედის ჯამეს გვერდით, სადაც ხოჯას სასწავლებელი ჰქონდა. აჰარაში სწავლის მიღების შემდეგ იგ როგორც ნიჭიერი კაცი, მოსწავლე, სტამბოლში გაუგზავნიათ სასწავლებლათ, ისმაილ-ეფენდი სტამბოლში დაეაქცა-ცებულა, სასულიერო სწავლი მიუღია. მის მერე მოლათაც დაუყენებიათ, მერე ხოჯათ. მის მერე ხაფიზიც გამხდარა, ლეთისმეტყველების ღირსების სახელიც სწოდებია, როგორც ჩვენში არის. „ლეთისმეტყველების ხარისხის მექონი და ამის შემდეგ ყადის ხარისხიც მალე მიუღია. მერე მოწინავე პირი გამხდარა სტამბოლს.

ისმაილ-ეფენდი ბუნებით ნიჭიერი ყოფილა, თან მეტად კარგი მოსწავლე, ჩნებულათ სწავლობდა თურმე არაბულს წერა-კითხვას, ოსმალურ გნას, თათრულ ენას, ერთი სიტყვით ყველაფერს, რაც-კი ამ ტომის ენისა და სჯულის ხალხს ენება,

გარდა ქართულისა. თვით იმამილ ხალიფაშვილს ქართული ენა კი ლამაზათ სცოდნია, კარგი მოლაპარაკე ყოფილა ამ ენით, ხოლო ამის დროს, ოსმალოს სასულიერო წოდებას გარდა-ქართული ენის სწავლებას თვით მთავრობაც სპობდა. ამიტომ იმამილმა ქართული, თავისი დედა-ენის წერა-კითხვა არ იცოდა, მაშინ ქართული მათში ისე იყო მიღებული, როგორც ძალღის ენა, ეს ენა მუსულმანთა სასულიერო წოდებისაგან შეუწყნარებელი იყო, ეს ენა მათის ფიქრით იყო მურტალი ენა, მურტალი ხალხის და ამის სწავლება კი არა და, თვით გაგონებაც კი სძაგდათ, ეინაიდან მათის სიტყვით და ფიქრით სიტყვა „ქართული“ ნიშნავდა გიაურს, ამას გარდა იგი იყო მურტალი, ბილწი, გიაურის ენა, მუსულმანმა კაცმა რომ ამ მურტალი ენით ალაპარაკოს, ეს ერთობ დიდი ცოდვა იქმნება მუსულმანი კაცისათვისაო. ასეთ პირთა ქადაგება იქამდე მივიდა, რომ რაკი ეს ენა საერთოდ ვერ მოსდებს, ვერ ამოაგდეს, მის გამო მას სიტყვა „ქართული“ მოაცილეს და „გურული“ უწოდეს. ამით დაიშორებინეს გული ფანატიკოსებმა და თუ სადმე სიტყვა ითქმებოდა, მაშინ ესენი იცუოდნენ ხოლმე, რომ ჩვენ გურულათ ვლაპარაკობთო.

სიტყვა „გურჯი“ მათ გურულათ მიაჩნდათ და არა ქართულათ, ქართველს აბა როგორ იტყოდა, როცა ეს ნიშნავდა უსჯულოს და უსჯულოს ენას, ასე მზერდენ ფანატიკოსები, ხოჯები, ხაფიზნი დი სხვანი, მიტომაც მოხდა, რომ მათის ბოროტის ცდით აქართული ენა დავრწყებულ იქმნა მთელს არტანიის (არდაგანი) ოლქში, სადაც ქართულა ენა ერთ დროს ანუ 1780 წ. ისე სუფევდა, როგორც ქართლსა და იმერეთში. დღეს-კი აქ კაცი ქართველ მაჰმადიანთა შორის სიტყვასაც ვერ გაიგებს, ასევე მოისპო მესხეთის ქართველ მაჰმადიანებში, ჯავახეთს, ჩილდირის ხეობას, ფოცხოვის ნაწილში, ქვაბლიანის ერთ ნაწილში და შაეშეთში. მთლათ მოისპო, ასევე კლარჯეთს, კოლას, ფანასკერტს, ყარსის მთელს მიდამოებში და ბევრიც

კიდევ სხვა ადგილებში, ენით უთვლელ, თითქმის მთელს გუბერნაში. ლაზების უმეტესიც ხომ სულ გადაიბერეს და მოსპეს ლაზრუიც.

მიუხედავად ასეთის ბოროტებისა, ოსმალეთის მთავრობამ ვერ შესძლო და ვერ მოახერხა სრულიად ქართველების გადაგვარება და ქართველ მაჰმადიანებში ქართული ენის ამოცხერა, ნაცვლად გადაგვარების, ქართველ მაჰმადიანებში ხშირად სწინდებოდენ ისეთი ხოჯები, როგორც იყო ისმაილ ხოჯა, ჰასან ხალიფაშვილი, ჰასან ვერძაძე და სხვანი, რომელნიც ყოველთვის და ყველგან თამამად ანობდენ, რომ ჩვენ გურჯები—ქართველები ვართ, ჩვენი ქვეყანა საქართველოა, ჩვენი ენა და წიგნიც ქართულია და არა თათრული-ოსმალური. ამის სასარგებლოდ მოქმედებდა ჯამეშიცკი ქართულად ქადაგებდენ ყველა აქ მოხსენებული სასულიერო პირნი. ამად ქართულს ენაზედ არაბულის ასოებით დაწერილი „ყურანისა სწავლის წიგნებიცკი აქეთ დაწერილები, რითაც თვითც ქადაგებდენ ყოველთვის.

იყო თუ არა ქართველ მაჰმადიანთ შეიხ-ულ-ის-
ლაში.

ოსმალეთის სასულიერო წოდებამ დიდად იმეცადინა და მთელ სამცხე-საათაბაგოს შორის მე-18 საუკუნე გასვლამდე ის-
ლაში გააერცვლე. ისლამის გაერცვლებას აქ მეტად დიდი და
მწევე ისტორია აქვს. სამწუხაროდ, ჩვენს ისტორიულ წიგნებში
ამაზე არაფერია დაშთენილი. მარტო ვახუშტი სწერს ასე: „ოს-
მალთ სამცხე აიღეს და ქართველნი მაჰმადიან ჰყუეს“. ამის
მეტს კაცი სხვას ვერას კვლევებს ძველს ისტორიულ მწერლობაში.

ეს გარემოება დიდად აღონებდა ისტორიკოსს დიმიტრი
ბაქრაძეს და კოფესორს ალექსანდრე ხახანაშვილს. დიმიტრი
ბაქრაძემ ორჯერ იმგზავრა სამაჰმადიანო საქართველოში, ერთ-
ხელ კონსტანტინეპოლშიაც იყო, იქაური არქივებიც დასინ-
ჯა, მაგრამ პოენით კი ვერსად რა იპოვნა.

ყველა ვრს აქვს თავის სარწმუნოების მიღების სანზადის
ისტორია, მხოლოდ ქართველ მაჰმადიანთ არა აქვთ იმის ისტო-
რიული ცნობები, თუ მათი ისლამთან დაკავშირება როგორ იყო,
ესენი ამით სრულიად დაკარგულნი არიან და ასეთი ისტორიუ-
ლი ცნობები კი არა, ისიც არ იციან, მათში ოდესმე ქართველ
გეაროს შეიხ-ულ ისლაში იყო თუ არა, ამის შესახებ თუ იცი-
ან რამე, ისიც ისევ ხოჯებმა, ისიც ერთობ მცირედ!

ჩემის მგზავრობის დროს ათის წლის განმავლობაში, სა-
დაც კი მოხუცებულს ხოჯას ვნახედი, ყველას იმას ვკითხე-
დი, იყო თუ არა იმათი მიღეთის ვინმე შეიხ-ულ-ისლაში. ბო-
ლოს მეღირსა ზოგი რამ ცნობების შეკრება, ამის შესახებ, ეს
ცნობები აქვე მომყავს.

ოსმალნი ქართველებს შვიხ-ულ-ისლამის თანამდებობას არ აძლევდნენ, რადგან ქართველნი ახლად გამაჰმადიანებულნი არიან და ვაი თუ, ისევე მალე გადადგნენო. მიზეზი ეს იყო თურმე—ახლად გამაჰმადიანებულები არიანო—თორემ ქართველ მაჰმადიანებში შვიხ-ულ-ისლამისთვის შესაფერი ღირსეული კაცები მრავლად იყვნენ თურმე ყოველთვის.

ოსმალეთის სსსულიერო წოდებისა და მთავრობის შიში საკმარისად დაეძლია ერთს პირს. ეს ყოფილა არტაანელი (არდაგანი) ხოჯა ხერხეულიძე. ამის ამბავი კარგად იცოდა აქარის აღრინდელ მუფთამ, მის შემდეგ, ბათუმის მეორე მუფთმა ჰასან ფეენდი გვერდაძემ. ამათ მოთხრობილის ამბებით ესარგებლობთ და მომეაეს ეს ცნობები; იქნება შემდეგ ამათ შესახებ სხეაც რამე ცნობებიც გამოჩენდეს.

შვიხ-ულ-ისლამი არტაანელი ხერხეულიძე ცხოვრობდა მე XVIII საუკუნის ბოლო წლებს. იგი აღიზარდა კონსტანტინეპოლში; ჰქონდა ღირსება „ხაფიზის“ (ღვთის-მეტყველი). იყო კარგად მცოდნე არაბულის და ოსმალურის ენებისა; დიდად გონიერი, სიტყვა პასუხიანი კაცი. ოსმალეთის მთავრობამ ამ კაცის ღირსება სცნო, რადგან გურჯი ხაფიზ ხერხეულიძის შესახებ მთელი სტამბოლი ლაპარაკობდა. ამიტომ 1780 წლებს კონსტანტინეპოლში, მთელის ისლამის შვიხ-ულ-ისლამად აირჩიეს ეს არტაანელი ხაფიზ ხერხეულიძე.

ხერხეულიძემ თურმე ჩინებულად მართა თავისი საქმეები და მთელს ის ლამის პირობებსაც კარგად აწარმოებდა, რაც ოსმალეთის მთავრობამაც კარგად შეიტყო; თვით სასულიერო წოდებაც დიდათ მაღლობელი იყო ამ ხერხეულიძსა, რომ იგი დიდი ნიჭიერი მართლმსაჯული გამოდგა სასულიერო საქმეების წინაშე.

იმ გონიერმა ადამიანმა ქართველების ღირსება აამალა, ოსმალეთის მთავრობისა და სასულიერო წოდების წინაშე გაჰქრა ქართველების შიში და ის ეტყები, რომელითაც ისინი მა-

ნამდევ შეპყრობილნი იყვნენ და ამის შემდეგ საერთოდ აზრი შესცვალეს ჩვენს შიშინანობაზე. ამიტომაც ამის შემდეგ ქართველები მთავრობის წინაშე სანდონი და ღირსეულად პატივცემულნი გახდნენ.

ხერხეულიძის სიკვდილის შემდეგ 1805 წლებს შიხ-ულ-ისლამად აირჩიეს მეორე, ქართველი მაჰმადიანი, აქარელი ბარათაშვილი.

შიხ-ულ-ისლამი აქარელი ბარათაშვილი, ეკონებთ, ბეგის შთამამავალი უნდა იყოს. სამწუხაროდ, ამ გვარის წევრნი აქარაში ღლეს ეელარაფინ ენახეთ, თუცა 1840—50 წლებში ბარათაშვილების გვარისა ოსმალეთის მთავრობის წინაშე გამოჩენილი ფაშებიც ყოფილან.

ბარათაშვილიც ხერხეულიძესაებ გონიერი ყოფილა და თავისი თანამდებობა ჩინებულად უსრულებია. ამის მართვა-გამგეობის დროს სტამბოლში ქართველ მაჰმადიანთ გვარის ნიჭიერი ხოჯები და მოღებები მრავლად ყოფილან. ერთი ამათგანი ყოფილა ხაფისი ლეონიძე იმერხეველი.

შიხ-ულ-ისლამი იმერხეველი ლეონიძე, ბათუმის მუფთი ჰასან ეფენდიმ დიდად აქო ეს შიხ-ულ-ისლამიც, მხოლოდ ბიოგრაფიული ცნობების ბეერი ეერა მიამბო რა. ჰასან მუფთი ქება-დიდებით მოიხსენებდა იმის მართვა-გამგეობას. შიხ-ულ-ისლამი ლეონიძეც მეტად სახელოვანი ყოფილა მთელს სტამბოლში. მთელს ოსმალეთში ცნობილი ყოფილა, როგორც მოუსყიდველი კაცი და სულიერი მოსამართლე.

ლეონიძე გარდაცვლილა 1830 წ. მას შემდეგ დღემდე შიხაულ-ისლამის თანამდებობა ქართველ მაჰმადიანს არ ჰლირსებია.

სხვა რამ ცნობები შიხ-ულ-ისლამების სესახებ მე ეერა შეეიტყვე რა. იმასაც მოგეითხრობდნენ მოხუცებულნი, რომ ეს შიხ-ულ-ისლამები საქართველოშიაც ხშირად მოდიოდნენ და აქ სცხოვრობდნენო. ბათუმსა და ქობულეთშიაც უცხოერიით ამათ. ყველა მათ ქართული ენა კარგად სცოდნიათ და

წოჯებთან ლაპარაკის დროს სულ ქართულ ენას ხმარობდნენ თურმე.

იმერხევეში მგზავრობის დროს ლეონიძეების გვარში ვიკითხე ამ შეიხ-ლ-ისლამის ცნობები, მაგრამ გარდა ამის ცნობებისა და არსებობის სხვა რამ ცნობების მომთხრობი ვერავინ ვპოვე.

იქნება ქართველ მაჰმადიანებმა და დაწერილებითი ცნობები შეჰკრიბონ ამ სჯულის თავი-კაცების შესახებ, ასეთი ცნობების შეკრება ჩვენთვის მეტი არ იქნებოდა. აქედან ბევრი რამ საგულისხმიერო აღმოჩნდება ქართველი გვარის კაცის უმალ-ლესი თანამდებობას და ღირსების შესახები.

დრო არის რომ ქართველ მაჰმადიანებმა თვალი გაახილონ და თავიანთ წინაპირთ ასეთ პირთა შესახებ ისტორიული ცნობები შეკრიბონ. ეხლა, თორემ შემდეგ ველარას მოახერხებენ, რადგანაც ამათ ცნობების მახსოვარნი აღარ იქმნებიან მეტე.

ქართველ მაჰმადიანთა გამოჩენილი სასულიერო პირები

ქართველ მაჰმადიანებს ჰყავთ თავიანთი მოწინავე კაცები. ღირსეული კაცები, ღირსეულნი პირნი მათში მოიპოვებიან როგორც ერის კაცებში, ისევე სასულიერო წოდებაში. ამიტომ ჩვენის შესძლების და გვარად ხანდისხან აენუსხავთ თითო ოროლა პირთა ცხვრების ცნობებს. ამ ქამად ჩვენ შევეხებით ბათუმისა და აჭარის მუფთს ჰასან ეფენდი ვერძაძეს, რომლის ცნობებიც ჩვენ გაგვახსენა სოფ. ზუნდაგაში გაუქმებულ და მოსპობილ ძველი წიგნების ამბებმა.

ჰასან ეფენდი ვერძაძემ მუფთის თანამდებობა. აჭარა-ბათუმის მიიღო 1890 წ. მუფთის ახმედ ხალაფაშვილი სიკედილის შემდეგ. ჰასან ეფენდის მამა-პაპანი გამოჩენილნი ყოფილან როგორც ქრისტიანობის ხანაში, ისევე ისლამთან დაკავშირების შემდეგაც. ქრისტიანობის დროს, ამათი წინაპრნი სულ სასულიერო პირნი ყოფილან და ისლამის მიღების შემდეგაც ათრიცხეს მალე გამოჩენია თავი ყურანის სწავლაში და დროით თავი სასულიერო კაცებიც გამხდარან.

ისლამში ყოფნის დრო, იგინი დიდს ენერგიას იჩენდენ თურმე ოსმალურს, არაბულს და სპარსულ ენების შესწავლაში. ყველა მათგანი, თურმე სტამბოლს მიდიოდა და იქ იღებდა არაბულს სწავლა-განათლებას. სწავლის დამთავრების შემდეგ მექასა და მედინაშიაც მოგზაურობდნენ, სადაც მათ ეძლეოდათ მეტი ცოდნა და განვითარება.

ასე ყოფილა ამ გეარის წევრთა განვითარების საქმე, მხოლოდ ამ ჰასან ფენდის კი სტამბოლი თვალთაყ არ უნახავს, მას საქართველოში მიუღია არაბული და ისლამს სწავლა-განათლება, ოსმალური, არაბული და სპარსული ენები მას ბათუმში შეუსწავლია და ისლამის სწავლა კი აჭარის მუფთის სკოლაში, რომელი სკოლაც ქედაში არსებობდა. ქედაში მუფთის სკოლის დაარება ეკუთვნის 1770 წლებს, იგი არსებობდა ქედაში 1890 წლებამდის. მუფთი ახმედ ხალიფაშვილი ამ სკოლის უკანასკნელი წარმომადგენელი იყო.

ამ სკოლაში ყოველთვის სწელობდნენ 100-მდე ქართველი მაჰმადიანთ მოზარდი შეილები, რომელთაც მომავალში სასულიერო წოდება ელოდათ, ესე იგი როგორც ჩვენებური სემინარია. ხსენებული სკოლის გაუქმების შემდეგ ქართველ მაჰმადიანთ ძენი სტამბოლში მიდიან და იქ იღებენ სასულიერო განათლებას, მერე იქვე ნიშნავენ მათ ხოჯებად და მოღებად. ადრე კი ასეთი პირნი თვით საქართველოში მზადდებოდნენ. ასეთი სასწავლებელი სულ ძველად კი, ანუ XVII საუკუნიდამ ახალციხეში ჰქონიათ გახსნილი, ასეა თქმულება მათში.

ჰასან ფენდი. მართალია, სტამბოლში არ იყო ნასწავლანამყოფი, მაგრამ მიუხედავად ამისა იგი კარგად იყო განვითარებული, ყოველივე ასეთ გონიერებას ეხმარებოდა ის გარემოებაც, რომ იგი ბუნებითაც იყო მახეილ-გონიერი და სწავლის მოყვარე. იგი თავის ცოდნით, მოქმედებით და შრომით ბევრს სჯობდა და აჭარბებდა. თვით იტყოდა ხოლმე შემდეგს:

ზოგი ერთი ხოჯიები მისთვის მემდურებიან, რომ შენ სტამბოლში ნამყოფი-ნასწავლი არა ხარო და ამიტომ მუფთი კი არ უნდა იყო, არამედ სოფლის ჯამეზად ხოჯაო.

მყვედრიან კიდევ: შენ რუსის გუბერნატორს და უფროსებს მეჯლისში შემოსელის დროს ფეხზედ უდგები და ხელს ართმევო. ეს დამცირება არის მუსულმანის კაცისაგან ისლამის წინაშეო. მყვედრიან კიდევ მასაც, რომ ეითომც საქართლის

გარჩევის დროს, მე შერიათის წინააღმდეგ ვიქცევი და საქმეს ყალბათ ვსჭირო და სხვაც ბევრი ასეთნი.

ღიან, ეს მართალი განლაგეთ და თვით მე მქონდა შემთხვევა აქარაში ისეთ ხოჯებთან ლაპარაკი, როცა მათ მუფთის შესახებ ასეთი საყვედურები უთქვამთ. ამ მუფთის დიდი მტერიყო ხოჯა იბრაიმ ვფენდი კაპნისთაველი.

ენლა მოგახსენებთ იმასაც თუ ეს მუფთი ამ ბრალდება-შასხებ რას ლაპარაკობდა, როგორ მართლულობდა თავს.

ჩემი სიყალბის გამო, ჩემს მტრებს გარდა, მე სხვებს დავეკითხები, თუ ისინი იტყვიან ასეთ რამეს, მე მაშინათვე თავს დაეანებებ მუფთის თანამდებობას, თუ არა და ჩემმა მტრებმა რამდენიც უნდა სთქვან რამე.

გუბერნატორს და რუსის დიდ კაცებს ფეხზედ უდგები და მუსლმანი კაცი და ისიც მუფთი ხელს აძლევო. ამაზედ ვიტყვი შემდეგს:

ჩვენ რუსეთის ხემლწიფასთვის ერთგულებაზედ ფიცი მიგვიცია. საქმით და მსახურებით ერთგულნი ვართ და ახლა ხელის არ მიცემით რომ ეჭვი ავალდებინოთ და უბრალოდ საქმე გაგიფუჭოთ, ნუ თუ ეს კაი იქნება? გუბერნატორი ჩვენი უფროსია და სხვა არა იყოს რა მართოდ ზრდილობ არ მომცემს ნებას, რომ მე იმას ხელი არ გაუწოდო იმ დროს, როცა იგი ჩემსკენ წამოვა და ხელს გამომიწოდის.

ასეთ გონიერულს შენიშვნებს გარდა იგი იყო შეგნებულნი ქართველი და ქართველების შესახებ ყოველთვის ასე ლაპარაკობდა აშკარად.

— ძიავ ბატონო, ჩვენ ყველანი ქართველები ვართ, ჩვენი ქვაყანაც საქართველოა, ჩვენი ენა და ქვეყანაც ქართულია. ვინც ამას არ დაიჯერებს. მაშინ იგი მოზრძანდეს ჩვენს სოფელში, იქ ნახოს ძველი ნაშთები, კურები და სხვაც ბევრი რამ და ის მაშინ ცხადად დარწმუნება ამაზედ. ჩვენს სახლში ჩვენი ქალ ბალანა სულ ქართულ წიგნებს კითხულობენ, მაშ რა ვართ, თუ ქართველები არ ვართ? მაშ ჩვენ ყაზანის თათრები ხომ არ ვართ?

მუფთიმ ამ კილოთი ლაპარაკი საჯაროთაც იცოდა. ბევრს სასიკეთო მზარესთან იგი იყო მეტად გულ-კეთილი კაცი. მას ბათუმში ბევრი ადგილები აქენდა და სახლიც ბევრის ოთახე-ბიანი, სადაც უქეტესი ნაწილი დგმურების სულ ხელოვნები და მუშები იყენენ და ისიც სულ ქართველები.

დგმურები რომელთაც ქირის გადახდა არ შეეძლოთ, მათ კარგა ხანს აცუიდა, ზოგს პურის ფულსაც ასესხებდა ხოლმე და დააცდიდა იმ დრომდის, ეიღრე ეს გაჭირებულნი საქმეს იშოვნინდა.

ვისაც პასპორტი არ აქენდა, ან დაეკარგებოდა, ან ძველი პასპორტი აქენდა და პოლიცია აწუხებდა, იმას პოლიციაში თავდებათ უღებოდა და ათაეისუფლებდა ახალ პასპორტის მოსვლამდის.

ვისაც ქარხნებში სამუშაოთ დადგომის დროს თავდები უნდოდა და მას კი ეს არ აქენდა. იმათ ქარხნებში თავდებათ უღებოდა და ბევრს ალაგას ამისთვის ფულიც ეხარჯებოდა, ასეთებს სხვასაც ბევრს რამეს აკეთებდა, მაგრამ ჩვენ აქ მარტოდ ეს სამი ცნობა მოვიყვანეთ, ესეც კარა ამის სიბუთად.

მოვიყვანთ კიდევ ერთ ამბავს, რაც განსვენებულმა პირადთ მე შიამბო 1906 წ. და რასაც სიტყვა-სიტყვით მოვიყვან აქ. ამ ნახვის შემდეგ მე იგი აღარ მინახავს და მით ჩემი მგზავრობაც მოესპე აქარაში, რადგანაც დიდი შიშინანობა ჩამოეარდა.

1905 წ. ბათომში ზოგიერთმა ბოროტმა პირებმა შეადგინეს ერთი წრე, რომელ წრეშიაც რამდენიმე ქართველ მაჰმადიანთ ბეგებიც ერივნენ. ამათ განიძრახეს ქართველ მაჰმადიანთა და ქართველ ქრისტიანებთ შორის მტრობის ჩამოგდება, მერე დაცემა და ქართველების ამოჟლეტა ბათომსა და მთელს მის გუბერნიაში. ამისთვის თურმე დიდი სამზადისი ჰქონდათ. ამავე მიზნით მათ მიმართეს ბათომის მუფთსაც ჰასან ეფენდის და სთხოვეს, რომ ესეც მათს კრებას დასწრებოდა. მუფთი კრებას დაესწრო. აქ თურმე მუფთს გარდა სხვანიც იყენენ ხოჯიები და მოლები,

„მუფთი“ ჰასან ეფენდიმ შეკრებილთ განუცხადა: მე არ ეიცოდით თუ ამისთვის მიბარებდით, თორემ რომ მცოდნიყო ეს ამბავი; მაშინ მე არ მოვიდოდი. მე ამ პირებს არ ეეთანხმები.

ქართველები ჩვენი ნათესაეები არიან, ბიძაშვილები, მამიდას შვილები, ჩვენ და ისინი ერთ ენის და სისხლის ხალხი ვართ და აზი ეს როგორ შეიძლება ჩვენგან. მე ღმერთმა დამიფაროს ამისაგან და თქვენცა გთხოვთ. რომ მაგ საქმეს თავი დაანებოთ.

მეორე: მე სასულიერო პირი ვარ და ვალდებული ვსთვლი, რომ არამცა და არამც ასეთ საქმეს ხელი არ შეეუწყუო და ამიტომ მე რად მომართეთ ასეთის დავალებით და მესამე, აბა შეხედეთ ჩემს თეთრს წვერს, ჩემს სახეს და დაათქრდით ამასაც, თუ ჩემგან შეიძლება იმ დავალების ასრულება რასაც თქვენ მავალებთ, მე განა იგი შეჟფერის კიდევ, რომ ასეთ საქმეებში გაეფრიოო. მეტს აღარას გეტყვი. მე როგორც გიანლით აქ, ისევე წავალ აქედამ და თქვენც გთხოვთ დაიშალნეთ.

მერე რა იქმნა და რა მოხდა, ეს ხულიგანთა წრე არსებობდა თუ არა და ან რა განზრახვას მიეცნენ, ამის ჩვენ არაფერი ვიცით.

მცირე ხანს შემდეგ ეს მუფთი ჰასან ეფენდი ვერძაძეც მოკლულ იქმნა დღისით ბათუმში. მკვლელის ვინაობა კარგად ვერ მოსძებნეს და ამიტომ მიმალულ იქმნა ყოველივე.

მოკელას ჰოყებით ზოგნი ქართველებს აბრალებდენ, ზოგნი სომხებს, ზოგნი რუსებს, მაგრამ ამაოთ, უფრო თვით აჭარლებმა მოკლეს და ისიც მოწინავე კაცებმა. სხვა ტომისანი მას არ მოკლავდენ.

ქართულ მაკმადიანები

ქართულ ენის დაკარგვის აშავი

შენიშნავს ბაკრელის წერილის გამო.

„სახალხო გაზეთის“ 160 №-ში წივიკითხე წერილი ს ბე-რელისა. ამისაგან გამოცხადებულ წიგნის შესახებ მე მოგახე-ნებთ შემდეგს:

ართინის ოლქში, ქართულ ენაზე, დღემდე ქართველი მაკმადიანები ლაპარაკობენ ორს ნაწილში, მაგალითად: იმერ-ხევისა და მურღელის ხეობაში. მესამე ნაწილში კი ესე იგი მთელს შავშეთში, დაკარგულია ქართული ენა და ქართველი მაკმადიანები ოსმალურად ლაპარაკობენ.

დაიკარგა მთელს ოლთისის ოლქში, ალაგ-ალაგას კი, ცოტ-ცოტას მოხუცი საუბრობენ, მათაც მალე დაეიწყებდათ.

დაიკარგა მთლად ქართული ენა თორთოსისაკენ, სადაც მდებარეობს განსაცვიფრებელი ეშოხის კათედრა.

დაიკარგა ლაზისტანის ბეგრადგილას, რომელნიც აკრეენ თვით უახლოეს ლიგანის ხეობას, ჭორახისა, ხახულისა და ვინ იცის, რამდენი კიდევ სად გინდა არა, რომელთა ცნობი ჩვენ არა გვაქვს და იგინი არც ჩვენს ისტორიას ახსოვს, მაგალი-თად, როგორც არჯაევანძისანთ ხეობაში, სადაც დღემდე ქარ-თველ მაკმადიანთ ქართული ენა აქეთ შენახული, მირატის ხე-

ობა, უფრო აქეთ მდებარე და სხვანი, რომელთაც არც ჩენნი მთაგორების რუკები (ქარტა) ანუსხავენ და არც თსმალთა...

უნდა ვიცოდეთ, რომ მთელი ეს კუთხე შესდგებოდა ცამეტის საეპისკოპოსო კათედრისაგან. ამ ცამეტ საეპისკოპოსოს მრევლნიც სულ ქართველნი იყენენ, ქართულს ენაზე მოლაპარაკენ, დღეს ამოდენა რიცხვიდან დაკარგული აქეთ ქართული ენა რვა საეპისკოპოსოს სამრევლო ქართველობას.

ვიცით ბევრმა თუ არა, ცოტამ მაინც, რომ მე მივლია აქათვენ დიდხანს, მინახავს აქაური ქართველნი და მიკითხავს ოსმალურად.

ნა მიღეთი ადამ სან? (რა ტომის კაცი ხარ).

— მან—გურჯი

სზნ ბაბასი დადასი ნა ადამდე? შენი მამა პაპა რა ტომის იყენენ) მას მოუგია:

—გურჯი. (ქართველი).

სზნ მემლექეთი ქიმსინდრ, ოსმანი, იოხსა გურჯისტანი? (თქვენი სოფელი ოსმალის არის თუ საქართველოსი) მათ მოუგიათ:

—გურჯისტანი (საქართველოსი).

ზას ნია გურჯიჯა,—სზნ დილბანდი ბილმირსან? (მაშ რატომ ქართული, თქვენი ენა კი არ იცით) ის გაჩერებულა და გაშტერებით უთქვამს:

—ბილმადი (არ ვიცითო)

ეს სიტყვები ერთ ალაგას არ უთქვამთ ჩემთვის და ორ ალაგას; არამედ მრავალთ და მრავალ ალაგას. შავშეთში, ერთ სოფელში, ერთმა ასეთმა ენა დაკარგულ ქართველმა თავის გვარიც კი ქართლი სთქვა, ეს გორღაზეოუძე—ეგრ გამოთქვა თავისუფლად.

ასეთ ხალხში მქონია ლაპარაკი, რომ, იყოს ოსმალურ ქართული წიგნი, იქილამ თქვენ ინდომებთ ქართული ენის სწავლას. მათ დიდი სიამოვნება გამოუთქვამთ. ასეთი ნატერა

მე თვით მათის ხოჯებისა და მოღვლებისაგან ხშირად გამიგონია. ეს ნამდვილია.

ასეთ დაკარგულ ქართველთათვის, ზემოხსენებული წიგნი იქნება დიდი საქმე, დადი სინათლის შუქი. იგი ქართველ მაჰმადიანებში უადვილესად შეაშუქებს და თან მარტივად გაერცვლდება ეს ენა, ეინაიდგან მათ ჯერაც არა აქეთ დაეიწყებულ ის გარდმოცემა, რომ მათი სამშობლო საქათველოა, იგინიც ქართველთ შთამომეალნი არიან და მათი დედა ენაც ქართლი ენა არის.

განვიმეორებ, რომ ასეთ ქართველთათვის, ს. ბაერელის წიგნი უალრეს მალამოდ ჩაითვალება, იგი განდება ქართული ენის აღდგენის და შესწავლის გასაღებად მთელს იმედად. მეტი თქმა ამის შესახებ საჭირო არ არის, წიგნს დაბეჭდვა უნდა. თვით, ს. ბაერელიც კარგად მცოდნეა ოსმალური და ქართული ენის და ქართველ მაჰმადიანებში 30 წალი იცხოვრა, რომელთა შესახებ მას ბევრი წერილები აქვს ქართულს გაზეთებში დაბეჭდილი 1877 წლიდან 1885 წლამდე.

ლ ა ზ ი ს ტ ა ნ - ჭ ა ნ ე თ ი .

ქველის ქველად, ლაზისტან-ჭინეთი იწოდებოდა ეგრისათაჲ. ქრისტეს წინედ, ფარნაეიზ ქართველთ მეფემ ლაზისტანი გაანთავისუფლა ბიზანტიელთ ფლობისაგან. მაშინ ფარნაეაზ მეფემ მთელი ლაზისტანი გაყო ორს საერისთავოდ და მას თანი იგი დააკაფშირა ეგრისთან. ამ სიხით, მაშინ მთელი ლაზისტანი გადაბმული იყო სამეგრელოსთან და შაეზღვის ნაპირას ტრაპიზონიდან დაწყებული აფხაზეთამდის სულ მეგრელი ლაზები სცხელობდნენ, ეს ხალხი წარმოადგენდა ერთი ტომის სხეულს და ერთს მეგრულ-ლაზურის ერთეულ შტოს.

ქრისტეს დაბადების მეორე საუკუნეს, ლაზისტანი ისევ ბიზანტიამ დაიპყრო. მათ ხელქვეშ დარჩნენ კარგა ხანს, V საუკუნებამდე გორგასლანმა კვლად დაიპყრო ლაზისტანი და იგი დაკაფშირებულ იქმნა საქართველოს სამეფოსთან. მეფემ ლაზისტანს თავის მართველად ლაზთაგან ერისთავი დაუდგინა. ვახტანგის ძლიერება ბიზანტიელთ შეიშურეს, ამიტომ ბერძენთ იმპერატორმა ერეკლემ იმეცადინა და ლაზისტანი ისევ ჩამოგლიჯა საქართველოს, ქათველთა მსგავსად, იმპერატორმა ერეკლემ ლაზისტანში დასვა მართველად ლაზელი მოწინაეე კაცი.

რამდენიმე ხნის შემდეგ იმპერატორს ლაზები აეშალნენ: ამათ აუწყეს: რომ ჩვენ ქართული ცხოვრების წესები უნდა გვაქვენდესო. მართველად გინდ ბიზანტიელი იყოს ჩვენშიო. იმპერატორი თანახმა გახდა ამის, ლაზებს დაუბრუნა ქართული ცხოვრების წესები, ვახტანგ მეფის მიერ დადგენილი კანონები და მართველად კი დაადგინა ბიზანტიელი, ასე და ამგვარად. დამშვიდებული ლაზისტანი ბიზანტიელთა ხელში დარჩა კარგა ხანს. ბაგრატიონთა გამეფების და გამძლავრების დღემდე კი ლაზისტანი ისევ დაკაფშირებულ იქმნა საქართველოსთან, ბაგრატიონთა-

ნებმა ლაზები, მეგრელები, აფხაზები და სენები ერთ აკენის შეილებად ჩათვალეს და ერთ საერისთავოდაც დანიშნეს.

ლაზელ-მეგრელების უმსახებ შიპირი აგებში

ლიენაში მურღულის ხეობაში და სხვაგანაც, ქართველ-მაჰმადიანებთ შორის, ლაზეში დაშენილია ბევრნაირი გარდ-სოცემანი. ასეთ გარდმოცემის ერთი ფარიანტი დიშ. ბაქრადსაც მოჰყავს თავის მოგზაურობაში, რომელიც რუსულად ცალკე ტომად დაიბეჭდა პეტერბურგს, 1875 წ. სახელდობრ „არქეოლო-გური მოგზაურობა გურია-აჭარაში, პეტერბურგი 1876 წ.“ აქ მეც მოვიყვან ზოგ-ზოგ ცნობებს, რაც ნაამბობია თვით ლაზელ მოხუცებულ ხოჯიებისაგან 1895 წ. ეს ამბები ძველის ძველ-თაგანე არის მათში დარჩენილი ზეპირ.

ლაზები, ქანები და მეგრელები ერთნი ეყოფილეთ, აფ-ხაზეთის შემდეგ მთელი შაეი ზღვის ნაპირები სულ ლაზებით და მეგრელებით ყოფილა დასახლებული, აქეთ იმ ხალხს გარ-და სხვა ტომის ხალხს არა ჰქონდა ადგილი და ცხოვრება, მარ-ტოდ ლაზები და მეგრელები ყოფილან. მაშინ თურმე მთელი ამ ხალხის ქეყანა გაიყოფებოდა სამ ნაწილად, ერთ ნაწილს ეწოდებოდა ლაზისტანი, მეორეს ქანეთი და მესამეს სამეგრელო.

სამიე ამ სახელწოდების ხალხის ენა ყოფილა ერთი, ლა-ზური—ანუ მეგრული, რომელ ენაც მაშინ მოფენილი იყო მთელ შაეი ზღვის ნაპირებზედ, ეს ენა ლაზებს გარდა მაშინ თურმე ქართველებსაც კარგად ესმოდათ ყოველი ლაზი თავი-სუფლათ ელაპარაკებოდა იმერელს, ქართველს და სხვებსაც. რადგანაც ამთაც ესმოდათ თურმე მაშინ ჩენი ენა, ამისთვის ძველი კაცები და ხოჯოები იტყოდნენ შემდეგს:

ჩენი ხალხი ქართველებთან ისე ხშირად გადადიოდნენ, ისეთი ხშირი მისვლა მოსვლა აქედათ და კავშირი, რაისა გამო-ლაზური ენა ქართველებსაც კარგათ ესმოდათ. ლაზებმაც იცო-დნენ ქართული და ძველათ თურმე ამ ორიე ხალხში თურმე თითქმის ყველა სიტყვები ერთნაირად იხმარებოდა, მიტომ ეს-

შოდან ყველაფერი ერთმანეთის. მერე კი, როცა დაეშლილვართ, როცა გავცალკეებულვართ, მაშინ სიტყვებიც გაყოფილა, გადასხვაფერებულან და ამიტომ ერთმანეთი მიგვეიწყებია და სიტყვების გაგებაც ვეღარ შეგვეძლებია, ერთმანეთი დაგვიწყებია, ამ გარემოებას სიტყვების დაეიწყებაც მოჰყოლია თან.

მეორე ზეპირი ამბავი

(მარადიდის უფროსის უჩასტკის-ნაჩაღნიკის, ხსენდ კუენდო ხაღვა-შისაგან ნაშობა).

ახედ ეფენდი გონიერი კაცი იყო, შეგნებული ქართველი და ზეპირ საქართველოს ამბებც ერთობ ბევრი იცოდა. საქართლოს გარემოების გამო მას გული დარღით აქენდა საესე. ყოველთვის მწუხარებით ლაპარაკობდა. ერთხელ კაცკაის მთებისანუ მყინვარის ამბავი მკითხა, მეც ეუამბე ყოველივე სამხედ, რო გზის ამბები. იგი შეწუხდა, მერე სთქვა:—აბა ჩვენი უბედურება ეს არის, იქით ასეთი მთის სიმაგრენი, აქეთ კიდეც ასეთი სიმაგრენი და განა ეს ქვეყანა უნდა დაცემულიყო და გაყოფილიყო, მაგრამ რას ვიქმთ, ყველა ეს სულ ჩვენი ოჯახის არგვამ ქმნა. სამწუხაროდ ამ პირის ზაოგრაფია დღემდე ვერ დავსწერე და ვერ დავბეჭდე. ეს კაცი დიდი მოტრფიალე იყო საქართველოს აღორძინების და ქართველ მაჰმადიანთა გათვითცნობიერების. მარადიდში მაშინ ამან ქართული სკოლაც გახსნა, მაგრამ სკოლა მალე დაიკეტა, რადგანაც მასწავლებელი რუსი იყო და ქართული ენა არ იცოდა, რაც მიზეზი გახდა სკოლის დაკეტვის, ამას ზედ ისიც დაერთო, რომ მასწავლებელი ლათინი იყო, არაყი ბოჭკით ედგა სკოლაში: ამის ამბავს მერე მოგახსენებთ. ეხლა ისეც ახმედ ხაღვაშის ზეპირ-ამბავს მოვიყვანთ ლაზისტანის შესახებ. სამწუხაროდ, ერთ დროს, ლაზებს და მეგრელებს რაღაც მიზეზებით ქართული ენა დაევიწყებინათ, ამის მიზეზები მგონი ის ყოფილა, რომ ლაზელ ხელოსნებს ქართლსა და იმერეთში მკზაერობა მოუხპიათ, სამუშაოდ იქითკენ აღარ მი-

დიოდნენ თურმე და თვით ჩვენშიც კი აღარ გადმოდიოდნენ, მაგალითად აქარასა და ლიენანაში, ამიტომაც დროის განმავლობის წყალობით ერთმანეთის ენაც მივიწყებიათ, ისე, რომ მერე თურმე ერთმანეთის სულ აღარა გვესმოდა რაო.

ამ გარემოებისათვის ქართველ მეფეებს უურადლებ მიუქცევიათ, იმ ადგილებიდან სადაც დღეს გურია გახლავთ და მის კიდეებზედ ზღვის ნაპირებ და ამ ადგილების სოფლები, ყველა იქიდან ლაზები და მეგრელები აუყრიათ, იგინი იმერეთში გადაუსახლებიათ და მათ მაგიერ, მათ ალაგას დაუსახლებიათ ქართულად მოლაპარაკე ურიები და ამით სურუებიათ, რომ სამეგრელო ლაზისტანში ქართული ენა ისევე განახლებულიყოს და მოფენილიყოს, რომ ამ ენის გაგება ლაზებს, მეგრელებს და ქართველებს ისევე შესძლებოდათ, ეს როგორც მათში ძეგლის ძეგლად იყო, მაგრამ სამწუხაროდ ესეთი ენის შეერთება ვეღარ მომხდარა და ლაზები და ჭანები მეგრელებს მთლად მოსწყვეტიან, მერე რა მომხდარა კიდევ. დაახლოებების და მეგობრობის მაგიერ ერთმანეთს მტრათაც გადაჰკიდებიან და მით თვისი მტრები კი გაუხარებიათ. ასე მოხდება იქ სადაც ოჯახის შეილები აირევიან და ოჯახური საქმეც წახდება. თორემ ეს რომ არ მომხდარიყო მაშინ საქართველოს ვერავინ რას დააკლებდა, ვერც სპარსნი და არც სხვებს ჩაუეარდებოდა ეს ქვეყანა და ხალხი, ასე იტყოდნენ ჩვენში ძეგლი კაცები ამის შესახებო.

ძეგლად ყველამ იცოდა ზეპირ, რომ ლაზი, ჭანი, მეგრელი და ქართველი ერთი ძმები არიან, ერთი დედმამის შვილნი და ერთი ენის ხალხიაო, დღეს ეს აღარ გახლავსთო.

ისტორიული გარდემოებები

არის ასეთი ისტორიული გარდემოცემაც: ლაზელ-ჭანელ მეგრელები სცხოვრებდნენ შავი ზღვის ნაპირას მდებარე ქალაქებში და სოფლებში. ეამთა ვითარების წყალობით ლაზელ-ჭანელ მეგრელებს დააეიწყდათ ქართული ენის ხმარება და იგინი გადასახეფრდნენ ქართულის ენისაგან. ამ გარემოებას ქართველ-

მა მეფეებმა ყურადღება მიაქციეს, ლაზელ და მეგრელთა ადგილებიდან ერთი ნაწილი ამ ხალხის აჰყარეს და ქართლისა და კახეთ იმერეთის სოფლებში დაჰუნტეს დი მათ მაგიერ, სახელდობრ გურიას და ამის მოსაზღვრე სოფლებში მოიყვანეს ქართულად მოლაპარაკე ურიები და ესენი დაასახლეს, რომ ეგები ამათის დახმარებით, ისეე მოხდეს ენის გაერთიანებაო. მაგრამ ესეთი ენის შეერთება ვეღარ მოხდაო.

ძველად, ქართველი მეფენი აფხაზეთის მეფეებადაც იწოდებოდნენ, ასეთია აფხაზთა ქართველთა შემდეგნი: ლეონ მეფე-მოკედა 806 წ. თეოდორე მეფე, მოკედა 846 წ. გიორგი მეფე, მოკედა 876 წ. იოანე მეფე, მოკედა 890 წ. ადარანაზე მეფე, მოკედა 896 წ. ბაგრატ, ძე იმიტრი მეფის, 906 წ. კონსტანტინე, ძე ბაგრატის, მოკედა 921 წ. გიორგი, ძე კონსტანტინტინე მეფისა, მოკედა 984 წ. ლეონ მეფე, მოკედა 986 წ. დიმიტრი მეფე, მოკედა 979 წ. ამ მეფის სიკვდილით გათავდა ამერ აფხაზთა მეფეთა წოდება და ამიერიდამ აფხაზეთი ქართველისსამეფოსთან ერთად მოიხსენებოდა.

საქართველოს ორსსამეფოდ და ხუთ სამთავროდ გაყოფის შემდეგ, იმერეთში, როგორც საქართველოს მეორე სამეფოში დადგენილი იქმნა მეორე კათოლიკოსი, რომელიც იწოდებოდა იმერელ აფხაზთა კათოლიკოზებადა. აფხაზეთის კათოლიკოზების რიცხვი რამდენიმეა და მათ შესახებ აზნუსხული აქვს და წიგნად დასტამბული რუსულს ენაზედ.

X საუკუნის შემდეგ, რაკი ლაზისტანის მეფედ წოდებულის თეოდორე უსინათლოს შემდეგ, თვით ლაზისტანიც შემოერთდა საქართველოსთან, მის შემდეგ, იგი ნელ ნელა ზემო ქართლთან ერთად ძლიერდებოდა და წარმატებას ეძლეოდა. XII საუკუნეში, ლაზისტანმა საქართველოს მეფობის დახმარებით დიდს სიმაღლეს მიაღწია, სწავლა განათლება აქ ერთობ დაწინაურდა, ამას ვარდა ისედაც ხელოსან ლაზებს ქართველთა მეფენი უფრო ახალისებდნენ სახელოსნოთ, ასევე ხელს უწყობდნენ მევენახობას, ანუ ბაღოსნობას და სხვათაც ბევრს საკუთარ სა-

მეურნეო საქმეებს. ქართველ მეფეთა მოქმედობამ ეს ერი სამაგალითოდ გახადა მთელს მესოპოტამიას, ანუ ძველ კაპადოკიას. ამიტომაც მთელი ამ კუთხის მცხოვრებ ბიზანტიელებს სულ ლაზისტანის ქართველთა მფარველობის ქვეშ შემოდიოდნენ.

მატომაც კეთილ განიერმა თამარ მეფემ განიძრახა მთელის მესოპოტამიის, ანუ კაპადოკიის და ლაზისტან-ქანეთის განთავისუფლება და საკუთარი მათი სახემწიფოს დაარსება. დედოფლის განძრახვას ბიზანტიელთაც დიდის სიხარულით შეხედეს და ბერის თათბირების და მოწყობის შემდეგ განიერმა თამარ მეფემ დააფუძნა ბიზანტიის იმპერიის ნაწილი, ტრაპიზონს სამეფო, ანუ ბიზანტიის მეორე, ანუ ტრაპიზონის სახელწოდების მექანი იმპერია მეორე. ამ გარემოებამ ბიზანტიელთა და ქართველთ შორის დიდი ერთობის ხიდი გადაო.

ტრაპიზონის იმპერიის დარსების შემდეგ, მთელს ლაზისტანსა და კაპადოკიაში ქართველთა ხელოვნება ხელშეუხებელი დარჩა და შეუზღუდავი. მაგალითებრ სადაც კი ქართველთა რიცხვი სცხოვრებდა და ქართველი ერის სოფლები იყო, იქ ქართველებს ჰყანდათ თავიანთი სოფლის მეთაურებათ ქართველები და ეს ქართველნი განაგებდნენ სოფლის საქმეებს ქართული ენით, ეკლესიები ქართველთა აქენდათ საკუთრებათ და შიგ ყოველთვის წირვა-ლოცვაც ქართულად სწარმოებდა და არა ბერძნულად. სასწავლებელში ასწავლიდნენ როგორც ქართულს, ისევე ბიზანტიურს და სხვა ენებს და მწერლობასაც.

მთელს კუთხეში სასულიერო წოდების დამცველად იყვნენ ქართველი ეპისკოპოსნი და უფროსი მღვდელ-მთავარი სცხოვრობდა ტრაპიზონს, რომელსაც სახელად აქენდა: — ეპისკოპოსი ზიჟო ქართლისა“. სასულიერო გამგეობაში ყველგან იხმარებოდა ქართული ენა და სადაც ბერძენთა რიცხვი დიდი იყო, იქ ბერძნული ენა მეფობდა. XII საუკუნიდან ტრაპიზონს ჰქონდა ნამდვილი ქართული სახე. აქაურობა საესე იყო ქართველთა ვაქრებით, ხელოსნებით, მექარხნეებით, მუშებით, და სხვაც ასეთის მშრომლებით, ყველა მათში ქართული ენა სუფევდა.

მთელის საქართველოს სავაჭრო უფრო ქალაქი ეს ტრაპიზონი გახლდათ. ამიტომაც მთელ ქართველთა სავაჭრო და საქარხნო სამრეწველო ძალა აქ, ამ ტრაპიზონში იდგამდა ფეხს და მაგრდებოდა. შენიშნულია, რომ XII საუკუნის ბოლოს, ტრაპიზონში თავი მოიკრიბეს ვაჭარ ქართველ ებრეელთა. დიდმა რიცხვმა. ესენი აქ დასახლდნენ ერთს ქუჩაზედ, გააჩაღეს ვაჭრობა და ამით დაწინაურდნენ.

ტრაპიზონში ებრიელებმა დაიკირეს უერთი დიდი კუთხე, გააშენეს სახლები, სავაჭრო ღუქნები და სხვა. მაშინ ქართველთა ურიები უკვე ქართულ ენას ხმარობდნენ დედა ენათ და ამათგან ამიტომაც მთელ ტრაპიზონის კუთხეებში ქართულმა ენამაც მკაფიოდ იწყო გამაგრება. შემდეგ საუკუნეებში ტრაპიზონი იყო შესანიშნავ სავაჭრო ქალაქად, სადაც ქართველთა რიცხვიც დიდი იყო.

ბიზანტიის დამხობის შემდეგ, (1452 წ.) რაკი ოსმალთა სლავიანთა სამეფოები მთლად დაიპყრეს და კონსტანტინეპოლს ფეხი მოიმარგეს, მის შემდეგ იგინი ტრაპიზონისაკენ გადმოვიდნენ და ბრძოლა დაიწყეს. აქ ტრაპიზონის ბრძოლამ 50 წელს გასტანა, ბოლოს მაინც დაიპყრეს მხოლოდ ტრაპიზონის სამეფოც, მოიშალა ტრაპიზონის იმპერია, უმეტესი ნაწილი ადგილების კი საქართველოს სამეფოს და სამთაეროს მოეკედლა, ოსმალებს მარტოდ ტრაპიზონი ეკავათ. მერე კი ანუ 1520 წ. ტრაპიზონი დამ სხვა ადგილებიც დაიკავეს, მაგრამ იგიც მაინც ცოტა ხანს დარჩა, ლაზებმა ოსმალნი ტრაპიზონში მერეკეს ისევ.

ოსმალთ ტრაპიზონი მესამედ 1580 წ. აიღეს. ამის შემდეგ კი აქ ფეხი გაიმარგეს და ისლამსაც დაუწყეს ლაზებში ვრცელება. 1627 წ. რაკი ოსმალთა სამცხე-საათაბაგო მთლად დაიმორჩილეს, მის მერე მთელი ლაზისტანის ადგილებიც სამცხეთურთ ოსმალეთის სამფლობელოდ დაშთა. მის მერე კი ტრაპიზონს და მთელს ლაზისტანშიაც ქართველობის ყოველისფერმა იწყო შემცირება და მოსპობა.

მე-XVII საუკუნის გასელამდის ტრაპიზონში მოისპო ქარ-

თველთა ყოვლისთერი ძალოენება, მოისპო ქართველთ შორის სჯული, მას მიჰყვა ქართული ენის დაკარგვა, მოისპო ტრაპიზონში ქართველ ეაჭართა რიცხვი. ხელოსნების და თვით მოხლეების, ამეების მოსპობას მოჰყვა მოსპობა სამღვდლოებისა და მოკლე დროის განმავლობაში ტრაპიზონში მოისპო ქართული საყდები და ქარველი სამღვდლოება და თვით ქართლის სახელის მექონი ეპისკოპოსის კათედრა. ქართველების ყოველივე გაქრა ტრაპიზონში.

ქართველთა გვერდით ბერძენთა სურვილი მაინცა და მაინც ისე არ ისპობოდა, როგორც ქართველთა თუმცა ბერძენებიც დიდს დენაში იყენენ ჩაეარდნილი. ტრაპიზონში, ქართველი ეპისკოპოსის კათედრაზე ბერძენებმა დასეეს ბერძნის ეპისკოპოსი და საჩელად მას უწოდეს „ეპისკოპოსი“, ე. ი. „ეპისკოპოსი ქართლის“, სიტყვა ქართლი ბერძნულად ასე გამოითქმისო: ასე მიაშბეს ტრაპიზონელ ბერძენებმა.

ტრაპიზონის ვილაეთში და თვით ამ ქალაქშიაც სცხოვროებენ მრავლად ისეთი ქართველნიც, რომლთა ქამთა ვითარების წყალობით ქართული ენა დაუკარგაეთ და იგინი დღეს ბერძნულად ლაპრაკობენ, თუმცა ლაპარაკის დროს კი, იგინი თავს ქართველად სთელიან. ასეთებს ბევრს დღემდე შერჩენილი აქეთ თვით ქართული გვარებიც და სხვა ასეთი გვაროენული ცნობანიც, ასეთების რიცხვი ტრაპიზონს და მის თემშ ასი ათასზედ მეტი იქნებოა. აქ ქართველების დიდმა ნაწილმა დაჰკარგა ქართული ენა, მუსულმან ქართველებმა ოსმალური ენა შეითვისეს და გაოსმალდნენ და ქრისტიან ქართველებმა შეითვისეს ბერძნული ენა და გაბერძნდენ. ასეთ ქართველთა რიცხვს ტრაპიზონში კაცი აღვილად ჰჰოიებს, მათი აქ მთელი უზნებია, იგინი უკეთესად მიზღვეენ ეაჭრობას, ანუ აღებ-მიცემობას და ხელოსნობას. ნამეტურ ქართველ ებრაელთა, რომელთა რიცხვიც ტრაპიზონში 500 კომლზედ მეტი იყო ძველადგანვე.

ჩაკი ლაზისტანს უბედურება ეწვია, მასში მცხოვრებ ქართველნიც დიდს დენას მიეცნენ, ბევრი ბრძოლის შემდეგ, ქართ-

ველ ლაზების უმეტესობა ისლამს დაუკავშირდა, ზოგი დარჩა ქრისტიანად, მიეკვდნენ ბერძნებს და მათის დახმარებით დი-
ცეს თავი, ხოლო სამერმისოდ კი მათც ეწვიათ ეროვნული უბე-
დურება და როგორც ქართველმა მაჰმადიანებმა ქართლი ენა და-
კარგეს და ქართულის მაგიერ ოსმალურა შეითვისე, ისევე
მართლმადიდებელ ქრისტიანად დაშთენილ ქართველებმა, ბერ-
ძენთა ზეგავლენით, დაჰკარგეს ქართული ენა და დღეს იგინი
ბერძნულად ლაპარაკობენ ტრაპიზონს და მასთან მთელ ვილა-
ეთში.

ერთი ნაწილი ქართველობისა დაუკავშირდა კათოლიკის.
სარწმუნოებას, ლათანის წესის რიგს და მათი რიცხვი იზოდე-
ლი გახლდათ, რომ რომის ტახტმა ამ ქართველ კათოლიკეთა-
თვის, ტრაპიზონში, XVII საუკ. ეკლესია და სკოლაც გახსნა.
ეს ეკლესია დღესაც არსებობს ტრაპიზონში და რომელი ეკლე-
სიაც ქართველ კათოლიკეთ ტაძრად იწოდება და ტაძარსაც აქვს
მდიდარი სამკითხველო, სადაც მრავლად არის დაცული სხვა და
სხვა ისტორიული ცნობები, რომელნიც შეკრებილ და დაცულ-
ქართველ ლათინის წეს რიგის პატრებისაგან. დღესკი ტრაპი-
ზონში ეს ქართველ კათოლიკენიც ეროვნულად დაკარგულები
არიან და იგინი სომხურად ლაპარაკობენ.

ერთი ნაწილი დევნილი ქართველებსა დაუკავშირდა გრი-
გორიანობას. მათი რიცხვი ტრაპიზონის ვილაეთში საკმარისი
უნდა იყოს და თვით გამაჰმადიანებულ იამშილები, რომელთაც
ზოგნი სომხის გვარისად სთელიან ამ ემშილებს, თვით ამათშიაც
კი მრავლად უნდა გახლდენ ქართველ გვარის გასომხებული
ქათველები, რომელთაც ჟამთა ვითარების წყალობით ქართული
ენა დაჰკარგეს და დღეს სომხურად ლაპარაკობენ.

ასე თუ ისე, ლაზისტანში, საითაც კი ქართველმა უფხი
გადადგეს და რომელიმე რჯულს შეუერთდენ, ყველგან დაჰკარ-
გეს ქართული ენა, გადაგვარდნენ და თავიანთ ქვეყნის წინაშეც
ეროვნულად დაიკარგნენ. ტრაპიზონში და მასთან მთელს ვილა-
ეთში დარჩნენ მხოლოდ ქართველი ებრაელები, ასეთების რიცხვი
ტრაპიზონში 500 კომლი იყო XVII საუკ. და მთელს ვილი-

აეთშიც კი 1000 მოსახლეზედ მეტი. ებრაელებმა ტრაპიზონში, რაგანაც ერთს კუთხეში სცოვრებდენ, შეინანეს ქართული ენა, ტრაპიზონს გარეშე კი რადგანაც ებრაელნი სოფლებში გაფანტულნი ცხოვრობდენ იქი დაჰკარგეს ქართული ენა და ოსმალური შეითვისეს. ტრაპიზონში იმ კუთხეს, სადაც ქართველი ებრაელნი სცხოვრებდენ, მთელ მხარეს ოსმალურად „ქათველთ კუთხე“ ეწოდებოდა.

ქართველ ებრაელთა წყალობით, მთელს ტრაპიზონში, ქართული ენა დასული იყო და ვაჰარ ებრაელთაგან მთელს ქალაქში ისმოდა ქართული სიტყვები. ერთის სიტყვით, აქაც ებრაელნი ისე იცავდენ ქართულ ენას, როგორც მათ დაიცეს ქართული ენა მესხეთსა და ჯავახეთში და ნამეტნავედ ახალციხეს. 1870 წლის შემდეგ კ, რალაც მიზეზების გამო, ტრაპიზონიდან ქართველ ებრაელებმა აქეთ იქით გასვლა იწყეს ვაჰროზის საქმეთაგამო რაკი ტრაპიზონში ამთი რიცხვი დაიქსაქსა, ქართული ენაც შეირყა ტრაპიზონში და მთლად მოიხპო ქართული ენის ხმარება მთელ ქალაქში, მინამდის კი ვიდრე ებრაელნი ერთად სცხოვრობდენ, მინამ ტრაპიზონში ქათული ენა მკვიდრად არსებობდა და კაცი ადვილად ნახედა ამ ენის მცოდნე კაცს ტრაპიზონის ქუჩებშიც.

ის გარემოება, რომ ებრაელნი ქართულ ენაზედ ლაპარაკობდენ, ტრაპიზონში ეს ყველა ტომის კაცმა კარგად იცოდა.

ტრაპიზონში ქართველ ვაჰართა ორი ქარვასლა არსებობდა 1839 წლებამდის, ტრაპიზონში სავაჰროდ გადადიოდნენ ახალციხელი ვაჰრები და იქ ისადგურებდნენ კარგა ხანს, ამ ქარვასლებში ყადულობდნენ ფორთოხალს, ლიმონს, ზეთილხილს, ლელეს, თაფლს, წმ^ს სანთელს და იმერეთსა და ქართლში გადმოჰქონდათ გასასყიდათ. ეს სავაჰრო ქარვასლებ მოიხპო 1830 წლების შემდეგ, ვინაიდან აქ საქართველოს ვაჰრებმაც ამოიკვეთეს ფეხი.

ვიციტ, რომ ტრაპიზონში იყო ერთი დიდი სახლი, საქართველოს მეფეების საკუთრება, სადაც ისადგურებდნენ ხოლმე ქართველთ მეფენი, ბატონიშვილები და სხვა და სხვა მოგ.

ზაურნიც, რომელნიც სტამბოლში მოგზაურობდნენ ხოლმე საქართველთდამ. ეს სახლი ისეთი ფართო ყოფილა, რომ 300 კაცს იტევდა სადგომათაო.

ამ საკითხის შესახებ აი რა მიაშობა 100 წლის მოხუცმა ხუსეინ ქამჯარაძემ, ქართველმა მაჰმადიანმა, გონიერმა კაცმა, ქობულეთელმა, აქ ეს სიტყვა-სიტყვით მოგვყავს: „ჩვენ, ბატონო, იმ დროს ვიყავ კაი დღელყანდი. როცა რუსები იმერეთში მოვიდნენ და აიღეს, ქობულეთს გაიხლენ, აქაურ ბეგებმა სოლომონ მეფე ტრაპიზონს გაისტუმრეს, ქართველობამ 300 კაცი გააყოლეს ტრაპიზონადის, მეც იმ კაცებში ვერიე, მეფე ტრაპიზონში მიბრძანდა, ჩვენც მასთან ჩამოვხტით მის საკუთარ სახლში, დიდი სასახლე იყო, ამისთვის იტყოდნენ, რომ ის სახლი ქართველ ხელმწიფების და ფაღიშაპების იყოვო, ამიტომ სოლომონ ბატონიც იქ ჩამოხტა, ჩვენ სამდღეს დავისვენეთ, მეფემ საჩუქარი გვიბოძა და მეოთხე დღეს სახლში გამოგვისტუმრა მადლობით და საჩუქრებით. ტრაპიზონში, XVII საუკუნის ნახევარ, კათოლიკე ბერებმა გააკეთეს კარგი ეკლესია. ეკლესიის გვერდით გააკეთეს მოგზაურთა სადგომი სასახლე და მასთანვე სამკითხველო და საეკლესიო არქივი. საქართველოს გარეშე, ოსმალეთში, ეს ადგილი იყო მეორე, მაგრამ პირველ ბინათ სადგური კათოლიკის ბერების და მისიონერების. საქართველოში მოგზაური მისიონერები უსათუოდ აქ ბინადებოდნენ ხოლმე. ევროპიდან მოგზაურნიც ზღვით ტრაპიზონში გადმოხტებოდნენ და აქ ისადგურებდნენ. ასევე საქართველოდანაც წასულები პირველად ტრაპიზონში ჩამოხტებოდნენ მერე აქედან ოსმალეთის სხვა და სხვა ქალაქებს გაემგზაურობდნენ.

საქართველოს კათოლიკების მისიონერთა ბინა ტრაპიზონი გახდა. რასაც კი ეს მისიონერები რამე ცნობებს სწერდენ საქართველოს შესახებ, ამ მასალების თითო ასლს, ანუ პირს ამ ტრაპიზონის მისიონერთა არქივში ჰკზენიდნენ შესანახავად, თავის დროს, ამ არქივში საქართველოს შესახებ იმდენი მასალები მოგროვდა, რომ აქ მისიონერები ამ მასალებით თავისუფლად გაიცნობდნენ ხოლმე საქართველოს.

1752 წ. ამ არქაეში გადიტანეს თბილისდამ დიდძალი ისტორიული მასალები და წიგნები. ეს ცნობებიც მისიონერების დღიურიდან არის ამოკრეფილი.

1780 წ. ახალციხიდანაც გადაიტანეს ყველა ისტორიული მასალები, რაც კი მინამდის დაკულ იყო იფანე ნათლისმცემელი ეკლესიის არქაესა და სამკითხველოში.

1795 წ. გორიდან გადიტანეს სხვა და სხვა ისტორიული წერილები საქათველოს შესახებ.

1800 წ. გადაიტანეს ყველა ისტორიული ცნობები, რაც კი არსებობდა და ინახებოდა თბილისში სხვა და სხვა დროსაც გადაუტანიათ ხოლმე, მათი ცნობები ჩვენ არა გვაქვს. ვიცით კიდევ ისეთი მაგალითებიც, რომ საქართველოს შესახები წიგნები და მასალები საქართველოდამ ტრაპიზონში გაიტანეს შემდეგ ლათინის პატრებმა.

1752 წ. თბილისიდან გადაიტანეს ბევრი წიგნები და მასალები პატრმა ჯერმინემ, 1780 წ. პატრმა მაერომ, პატრმა ნიკოლამ, პატრმა ფილიპე პირველმა 1795 წ. ახალციხის თემიდან მთლად გადაზიდეს 1829 წ. ასე რომ 1830 წ. ტრაპიზონის არქივი ცნობილი იყო, როგორც ბინა საქართველოს ისტორიის მასალებისა. ტრაპიზონის საქართველოს ისტორიულ არქივს მიხ თამარიშვილიც მოიხსენებს ხშირად. 1860 წ. ტრაპიზონში მოვიდა მოგზაური მარენგო. ამ მოგზაურს ჰსურდა საქართველოს გაცნობა, ტრაპიზონში მან იმდენი მასალები ნახა საქართველოს შესახებ, რომ ტრაპიზონში დარჩა, საქართველოში აღარ დაბრუნდა და იქვე არქივის მასალებით და მისიონერთა ცნობებით დასწერა საქართველოს ისტორია ფრანგულ ენაზედ, რომელიც 1880 წ. პარიზში დაიბეჭდა კიდევ.

ამ მოგზაურ მისიონერ მარენგოს გარდა სხვა მისიონერებსაც ბევრჯელ დაუწერიათ საქართველოს შესახებ შინაარსიანი წერილები, რომლის მასალები ტრაპიზონის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიის სამკითხველოს არქივიდან ამოუკრებიან. ტრაპიზონის ქართული ისტორიული არქივის ცნობები 1860 წლედ

ბამდის საქართველოშიც ხშირად ისმოდა, მერე კი მისუსტდა და დღეს როგორ არი, ამ ისტორიული ქართული არქივის საქმე ამის შესახებ ჩვენ არაფერი ვიცით. ის კი ვიცით კარგად რომ ამ არქივში ბევრი ისეთი ძვირფასი მასალები იყო დაცული, რომელთა მოპოვებიც სხვაგან შეუძლებელი იყო, დიდათ იშვიათი. ასეთია ასტორია ტრაპიზონის ქართულის არქივისა.

ტრაპიზონის არქივის დაარსება კარგად იქმნა ცნობილი პაპის წინაშე. პაპის კონგრეგაცია, ტრაპიზონის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესია დანიშნეს თვის მისიონერთა და პროპაგანდო ფადის წევრთა შუაგულ შიდა ცენტრად. საქმე ისე მოეწყო, რომ ტრაპიზონის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიის წინამძღვარს დაევალა არქივის ზედამხედველობა და მასთან მოგზაურ მისიონერებისათვისაც დახმარების და გეგმის მიცემა, თუ მათ როგორ უნდა ემოგზაერათ საქართველოში, ანუ აღმოსავლეთის ქვეყნებში.

ჩვენ კარგად ვიცით, რომ ტრაპიზონის არქივს აქენდა ქართულად შედგენილი დაბეჭდილი რუკები, მასთან აქენდათ სახელმძღვანელო სამოგზაურო წიგნები, აქენდათ ქართულ-იტალიურ, ქართულ-ფრანგულ და ქართულ-ოსმალური სახელმძღვანელო წიგნები და ენების შესასწაველი სახელმძღვანელონი.

რომიდამ ტრაპიზონში მოდიოდნენ ძმანი ღომინკიანელები, ძმანი აევუსტიანელები, ფრაციისკელები, თათინელები, სხვა და სხვა ორდენის ძმანი იესუიტები, ძმანი ლაზარისტები და ყველა ესენი ტრაპიზონის არქივის დახმარებით სწავლობდნენ ქართულ ენას და ისტორიას, ყველა ესენი საქართველოს ამ არქივის დახმარებით ეცნობოდნენ, ამ მისიონერებს ბევრი აქვს ცნობები როგორც საქართველოს შესახებ, ისევე ლაზისტანის და ლაზების, რის ცნობებსაც მის. თამარაშვილიც მრავლად ასახელებს.

ამ არქივის ცნობებიც მრავლად იყო ანუსხული სხვა და სხვა მისიონარულ დღიურებში, რომელიც თბილისში აქენდა პატრს პავლე ყალაიჯოვს, შუაბაზრის, ქართველი-სომხის კათოლიკე ეკლესიის წინამძღვარს, თვით ამ მოძღვარმაც ბევრი ამ-

ბები იცოდა ტრაპიზონის არქივის შესახებ და მისიონერ მარენგოსაგან დაწერილს საქართველოს ისტორია და წმ. ნინოს ცხოვრებაზედ, ყრანგულს ენაზედ დაბეჭდილ, ამ პატივცემულმა პატრმა მაჩვენა და ისიც გადმომცა, რომ წიგნები დაწერილია ტრაპიზონის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიის არქივის მასალებიდან. ასეთი მდიდარია ტრაპიზონის ქართულ არქივიო.

ტრაპიზონის არქივში უცხოურიად მრავლად და ხშირად ქართველ გვარის კათოლიკის მღვდლებსაც, ამათვე დიდიძალი მასალები უწერიათ ოსმალეთის საქართველოს შესახებ და აქ უტოვებიათ ყველა ეს მასალები. ქართველ კათოლიკებმა ტრაპიზონი გახადეს ისეთ ცენტრად და ასეთ რეზიდენციად მის გამო, რომ საქართველოში კათოლიკოს სომეხთაგან ხშირად ეძლეოდნენ ღვენას, აოხრებას, წამებას და ტრაპიზონში კი მათ ხმას არაეინ სცემდა, იქ ესენი თავისუფლად სცოვრებდნენ და მოქმედებდნენო.

ქართული ენით ლაზების გათავისუფლება

ლაზისტანი ოსმალთ ბევრად ადრე დაიპყრეს, ვინემ სამცხე-საათაბაგო. ჯერ სამცხე დაპყრობილი არ იყო, რომ ლაზისტანში უკვე ისლამი ვრცელდებოდა. მთელი ლაზისტანი გაიყოფებოდა ოთხ საეპისკოპოსოდ. მთავარი ეპისკოპოსი ტრაპიზონში იჯდა, ამათ ლაზებზედ დიდი გავლენა ჰქონდათ, ხოლო ისლამის მქადაგებლებს კი წინ ვერ უდგებოდნენ, ვინაიდან მათ ოსმალთს მთავრობაც მფარველობდა.

სამცხე-საათაბაგო ოსმალეთმა დაიმორჩილა 1627 წ. ამ დროს, ლაზისტანში უკვე ისლამი საერთოდ იყო მოფენილი და გავრცელებული. ქართველთ გამაჰმადიანების დროს, პირველად ხოჯები და მოღვბი ლაზისტანიდან შემოიყვანეს მესხეთ-ჯავახეთში, პირველად გათათრებულ ქართველებს ლაზელი ხოჯები და მოღვბი ჰყვანდათ მომეღვლად.

ლაზებმა ხოჯებმა ისლამის გავრცელების საქმეს მთელ სამცხე-საათაბაგოში, დიდი ვალი დასდევს. ისლამი ასეთის ცლით

უფრო ვრცელდებოდა ქართველებში. ასე და ამ გვარად, მერჯ. 50 წელიწადი სამცხე საათაბაგოში, ხოჯებათ სულლაზები იყვნენ, ქართველის ხოჯის ხსენება არ იყო. მაგრამ ლაზელების ცდით სამცხე-საათაბაგოში 1650 წლებ უკვე ქართველ გვარის ხოჯებიც გაჩნდნენ.

ისლამში ლაზებმა გამოიჩინეს დიდი ფანატიზმი, ფანატიკობით ამათ გადააქარბეს თვით ოსმალებს. მიზეზი ამის ისიყო თურმე, რომ მუსულმანებში ოთხი სექტა ყოფილა, ერთი მეორეზედ უარესი, მეოთხე სექტა რომელიც უფრო ფანატიკურია, სწორედ ეს სექტა ვაუერცელებიათ ლაზებში, რომ ამით იგინოდინი მანატიეკები გამოსულიყვნენ, ეს ასეც მოხდა, ლაზები და ქართველები ფანატიკობით ყველა მუსულმანებს სკარბობენ.

ოსმალთ იმეცადინეს და ლაზები სასტიკათ მოწყვიტეს საქართველოს ნიადავს, ქართველთ ერის ძალას, ქართულ ენას და ქართულ ანბანს, ქართულ ისტორიას, მწერლობას და სხვა ასეთებს. ოსმალთა სასულიერო წოდებამ ლაზები თითქმის გააფელურეს, ამას გარდა ლაზები დაარწმუნეს შემდეგს ყალბს ცნობებით.

ლაზები და კანები ქართველების ნათესაეები არ ხართ, თქვენი ენა ლაზური ენა არის და არა ქართული, თქვენი წიგნი ქართული არ არის. თქვენ ეხლა მუსულმანები ხართ, თქვენი სჯული ისლამის არის, ამიტომ თქვენი წიგნი არაბული უნდა იყოს და თქვენ უნდა ისწავლოთ თქვენი სჯულის ენა—არაბული და არა ქართული, ქართველთ თქვენთან კავშირი არა აქეთ. თქვენ ლაზები ხართ და არა ქართველები.

ასეთის ქადაგებით ლაზებში ამოვარდა ქართული ენა, ქართული მწიგნობრობა და მის მაგიერ გავრცელდა არაბული ანბანი და ოსმალური ენა, ეს დაეიწყება ისე წაეიდა წინ, რომ 18 საუკუნე ლაზისტანში ქართული ენის მცოდნე სანთლით საძებარი გახდა. დაეიწყებას თან ერთოდა ის გარემოებაც, რომ ისლამის სწავლის თანახმად ხოჯები ქართული ენის და წიგნის მტრობასაც ნერგავენ და ქადაგებდნენ.

ქართული ენა იცოდნენ თითო-ორიოლა ისეთ ლაზებმა, რომლებიც ხელოსნობის გამო იმერეთში გადადიოდნენ სამუშაოდ, სამცხე-სათაბაგოს და საქართველოს სხვა ადგილებში, ასეთებისაგან გაიგონებდით ლაზისტანში ქართულ ენას, თორემ მთელი ლაზისტანი რომ დაგველოთ, ვერსად სიტყვას ვერ შეიტყობდით ქართულს.

საქმე ისე მოეწყო, რომ ფანატიკ მოღლების და ხოჯების დახმარებით ქართული ენა კი არა, თვით ლაზური ენაც მიეცა დევნას და დაეიწყებას. ამის მაგალითია ის გარემოება, რომ ლაზისტანში, ბევრს ალაგას, ლაზებთ შორის ლაზური ენა დაეიწყებულა, დეკარგული და მის მაგიერ ოსმალურს ენაზედ ლაპარაკობენ. მე-19 საუკუნის დამდეგიდან, მთელს ლაზისტანში ამ ენას შიშის ხანა დაუდგა. თუმც ლაზებმა ის კი იცოდნენ კარგად, რომ ჩვენ ქართულის ნათესაფი ვართ და ჩვენი ამბანი არის ქართულიო.

ასეთი ცნობები მკვიდრად იყო დაცული ლაზელ ბეგებსა და ალებში ანუ თავად-აზნაურში. ამიტომაც ლაზებში ბევრს დიდებულთ შორის, ქართული ანბანი 1840 წლებამდე თურმე კიდევ ისწავლებოდა. აი ამის მაგილითი: 1860 წ. ალი ფაშა თავდგირიძემ ცოლად შეირთო ლაზი თავადის შაინ-ოღლის ქალი დინდინ-ხანუმი. ეს ქალი სძლად ქობულეთში მოიყენეს, ამ დროს ამ ქალმა ქართული წერა-კითხვა იცოდა, რაც ლაზისტანში ესწავლა მას.

ღიახ, ლაზელ ბეკებმა და ალებმა იცოდნენ ეს ამბები, რომ იგინი ქართველთ მონათესაფენი არიან და მათი ანბანიც ქართული იყო, ხოლო უმრავლესობამ კი არ იცოდა ესა. ამ ბოლო დროს კი, ანუ 1910 წლების შეიდეგ ლაზელ ბეგებსა და ალებში ძველ გარდმოოფმათა ცნობებს გაერცვლება დაუწყეია და ლაზებში ბევრი გაოცებულან იმ გარემოებით, რომ იგინი ქართველის ტომის ნათესაფენი არიან, შეუგნიათ ისიც, რომ მათი ანბანი ქართულია და არა არაბული.

ამის შეგნებისათფი მათში ქადაგებაც დაწყებულა და მოკ-

ლე დროის განმავლობაში, ამ აზრის შეგნებას ბევრი პატივის მცემლებიც ჰყავს, რომელთაც ხმა-მალლა უღიარებიათ, რომ ჩვენ: ქართველთ ნათესავეები ვართ და ჩვენი ენის ანბანიც ქართული ანბანი არისო. ასეთის ქადაგებით ბევრი ალტროთოვანებულია. ბოლოს აი რა მომხდარა:

ლაზისტანის ხოფას იქით, ამავე ქალაქის მაზრის მცხოვრებთ შორის გავრცელებულა ის აზრები, რომ ჩვენი ენა და წიგნი ქართული არისო. ამიტომაც სოფ. აბოისლიარში მცხოვრებთ კოლექტიური თხოვნა შეუდგენიათ მინისტერთან და უთხოვნიათ ნებართვა მის შესახებ, რომ ჩვენ ნება მოგვეცეს, რომ ჩვენს სკოლებში ჩვენი ენის გურჯული, ქართული წიგნი ვასწავლოთ ჩვენ შეილებსაო.

ამ საქმის მეთაური ყოფილა ლაზი აბდულა აშიყ ჰასანოლი, მინისტრებს თხოვნა დიდის პატივისცემით მიუღიათ, ნებართვაც მალე მიუციათ და ლაზებში ქართული ენის მკოდნე მასწავლებლები უნდა მიეზმოთ და ქართულის სწავლება უნდა დაეწყათო, მაგრამ ამ გარემოებას ომიანობამ შეუშალა ხელიო, საქმე დარჩა ასეო, ომის შემდეგ კი საქმეს დაიწყებენო.

ასეთი ამბები გადმოგვცეს ლაზისტანიდან ჩამოსულ ლაზებმა და თან მათს სიხარულს საზღვარი არ აქენდა. მადლობას უძღენილენ ღმერთს, რომ ჩვენ ძლიერ მივხედით ჩვენს ეალსო.

ზემო ქართლის ადგილების ჩამოჭრა.

გაზეთებს ცხობები მოაქვთ, რომ უმაღლესი მთავრობა თანახმა არის, რომ ზემო ქართლის, ანუ მთელ სამცხე-საათაბაგოს ახალციხის, (მესხეთი). ახალქალაქის (ჯავახეთი) და ბორჯალოს (სამშვილდე) მაზრები ჩამოსჭრას ქვემო ქართლს, ანუ ტფ. გუბერნიას და იგი ერევნის გუბერნიას მიაწეროსო!

შეიძლება, მთავრობამ ამას ქვეყნის სიკეთისთვის სჩადის, იქნება ეს კუთხეები ერევანზე უფრო ახლო სძეეს, ვინემც ტფილისის გუბერნიაზე, იქნება ამით მცხოვრებთ უფრო შეღავათი მიეცემათ, გუბერნიის ქალაქში ადვილად შეეძლებათ მი-

სელა და მთაერობასთამ თავიანთ ჭირ-ვარამზე ჩივილი, ანუ მოხსენება.

შეიძლება ეს ასე იყოს, ამიტომ ამის არც ჩვენ გახლავართ წინააღმდეგნი, მაგრამ საქმე აქ, რაში გახლავართ, რასაც ჩვენმა მთაერობამაც უნდა მიაქციოს ჯეროვანი ყურადღება

პირველი: თუ ერევნის სიახლოვე არის მხედველობაში, მაშინ ბათუმის კუთხე უფრო ახლო სძევს მესხეთ-ჯაფახეთზე, ვინემ ერევანი. ახალციხიდან ბათუმამდის სამხედრო გზატკეცილიც გახლავსთ გაყვანილი, ახალციხიდან ბათუმამდე სულ 170 ვერსი გზა არის. ახალქალაქის მაზრაც ხომ ახალციხეზე ზედ არის მიკრული. აქედამ მცხოვრებიც მუდამდღე ხშირად დაიარებიან ბათუმში, საქონელსაც კი ზიდავენ გასასყიდათ, ერევანში კი აქედამ წელიწადში ერთი კაციც არ წაეა საქმეზე, ან საფაქროდ, რადგანაც ერევანი ამ კუთხეებზე კარგა შორს არის.

მეორე: ამ კუთხის მცხოვრებნი ქართველი მაჰმადიანები თავს გურჯად სცნობენ: თავიანთი ქვეყანაც გურჯისტანად მიანჩაათ. გურჯისტანს ეხლა ესენი ცხარეს თვალით უმზერენ; ამიტომ ამათთვის ძნელი დასათმობი იქმნება ამ კუთხის ერევანზე მიკერება. ამას გარდა, ეს გარემოება არც ქართველ მართლმადიდებელისთვის იქმნება საჭირო, იგი მათ დიდ ზარალს შიყენებს, არც კათოლიკებისათვის და არც არა სხვა ტომთათვის, ვინაიდან ერევანი გაცილებით უფრო შორს არის ამათზე ვიდრე ტფილისი და ნამეტურ ბათუმი.

მესამე: მთელი მესხეთ-ჯაფახეთის ქართველნი არიან სუნის სჯულის მადიარებელნი, ამ კუთხეებში შეას სჯულის მუსულმანები სულ არ სცხოვრებენ. სჯულის გამო მთელი ამ ერის საქმეები მიკერებულია ბათუმის სუნის მუფთის გამგეობაზე და მის მერე კონსტანტინეპოლის შეიხულ ისლამზე. მთელი ამ ერის სარწმუნოებრივ გამგეობის სამმართველონი აქეთ არსებობნენ და ამიტომ უნდა ეიქონიოთ მხედველობაში, რომ ეს გარემოება მცხოვრებთათვის ძრიელ სამძიმო იქნება. ამას გარეშე ახალციხე-ახალქალაქთათვის დიდად საჯაერელიცაა,

რადგანაც მათ სჯულის საქმის ერთობის ძაფი გაუწყდება ზე-
შოდ დასახელებულ უმაღლეს სასულიერო გამგეობასთან. გარ-
და ამისა, სუნის მექონ ქართველ მამადიანებს საკმარისად
სძულთ შეას სჯულის მექონი მუსულმანები, ამიტომ არც
ამით იქნებიან იგინი კმაყოფილნი. მისელა-მოსელის და საქ-
მეების ხარჯი მათ გაალტაკებს. ეს მათი სიმძულეარე მე დანა-
მდელობით ვიცოდ და სისწორით, რადგანაც მათში მიცხოვრობ
და მასზე ხშირად მექონია საუბარი. მეოთხე: ხშირად ყოფილა
ხოლმე, რომ მესხეთ-ჯავახეთი და მასთან მთელი სამშვილდე
ერევნითურთ ოსმალთ, ან სპარსელთ სჭერიათ, მაგრამ მათ
არას დროს არ მოუხდენიათ ესეთი განკარგულება და ქვემო
ქართლისათვის არას დროს არ მოუცილებიათ, ყოველთვის
მესხეთ-ჯავახეთი ბათუმზე ყოფილა მიწერილი და სამშვილდე
კი, ისიც მთლად არა, როგორც მაგალითად, ჩილდირის ხეობა
და სხვა კუთხენი კი არდაგანზე (არტაანი) ყოფილი ხოლმე მიწე-
ბებული. ასე რომ ერევანთან ამ კუთხეებს არას დროს არაფი-
თარი დაახლოვება არ ჰქონიათ. ესითი გარემოება ოსმალ-სპარ-
სთაც კარად იცოდნენ. ამიტომ იგინი ასეთ საქმეებს სულ არ
ახერხებდნენ.

ბორჩალოს მაზრაზედ, მაშინ თუ ერევნის სიახლოვეა. გამ-
ხდარი, რასაც თვით კავკასიის ოფიციალური რუკაც გვიჩვენ-
ებს, არტაანი (არდაგანი) უფრო ახლო არის არამც თუ მარ-
ტოდ სამშვილდე და ჯავახეთზე, არამედ ახალციხის მაზრაზე-
დაც. არტაანიც ხომ ზემო ქართლად ითვლება და იგი ყარსის
ნაწილი გახლავთ. თვით აჭარლები, ლივანელნი და სხვა მამა-
დიანებიც ხომ შევშეთის გზით არტაანს (არდაგანი) და ყარს
მუდამ დაიარებიან, თან აუარებელი ხილი, თუთუნნი და ხის
ჭრუჭელი გააქვსთ და ჰყიდიან. ამითი მგხაერები ამ გზებზე
მთელ დღეობით დაიარებიან.

მეხუთე: ყოველივე ამის გარეშე, უნდა მოვიხსენოთ შემ-
დეგი გარემოება, რაც არ არის უმნიშვნელო და თურიდიულს
სიმძლავრეს მოკლებული: მეფე გიორგის მიერ რუსეთის იმპე-

რატორ პაელესთან ხელშეკრულობის ტრაქტატის მეხუთე მუხ-
ლიც მოწმობს ცხადათ, რომ საქართველ ნეტარ ხსენებულის
პაელე იმპერატორის, თუ მათის შვილის და შვილის-შველე-
ბის ხელშიც საქართველ უნდ დაშთეს თაჲის მთლიანის საზღ-
ერებით და მას არაფერი არ უნდა გამოაკლდეს, აი, თჲით ნამ-
დელი სიტყუებ ტრაქტატისა, რაც მოთაესებული არის „მეფე
გიორგის ცხოებაში“ „და ესრედ მრავალნი ადგილნი მღება-
რენი საზღვართა ზედა მთის ერისა, საპირეთისა, თურქთა და
სხვათასა, რომელნიც არიან მპყრობელბისა მეფის ძეთა, თავად-
თა და აზნაურთა და სამღედლოთა ერთასა გვეჩვენების ჩვენ
დაცივისთჲის სახემწიფოსათა უშიშრობა შინა უმჯობესად, რა-
თა ესე ვითარნი ადგილნი მათგან გამორთმეულ იქმნენ“. ტრაქ-
ტატი გვეუბნება, რომ არამც თუ დაცულ იქმნეს საქართველოს
ის ადგილები რომელნიც დღეს ქართველ მეფეთა საკუთარ სა-
ბძანებელს შეადგენსო, არამედ ოსმალ-სპარსთ უნდა ჩამოერთ-
ვათ ის ადგილებიც, რომელნიც მათ ოდესმე ქართველებისათ-
ვის წაურთმეეიათო. ეს ადგილებიც შეერთებულ უნდა იქმნეს
საქართველოსთანაო. აქ თუ კერძო პირებს ადგილები სადმე,
აქესთ იგი ადგილებიც შესყიდულ უნდა იქმნას, ან ნაცვლად
სხვა ადგილები უნდ მიეცეთ მათაო.

ამ პირობებს წმინდად იცაედნენ აქამდე რუსეთის ხელმწი-
ფენი და იმედია, რომ ეს დღეის შემდგეაც ასევე იქმნება და-
ცული, რაგანაც ჩვენ არა ერთხელ დაგვიმტკიცებია მათს წინა-
შე ჩენი ერთგულება თჲით სისხლის ღერითაც. დავსძენთ კვა-
ლათ აქ შემდგეს.

მთელ მესხეთ-ჯაეახეთის ქართველ მაჰმადიანთ ბეგებს და
ალებს სახლმწიფო სათათბირაში თხოვნა აქეთ მიცემული,
რომ მათში ძველ ქართველ თავად-აზნაურებს, რომელთაც
ჟამთა ვითარების წყალობით ეს წოდება დაუკარგავთ, დღეს
მათ სხვა და სხვა ისტორიულის გამოძიებით მთავრობამ აღუ-
დგინოს მათ ძველი წოდებრივი უფლებანი და თუ მათთვის
ცალკე არა, მაშინ იგინი მიწერილ იქმნენ ქართლ-კახეთის თა-
ვად-აზნაურთა საკრებულოზე, ან იმერეთის საკრებულოზე. ეს
იოხები შარშან ნოემბერში უნდა იაიჩიოდ. მაგრამ დღემდე

არ გაურჩევიათ, რადგანაც ცნობები არ ჰქონიად საკმაოდ შეკრებილი.

ყველა ასეთ დამაბრკოლებელ ცნობების შემდეგ ჩვენ უხერხულად მიგვაჩნია ის გარემოება, რომ ზემო მოხსენებული კუთხენი თავის ნაწილს მოშორდეს და რაღაც მოსაზრებით სხვას დაუკავშირდეს. ამით მცხოვრებთ დიდი ზარალი მოუვიათ, ეს არც მთავრობისთვის იქმნება კარგი. თუ არა და ახალციხე, ახალქილაქი ბათომზე იქმნეს მიკერებული, რაშიაც ეს კუთხე ბათომზე უფრო ბევრად ახლოა ვინმე ერეყანი და სამშვილდე, ანუ ბორჩალოს მაზრა არღვან-ყარსზე. რადგანაც ბორჩალოს მაზრა ყარსზე უფრო ახლოს სძევს.

ლექსი დერვიშ ფაშაზედ.

ეს ფაშა იყო დაუძინებელი მტერი ქართველ მაჰმადიანების ქართველებიცო, როგორც ფანტიკები მის პოლიტიკას აჩინობდენ.

მოწყალევე ბერი გვიცოცხლე
დერიშ ფაშა ხენთქრის ხელში.
ქობულეთში ყხუბი რომ ქნა
აქ დეყარა მტრისა ლეში.
ზოგსა მტრისა თავი მოსკრა,
ზოგი გმდაყარა ღრეშ
მისი ქება და დიდება
იწერება გაზეთებში,

გარდაცვალებულ ჰასან ეფენდი ციციშვილის შესახებ.

ზედა-აჭარიდამ სამწუხარო ამბავი მოგვიდა. ზედა-აჭარის დაბა ქელაში მცხოვრები, ქართველ-მაჰმადიანთა შორის პატივცემულ აბდულ ბეგ ბეჟანის ძე გეწერს, რომ თებერვლის 16-ს გარდაიცვალა, ოთხის დღის ავადმყოფობით, ერთი პატიოსანი ახალგაზდა კაცი ჰასან ეფენდი ციციშვილიო.

ჰასან ეფენდი ციციშვილი შთამომავალი იყო იმ დიმიტრი ციციშვილისა, რომელიც 1765 წ. მეფე ერეკლეს წინააღმდეგ შეთქმაში მონაწილეობას იღებდა. დიმიტრი დასაჯეს მით, რომ ენა მოსჭრეს და განდევნეს საქართველოდამ. დიმიტრი აჭარაში დაბინავდა და 1778 წ. მიიღო მაჰმადის სარწმუნოება. შეირთო ცოლი, რომლისაგანაც მიეცა პაპა ჰასან ეფენდი ციციშვილისა.

აწ განსვენებული ჰასან-ეფენდი ციციშვილი 25 წ. ყმაწვილი კაცი იყო, ტრაპიზონის თათრის სკოლაში გაზრდილი. ქართული წერა-კითხვა ამ ოთხის წლის წინად ესწავლა, აჭარაში მცხოვრებ ქართველ-მაჰმადიანთ ღვერიშ-ბეგის დედისაგან; ეს მოხუცებული ქალი დღესაც ასწავლის ქართულს წერა-კითხვას მაჰმადიანთ ბავშვებსა.

შარშან ჩემი გაცნობა და აჭარაში მისელა განსვენებულს ძლიერ ესიამოვნა. ესიამოვნა მით უფრო, რომ გაეგო, ქართული წიგნები მქონდა თანა. ბათუმიდამ ქელამდის წამომყვა და გზაში ბევრი რამ საინტერესო ამბები მიაშრო ქართველ-მაჰმადიანთ შესახებ. ჰასან ეფენდი მსახურობდა აჭარის ასისტანტისა დასაში. ამ ყმაწვილმა წიგნების გავრცელებაში დიდ დახმარება აღმოაჩინა. სულ იმას ნატრობდა. ეგები ჩვენს დაცემულს მხარესაც

უშველოს რამე და ჩვენ შიშაც სწავლა-განათლება შემოვიდა. ჩვენ მოძქეთა — ქართველების იმედი გვაქსო, თორემ სხვა ვინ რას გვიშველისო, სულ ამის ფიქრში იყო, ღმერთო, გვიშველე და სწავლა-განათლების გზაზე დაგვაყენეო. განსვენებულს ძლიერ კარგათ ჰქონდა შეგნებული საქართველოს თავ-გადასაყალი, იცოდა ისტორია და ძველი ამბავი ჩვენის ქვეყნისა. იცოდა აგრეთვე, რომ გვართ ქართველი იყო, ხალხსა სარწმუნოება ჰქონდა მაჰმადისა, როგორც იმას, ისე სხვა მის თანამემამულეებს, აქარ-ქობულელებს. ჰასან ეფენდის ძრიელ ეწყინებოდა ხოლმე, რომ ეთქვათ: „თათარი ხარო“ „მე თათარი რაში ვიქნები, რჯულით მაჰმადიანი ვარდა ტრამით ქართველიო“ იტყოდა ხოლმე.

ქართულ წიგნების კათხეაში იმდენი იმეცადინა, რომ ამ ხუთისთვიის წინად იქიღამ პატარა-პატარა ცნობების მოწერაც დაიწყო გახეთისათვის. მისი ამბები „იყრია“-ში იბეჭდებოდა. დიდის სიამოვნებით მოიწერა, მაგალითად, რომ აქარაში აბდულ ბეგ ბეჟანის ძემ მასწავლებელი მოიყვანა და წიგნები გეკირია. წიგნები მაშინათვე გაეგზავნათ აქედამ. შემდეგ იწერებოდა, ქართულ წიგნებისა და ქართულ წერა-კითხვის საქმე რა მდგომარეობაშია დღეს აქეთაო. ჯერ-ჯერობით ბევრს დაჰხევენო, ბევრიც ისე დაიკარგებო, მაგრამა არა უშავსრა. ვიდრე გაიგებენ რასმე, ასე იქმნებო. ვეთხოვდა, წელსაც ამოდით და ამოგვიტანეთ სხვა-და-სხვა წიგნებო. ძრიელ ბევრმა ისწავლა წერა-კითხვა, მასთან შეგნებაც კარგი, უფრო ბევრი ისწავლის, თუ ხელს შეგვიწყობთო. საუბედუროდ, ველარას მოესწრო, აღარ დასცალდა და ასე უცბად, ასე მალე გამოეხალმა წუთი-სოფელს ეს მახდენილი, საკვირველი თვალ-ტანადი, სეცოცხლით საესე ყმაწილი კაცი. შარშან განსვენებული სახლშიში ჩამოვიდა. ბ-ნ ანტონ ფერცელაძემ გაიცნო და სვენებული სადილად მიიწვია. იმ დღესვე მიწვეულნი იყვნენ სადილად რამდენიმე ნასწავლი კაცი. დამსწრენი გაჰკვირდნენ ამ ყმაწილს გოწიერებითა და სიღინჯით. მშენიერად

ეჭირა თავი და მშვენიერის გურულის კილოთი ლაპარაკობდა ღარბაისლურად. რაკ აქამდე მოეაღწიეთო, სთქვა მან სხვათა შორის და ჩენი დედა-ენა არ დაეკარგეთ, ეხლა ნურათურის ფიქრი ნუ გაქვთ, ახლა ადვილათ შევერთდებით სულითა და გულითაო. ბეერი რამ საინტერესო უამბო დამსწრეთ. ბ-ნ ან-ფურცელაძემ უთავაზა თავისი თხზულება „ბრძოლა საქართველოს მოსასპობლად“. განსვენებულს ღიდად ენატრებოდა აქაურ ციციშვილების გაცნობა. ჰასან ეფენდის სიკედილით მოიხსოვო საქართველოში მაჰმადიან ციციშვილების გვარი. ციციშვილები „მუჰაჯარათ“ არიან მხოლოდ ქვეით წასულნი. განსვენებულიც ოსმალეთში გაიხარდა. იქიდან ეს ყმაწლი თავის მშობლით აქრაში გადმოიყვანა აბღულ-ბეგ ბეჟანიძეს.

საუკუნოდ იყოს ხსენება ასე უდროვოდ გარდაცვალებულისა და თავის ქვეყნის ღიდად მოსიყვარულე ყმაწვილის კაცისა.

ისმაილ გულა აღა კაიკაცის შვილი.

სწაელობდა თფილისის სათაყად-აზნაურო გემნაზიაში. მეორე ოდესის უნივერსიტეტში წაეიდა.. ოდესაშ, მეორე კურსზედ, ფილტვების ანთებით გადაიცვალა. ამ გარემოებამ ღიდათდაულონა მთელი ქართველობა, რადგანაც ისმაილი ღიდათ გონიერი კაცი გახლდათ ამისი ამხანაგი რეჯებ დედი აღისძე ნიჭარაძე.

ქართველები ახალგაზდა ოსმალთა პარტიიში.

„საქართველო“-ში დაბეჭდილია კორესპონდენცია ოსმალეთიდან. სხვათა შორის კორესპონდენტი სწერს:

„რა თქმა უნდა, ქართველებს მეტად აინტერესებს აქაური ქართველ მაჰმადიანების ყოფა-ცხოვრება. სიამოვნებით და სიამაყით გეტყვი. რომ სტამბოლის ქართველობა დილაღე საქეზურია და უეჭველია, ამ ცოტახანში დიდ მნიშვნელოვან ძალად შეიქნება. ახალგაზდა თურქების პარტიებში უმთავრესი ადგილები სულ ქართველებს უჭირავთ და ხალხიც დიდის ნდობით ეპყრობა მათ. ჯერ-ხანად პარტიის ლიდერებში ჩამოგითელით შემდეგ პირთ: საგენერალო შტაბის აფიცერი 28 წლის ყმაწვილი უსუბ-ბეი ლორთქიფანიძე (ბათუმელი). ის იყო პირველი, როცლმაც სალონიკში თავისი ბატალიონი თავისუფლებას შეაფიცა. საუცხოვოდ განათლებულია, განსაკუთრებით სამხედრო ხელოვნებაში და მალე სამხედრო აკადემიის პროფესორად დაინიშნება. მისი ძმა, საგენერალო შტაბის პოლკოვნიკი „ითადის“ ლიდერი თვით შტაბის აფიცერთა შორის. საგენერალო შტაბის აფიცერები, პოლკოვნიკები აჰმედ და მაჰმუდ ბეგები თავდგირიძენი (ქობულეთელები) პარტიის ბურჯად ითვლებიან. ახმედ ბეი ამ ათის წლის წინად „ახალ თურქთა“ პარტიის მიმხრობისათვის როდისში დაატყვევეს, მაგრამ მალე გაიქცა პარიზში და იქ პარტიის გაზეთ „მეშვერეთ“-ში მუშაობდა,

უნ სწება ქართულ მაჰმადიანთა შესახებ?

ისტორიკოსმა პლატონ იოსელიანმა—პირველად რამდენიმე სატყუით მოიხსენია თურქთაგან პურობილი ქართველნი და მათი გაჰმადიანების ცნობები სხვა და სხვა ნაწერებში.

ისტორიკოსმა დიმიტრი ბაქრაძემ—ორჯელ იმგზავრა ქართველ მაჰმადიანებში. პირველი ამისი წიგნი იყო რუსულს ენაზე დაბეჭდილი პეტროგრადის სამეცნიერო აკადემიისაგან, „არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში“, რომელიც ისტორიკოსმა აკად. მარი ბროსეს უძღვნა. პირველად იმოგზაურა იმ დროს, როცა ხსენებული კუთხე ისევ ოსმალთ ეპყრათ. მეორეთ, 1879 წ. თავის „მოგზაურობა“ თბილისსში წაიკითხა.

გიორგი ნიკოლოზის ძე ყაზბეგმა—მთაწრობის მონდობილობით იმგზავრა იმ დროს, როცა ხსენებული კუთხე ისევ ოსმალთ ეპყრათ. მან დასწერა თვისი მოგზაურობა, სახელდობრ „სამი თვე ოსმალეთის საქართველოში“, რომელ წიგნიც დღესაც სამაგალითო წიგნათ ითვლება. მეორე ამისი შრომაა ერცელი სამხედრო მიმოხილვა „ლაზისტანის სანჯაყი“. მეტად იშვიათია დღეს ეს წიგნი. გიორგი ყაზბეგის მოგზაურობას მეტად საინტერესო ისტორია აქვს, თვით ქართველ მაჰმადიანებიც ბევრს ამბებს მოგვითხრობენ. გ. ყაზბეგი პირველად გურიის მთაწარის გრიგოლ დაფითისძის გურიელის ამილაში იყი, როგორც მსახური. ყოველ ცნობებს თურმე საიდუმლოდ სწერდა.

ნიკოლოზ იაკობის ძე ნიკოლაძემ დასწერა თავისი მოგზაურობა საქართველოდამ ევროპაში სახელდობრ „სხვათა შო-

რის^მ, რომელიც მოათავსებულია 1879 წ. ქუჩ. „კრებულში“ ერთ თავში ბ. ნ. ნიკოლაძე ოსმალეთის საქართველო და ქართველ მაჰმადიანებს აღკვიწერს ლაზისტანიტურთ.

პეტრე იოსების ძე უმიკაშვილმა—გადმოიღო გ. ყაზბეგის წერილები, რაც იბეჭდებოდა 1878 წ. გაზ. „ივერია“-ში.

სერგი სეიმონის ძე მესხს დიდ შრომა და ამაგი მიუძღვის. 1877 წლებიდან, ომიანობის დროს, ქართველ მაჰმადიანებში ორჯელ იმგზავრა და მათზე ბევრიც სწერა.

ივანე მეუნარკიამ სამისიონერო საზ.—ას დაეალებით იმოგზაურა სამუსულმანო საქართველოში. თვისი მოგზაურობა გადასცა სამისიონერო საზოგადოებას.

ილია გრიგოლის ძე ჭავჭავაძე—სწერდა გაზეთ „ივერია“-ში ქართველ მაჰმადიანთა ცხოვრების შესახებ და აპტიციებდა, რომ იგინი ძმები არიან და საქროა დაეხმაროთო.

გ. წერეთელი—გაზ. „დროებაში“.

ვ. გუნია—დიდათ ხელს უწყობდა მათ დაახლოებას.

აკაკი—დიდ უყურადღებას აქცევდა ქართველ მაჰმადიანებს და როცა „კრებულში“-ს გამოცემა დაიწყო, ამ ქურნალში მათ შესახებ ათავსებდა სხვა და სხვა წერილებს. ქობულეთიდან დეპუტაცია ეწვია აკაკის, სთხოვეს მოგზაურობა მთელ სამუსულმანო საქართველოში, პოეტი ფიქრობდა კიდევ მოგზაურობას, მაგრამ ეს აღარ დასცალდა.

თელა სახოკიამ იმოგზაურა გურია-აჭარაში, აღწერა და ქუჩ. „მომამბე“-ში მოათავსა.

ეინშე მესხმა (ივანე გვარამაძემ)—სწერა სხვა და სხვა ისტორიულ წიგნებში.

ნიკ. ცხედაძე გულმხურვალედ აღეწებდა თვალყურს ქართ. მაჰმადიანთ ძეთა სწავ.-განათლების საქმეს, ამის მეცადინეობით 1880 წ. მუხრან-ბატონმა ორი სტიპენდია გაუჩინა გულა და კაიკაცისშვილის შვილს ისმაილს და დედი ალა ნიჭარაძეს შვილს რეჯებას.

იაკობ სეიმონის ძე გოგებაშვილი—ხშირად სწერდა ქართ-

ველ მაჰმადიანთა შესახებ სხვა და სხვა ქართულ გაზეთებში.

ნიკოლოზ მარმა, აკადემიკოსმა, — იმოგზაურა მთელს ოსმალეთის საქართველოში, შეკრიბა სხვა და სხვა ცნობები, აღწერა თავისი მოგზაურობა, რაც ცალკეა დაბეჭდილი და საყურადღებო განძია ჩვენს მწერლობაში ქართველ მაჰმადიანთა შესახებ.

ალექსანდრე თევდორეს ძე ყიფშიძე მესხეთ-ჯაეხეთში მსახურებდა მომრიგებელ-შუამავლად (1899—1904 წ.) იქ მსახურობის დროს გაეცნო ქართველ მაჰმადიანთ ცხოვრებას და მალე მათ შესახებ ქართულ გაზეთებში კარგი წერილები მოათავსა. უკანასკნელ დროს ცალკე წიგნად გამოვიდა (1914 წ.) მისივე წიგნი „ღიდებული მესხეთი“, რითაც დამწერი დიდს საყურადღებო ცნობებს იძლევა ხსენებულ ხალხისას.

ილია ფერაძე — სწერს სხვა და სხვა წერილებს, ერთი ამის მოთხრობა „ელენე“, ქართველ მაჰმადიანთ ცხოვრებიდან ცალკე წიგნად დაიბეჭდა 1901 წ. მანვე დასწერა პოემა: „მე და ქართველი მაჰმადიანი“ („განათლება“ № 4, 1915 წ.)

ს. ფირცხალაეა ხშირიდ სწერდა და სწერს კიდევ წერილებს ქართველ მაჰმადიანთ შესახებ, ლექციების კითხვა დაიწყო „სამაჰმადიანო საქართველოში“.

ქართველ მაჰმადიანთაგან ქართულ გაზეთებში სწერდენ:

გულო ალა კაიკაცისშვილი — ჯერ ბათომი ოსმალეთის ხელში იყო, რომ 1875 წ. გაზ. „დროება“-ში ბეჭდავდა წერილებს.

აბდულ ეფენდი მიქელაძე — ოსმალის მთავრობის დროსვე დიდი გულშემოტკივარი და მცოდნე იყო ქართულ წერა-კითხვის, შეერთების დღიდან იგი პატარ-პატარა წერილებს სწერდა გაზ. „დროება“-ში და მის მერე „იფერია“-ში. მეც ბერს მებმარებოდა წიგნების გავრცელების საქმეში.

მემედ ბეგ აბაშიძე — განათლებულ ქართველი მაჰმადიანი, პირველ დაწყებითი სწავლა ბათომის ქართველების სკოლაში მიიღო, სხვათა შორის სთარგმნა ოსმალურის ენიდამ პიესა

„სამშობლო“ (დაიბეჭდა „მოამბე“-ში). ნათარგმნი აქეს სხვა პიესებიც.

ჰიდარ ბეგ აბაშიძე—განათლებული ქართველ მაჰმადიანი, პირველად წერა დაიწყო „ბათუმის გაზეთში“ დღეს სხვა და სხვა ქართულ გაზეთებში მწერლობს. მასწავლებელია.

არიან სხვა ქართ. მაჰმადიანთ მწერლებიც.

ქართველ მაჰმადიანთ ქვეყნებში უცხო ქვეყნისა და ტომის სწავლულნიც მოგზაურობდნენ და აღწერდნენ მათ ქვეყნებს. ასეთნი არიან დიუბო დე-მომპრე, სენ მარტენი, რეკლიუ, ლიოზენი და სხვანი.

ედუარდ კარლოს ძე ლიოზენი, შვეიცარიელი მსწავლული, თბილისის კლასიკურ გიმნაზიის ფრანგულ ენის მასწავლებელი. რამდენჯერმე იმოგზაურა ოსმალეთის საქართველოში, აღწერა იგი დაწერილებით, გადაიღო მრავლად სხვა და სხვა სურათები და მათი მდიდარი კოლექცია შეადგინა. ცალკე წიგნად დასტამბა რუსეთის ლაზისტანის აღწერა, რაც პირველ სამაგალითო საქმედ უნდა ჩაითვალოს ჩვენს მწერლობაში. ლიოზენს ქართველ მაჰმადიანთ შესახებ ბევრი სხვა რამ ნაწერებიც აქვს დასაბეჭდად მომზადებული.

რუსთაგან იმგზავრეს გრაფმა უვაროვმა, მერე მისმა მეუღლემ, ზაგურსკიმ, ვეინდენაუჰმა და სხ. ყველა ესენი ქართველ მაჰმადიანებს ქართველებად მოიხსენებდენ.

მე მოგზაურობა დაიწყო 1889 წ. და წერილებს ვათესებდი გაზეთებში.

ქართველ მაჰმადიანთა შესახებ მე დაუბეჭდე:

1) მოკლე ისტორია ოსმალეთის ყოფილი საქართველოსი, 2) ქართელ მაჰმადიანთ მუჰაჯირი გადასახლება და 3) ქართველ მაჰმადიანთ სოფლები საქართველოში და ქართველების გათავრება.

დაუბეჭდავნი მაქვს ოცამდე სხვა წიგნი.

რომელი გაზ. უფრო ეხებოდა ამათ ცხოვრებას? „ბათუმის გაზეთი“ პირველ ნომრიდანვე შეეხა აქარელთ ცხოვრებას და მის შესახებაც აქ ხშირად იბეჭდებოდა წერილები რედაქტორებ.

ს. კელიძისა და ისევე ამ გაზეთმა ბევრს ქართველ მაჰმადიანს შეასწავლა წერა-კითხვა, შეაყვარა გაზეთის კითხვა და ზოგმა წერაც დაიწყო ამ გაზეთში. ამ გაზეთებში მარტო ჩემი წერილების დაიბეჭდა 100-ზე მეტი სამი წლის განმავლობაში ფელეტონებად, რასაც ქართველი მაჰმადიანები დიდის ხალისით კითხულობდნენ თურმე.

ქობულეთური ლექსი

თქმული სეფი ზოიძის მიერ
(ნათქვამი სულეიმან ბეგ ბეჟანბეგს მიერ)

სსფი ზოიძეს მ ვაჟი შეილი ჰყვანდა, ქობულეთის ბრძოლაში, ყველა შეილები დაიხოცეს, დარჩა მარტოთ მოხუცი სეფი ზოიძე. მაშინ უთქვამს ეს ლექსი.

როდესაც ვიყავ ვაჟაკი,
დაეკრიფე ია და ვარდები;
რაც შემესია ქორულებზე უყავ ნაეარდი
თავს ვეცი ბოლოს გავარდი,
უყურებ ცუდსა სოფელსა,
ბოლოს ვამს როგორ დაეარდი.

ქართულ მაჰმადიანებს რათა სმულთ და გჯაგრებათ სიტყვა «ქართველი და საქართველო».

ბერისთვის წარმოუდგენია ის გარემოება, თუ ქართველ მაჰმადიანებს რათა სრული ასე სიტყვა „ქართველი და საქართველო“ და სხეაც ასეთნი.

ამ გარემოებას თავის მკაცრი ისტორია აქვს. იგა მეტათ ძველი ღროის ნარუქი არის და მეტათ მკაცრი ისტორიაც აქვს და მასთან საინტერესოც. ამიტომ აქ ამის შესახებ მოკლეთ მოვიყვანთ ცნობებს მათ შესახებ, ვინც ქართველ მაჰმადიანებს შეაძულა სიტყვა ქართველი და საქართველო.

მაჰმადის შემდეგ, მუსულმანებში ხშარათ გამოდიოდნენ სხვა და სხვა იმამები, რომელნიც მაჰმადის სწავლას თვისის სწავლით უფრო ფანატიკურ მიმართულებას აძლევდნენ და ყოველივე მაჰმადის სწავლას ერთი ათად აორკეცებდნენ.

მუსულმანებში, მაჰმადის შემდეგ, გამოსულან ოთხნი ძმანი იმამები, რომელთაც მაჰმადის სწავლა კარგათ სცოდნიათ, ამათ მაჰმადის სწავლისათვის თვისი მოძღვრებაც მიუმატებიათ და მუსულმანთათვის საკუთარი ისლამის სექტა შეუდგენათ, რითაც მათ ისეთაც ფანატიკი მუსულმანები უფრო გაუფანატიკებიათ იმამი ფაში. ეს იყო პირველი წმიდა იმამი, ამას ჰყოლია სამიც სხვა ძმები. ეს ყოფილა პირველი ძმა, ისლამის სწავლაც კარგათ სცოდნია, ამას თავის მცნების თანხმათ შეუდგენია ისლამის სჯულის სექტა. რაც მაჰმადის სწავლაზედ გაცილებით უფრო ფანტიკური ყოფილა. ეს სექტა კავკასიაშიც გადმოუტანიათ, იგი დიდის პატივის ცემით მოუღიათ შირვანელ ლეკებს

და სხვა ამათ მოსამზღერე სხვა და სხვა ისლამის მექონ თათ-რებს.

იმამი ემბელი. შაფის მეორე ძმა. ყურანის კარგა მცოდ-ნე. ამან დაარსა მეორე სექტა მაჰმადის სწავლის თანხმათ, რაც შაფის სექტაზედ უფრო ფანტიკურია, ეს სექტა მან გაავრცე-ლა ბუხარას და ავღანისტანს.

იმამი მალიქი. მესამე ძმა, ანუ მიმდევარი შაფის და ემბე-ლის სექტის და სწავლის. ამანაც დაარსა თავის სწავლის სექ-ტა, რაც უფრო ფანტიკური იყო და უარესი წინა გმირის სექ-ტების, ამის სექტა გავრცელებელ იქმნა არაბეთში და არაბეთის მოსამზღერე მუსლმანებში.

იმამი ჰამზი. მეოთხე ძმა იმამისა. ეს ყოფილა უფრო მახვილ გონიერი და კარგათ მცოდნე ისლამისა. ამას დაუარ-სებია თავის სწავლის სექტა. ეს სექტა ყოფილა მეტათ უკეთუ-რის მიმართელების და მოძულე ქრისტიან ერის, სწორეთ ეს ფანტიკური სექტა შემოაუტანიათ და გაუვრცელებიათ ქართველ მაჰმადიანებში, ისლამთან ერთათ ამ სექტარაც აღიარებენ.

სწორეთ ამ სექტის სწავლა გახდა საქართველოს და ქარ-თველი ერის შხამათ, სწორეთ ამ სექტამ შეაძულა სიტყვა ქარ-თველი და საქართველო ქართველ მაჰმადიანებს. ქართველები ფანტიკოსებით გადაქარბებულნი არიან სხვა მაჰმადიანებზედ. ამათი შედარებაც კი არ შეიძლება. ქართველი ყველას სქარ-ბობს ფანტიკობით და ფანტიკობა მერე სხვა იმამებს უვრცე-ლებიათ ქართველებში, ამიტომ უფრო სძულთ მათ საქართვე-ლო და ქართველობა.

(აჭარაში დარჩენილი)

ქალების შესახებ.

მუჰამედს ჰკითხეს:— „ქალი მუსლმანია თუ არა?“

პასუხი მისი:

ერთი მუსულმანი კაცისთვის ერთი ქალია საჭირო.

სამი თვის შემდეგ კიდევ ჰკითხეს:

ქალი მუსლმანია თუ არა?

პასუხი:— „ერთი მუსულმანისთვის ერთი ქალია საჭირო.“

მესამეთ ჰკითხეს: ქალი მუსულმანია თუ არა? პასუხი მისი:

— „ქალი მუსულმანია, ერთი მუსულმანი კაცისთვის ერთი ქალია საჭირო,“ ქალი თუ თავს 40 დღის განმავლობაში კარგათ შეინახავს, ის წმინდანი გახდებაო, კაცი კი ამას 40 წლის შემდეგ მიაღწევსო.

აჭარაში დარჩენილი თქმულებანი

ლაზმა სთქვა:— „ფული სულის ნაფოტია. ჰქარის სოფ. სალორეთელ ქალს უთქვამს შემდეგი:

ვინ ბერი და ვინ ხორომი, ვინ სიზმეთ ქარი და ვინ ზილ-ფი იალი.

ამის ახსნა:

„როგორც ბერი კაცს გაახალგაზრდავება არ შეჰფერის და მსახურს გაბედნება, ისევე ზოგი ერთებს გალამაზება არ მოუხდებათ“

აჭარაში ბერი სოჯებისაგან ნათქვამი:

ღმერთს რომ მუჰამედი არ გაეჩინა, მაშინ არც დედამიწა გაჩნდებოდა, არც ჩვენ გაგვაჩენდა.

ა.

დელამიწის გაჩენის 5000 წლის წინეთ, ღმერთმა მაჰმადის სინათლე გააჩინა, მეჩვე ეს ქვეყანა და ხალხიო. მეჩვე ადამიც გააჩინა, მაჰმადის სინათლე ადამის შუბლზედ მიიტანა. მაჰმადის შემდეგ რაკკი მოციქულები დაიბადნენ, ყველა იგინი იმ სინათლით გაანათლა, ბოლოს ეს სინათლე გადაეცა ისევ მუჰამედს და მის შუბლზედ დადგა. ამიტომ მუჰამედის შემდეგ სხვა მოციქულების აღარაფერ მოვა, ბოლონდელი, ანუ უკანასკნელი მოციქული ეს არის—მუჰამედი.

ბ.

ღმერთო, შექაში სადაც მაჰმადს სილაზედ ფეხი დაუდგამს, იმ სილის ღირსი გაგებხადე, რომ ზედ ვოლოცოთ.

აჭარელთ მკვლევური თქმულებანი.

ქართველებს ისლამის მიღების მიტომ ეშინოდათ, ვინაითგან ოსმალნი და სპარსნი ქართველებს დაუძინელი მტრები იყვნენ. ეს იყო ქართველთ მიზეზები, თორემ რომ ეს არ ყოფილიყო, უამისოთ ქართველები ისლამს მალე მიიღებდნენ და მასთან მთელი საქართველოც დღეს გათათრებული იქნებოდა, ეგრე მოხდა ეს იმიტომ, რომ ქართველთა და ოსმალთ შორის დიდი მტრობა იყო დათესილი და ამიტომ ქართველნიც ერიდებოდნენ თავიანთ მტრის სჯულის მიღებას. თუ იღებდენ, ისიც დიდის იძულებით და გაჭირვებით.

მკვლევური თქმულებანი აჭარაში

აჭარას სოფ. ქედას, ერთ ჯუმა დღეს, ხალხი შეიყარა. მეჩვე. მოწინავე კაცებთა შორის ლაპარაკი ჩამოვარდა, ზოგი ამ

მთისას ამბობდა ზოგი იმ მთისას. მეორე ჯუმა ღღესაც ასევე მოხდა, მოწინავე კაცნი ვერ აწუნარებდნენ მოკამათეებს, მოწინავე კაცებმა მოკამათეებს ასეთი წინადადება მისცეს:

ყველამ თქვენ თქვენი ჭკუა ამოიღეთ თავიღამა და გამოჭფინეთ აქ. ასე ქმნეს ყველამ, თავის ჭკუა გამოჭფინეს. მეორე ჯუმა ღღეს ხალხი შეიყარა ისევ და დაიწყეს ისევ კამათი მაშინ ამორჩეულის კაცების პირველმა უთხრა ხალხს ასე: თქვენ ბევრს ნულარ ლაპარაკობთ, აი ყველას ჭკუა აქ არის, გასინჯეთ, ნახეთ, გაიცანით ეს ჭკუ და ვისაც რა მოგეწონებათ, ის აიღეთ და წაიღეთ, იმ ჭკუის გზას დაადექით.

ოსმალოს მთავრობის წინაღობეგი აჭარლები.

ყიზით და შამხაშოდლა მცხოვრებდა 1840 წლებს, ეს იყო აჭარის სოფ. საღორეთელი, გვართ ღვალიძე. ყიზით აღას, მტრებმა ყაჩაღობის სახელი დაუგდეს, თორემ იგი არ იყო ყაჩაღი.

იგი მტერი იყო ოსმალოს უსამართლო მექრთამე მოხელეების და იმ ბეგიებისა, რომელნიც ხალხს სჩაგრავენ.

ყიზით ალა მთელს სამუსულმანო საქართველოში მგზავრობდა, ბევრს ალაგას, სადაცკი ვისმე შეძლებულ კაცს ნახავდა, იმის ნებაყოფლობით დახმარების სთხოვდა, შეძლებული რასაც მისცემდა, იგიც იმას სჯერდებოდა, ყიზით ალა იყო ნებერი ადამიანი, არსენას ესგავსი, იგი ყაჩაღურ გზას ძრიელ ერიდებოდა, მაგრამ ოსმალოს მთავრობის უსამართლო პირებმა იძულებულ ჰყვეს, რომ ეს ასეთ გზას დასდგომოდა.

ამის დროს, ყაჩაღებათ, ქურდებათ და მცარცეაებათ თვით ოსმალოს მთავრობის პოლიციის კაცებმ იყენენ, თვით ესენი სცარცეავენენ ხალხს და ყველაფერ თავიანთ ბოროტებას ყიზით აღას და ასეთებს აბრალევენ. ოსმალოს მთავრობის კაცების წყაღობით საქმე ისე მოეწყო, რამ მთელი სამუსულმანო საქართველო ყაჩაღებით გაიღსო, ამ ბოროტებას მის გარდავი-

ბაკ უწყობდა ხელს, რომ ოსმალის იმპერიიდან სხვა და სხვა ყაჩაღებს სასჯელათ სხვაგან გადასახლებას რომ აძლედენ, ასეთებს მაშინ აქეთ, აქარაში ასახლებდენ, ე. ი. აქარა მათი ციმაბირი იყო. ეს გარემოება რასაკვირველია აქარელთა საქმეებსაც ძრიელ აფერხებდა, ხალხის ცხოვრება ყოველთვის ცარცვა გლეჯით იყო გარემოებული.

ყიზით ალა დელიძე არამც თუ ყაჩაღობდა, არამედ იგი ყაჩაღების ბრბოს ყოველთვის შიშით მოსაედა. ძნელათ, რომ ამისაგან კაცი გაცარცულიყო. თუმცა ყაჩაღობით ამის სახელი ისე გაეარდნილა, რომ მის სახელის ცნობა თვით ყმაწვილებმაც იცოდნენო. ყიზით ალა დელიძე იყო თურმე არსენას მსგავსი კაცი და მისივე კარგი ნაცნობი, ესეც მისავე იყო დასჯილი უსამართლობისაგან და მით გაეარდნილი ტყეში.

ჩახალ ოლლი ზენდიდელი.

თავის დროის კვლათ, ყაჩაღი ჩახალ ოლლიც შესამჩნევი პირია. ამ პირის ცხოვრება უწყევს სელიმ ფაშა ხიმშიაშვილის დროს. ჩახალ ოლლი დიდი ღონიერი კაცი ყოფილა და მასთან სახელ განთქმულიც, ესეც ყიზით ალა დელიძესავე დიდი წინაღმდეგი ყოფილა ოსმალის მთავრობის, უნამუსო მოხელეების და აეის ბოროტის ბეგების.

სხვათა შორის, ჩახალ ოლლი სასტიკათ გადამტერებია სელიმ ფაშა ხიმშიაშვილს, ერთ დროს, ამან თურმე სელიმ ფაშა შეაშინა კიდევ. ამიტომ ფაშამ ისურვა მასთან შერიგება და მორიგებით ყოფნა, მაგრამ ეს არ მომხდარა მათში.

ჩახალ ოლლი გვართ ბერიძე გახლდათ, ამის დროს, აქარაში ისე იყო მოწყობილი რომ ქვითკირით სახლების კეთების ნება რთვა მართლთ ბეგებს აქენდათ, გლეხებსკი ხის ოღებში უნდა დაედგათ, ეს გარემოება ჩახალ ოლლის ძრიელ აწუხებდა. უკანონო დადგენილება ჩახალ ოლლიმ მთავრობას მოასპობინა. ბეგებს გარდა ქვითკირის სახლების შენების უფლება გლე-

ხედავს მიეცათ.

ჩახალ ოღლის დიდი მტერი აუო ზენდიდელი ბეგი ბეჟანძე. ამიტომ ჩახალ ოღლი ზენდიდელამ ჩაქეში იქმნა გადასახლებული. ეს გადასახლება ბატონის ბეგის ბრძანებით მოხდა, ამიტომ ჩახალ ოღლის ეს გადასახლება დიდათ სწყენია, სულ ეს წყენა ყოფილა მის მიზეზათ, რომ ჩახალ ოღლი ტყეში გავარდნილა, ტყეში სახლებიც გაიკეთა თურმე, 100 მეტი ამხანაგებიც იზოგენა და ტარციეთკი არავის სტარციედა და ნებით კი თუ ვინმე რამეს მისცემდა, იმასკი ართმედა, ჩახალ ოღლამ თავის ამხანაგების თანხმობით იმ დასკენას დაადგენენ, რომ აჭარის ბეგებს, ვისაცკი ქეთიკირის სახლები აქვსთ, იმათ ეს სახლები უნდა დაუქციოთო და მასთან გლეზებსაც უნდა მიეცესთ ნება, რომ ქეთი კირის სახლები დაიდგას. ეს განიძრახეს მათ და მოახერხეს კადეც. მართლაც ამათ ბეგს ბეგებს და უქციეს ქეთიკირის სახლები და მით შეაშინეს იგინი სასტიკათ. ამის გარდა, რაცკი უსამართლო ბეგები იყენენ, ყველა იგინი ჩახალ ოღლიმ ისე შეაშინა, რომ შაშით აჭარაში ველარაგინ დგებოდა, ბეგები სულ აქეთ იქით სახლდებოდნენ. ამ დროს ჩახალ ოღლის კარგი სახლი აქენდა სოფ. კვაშტას. ეს სახლი მას ერთმა ბეგმა დაუქცია, მერე ეს ბეგი შინით ბალაკანეთში გადასახლდა. ჩახალ ოღლი მერე მოწამელით მოკედა, ერთმა ბეგმა მოწამელა. ამ ჩახალ ოღლის შესახებ სახალხო ლექსებიც არის გამოთქმული. ნახეთ ამაზედ ზეით დაბეჭდილ ლექსებში.

ახმედ ალა კიკნოღლი

ახმედ ალა კიკნოღლი მცირეთ თანამედროვეა ყიზით ალა დვალისძესი და ჩახალ-ოღლისა. ახმედ ალა აჭარის სოფელ კიზელია. ძველი ამისი გვარი კიკინაძეა, ანუ კიკნაველიძე. ამათი გვარის წევრნი აჭარაში დღეს მრავლათ სცხოვრებენ, ახმედ ალა მეტათ ლაღათ გაზრდილი. კაცი იყო, თავისუფლების მოყვარე, ოსმალოს მთავრობის მონაბა მას დიდათ სძაგდა, ნამე-

ტურ ეჯაერებოდა ის გარემოებაც, რომ ოსმალოს მთავრობამ სამუსულმან საქართველ ოსმალთა ყაჩაღების ციმბირათ გახდა, ყველა დამნაშაეებს ოსმალეთილამ საციმბიროთ, ანუ დასასჯელათ აქარაში გზენილდენ და ასახლებდნენ.

ასეთ დამნაშაეებისაგან აქარა ძველათგანე ყაჩაღების ბუდეთ გახდა. ესეთი გარემოება ბევრს ქართველ მაჰმადიან ალანებდა და ადარდებდა, ზოგნი ამისთვის წამალსაც ეძებდენ და მთელის კუთხის დახსნას ფიქრობდნენ. ასეთი იყო ახმედ ალაკიკნაძეც. ამან თავის ახალგაზრდობაში შეკრიბა 100-მდე ქართველთ მაჰმადიანთ ახალგაზრდა ბიჭები, მათგან შეადგინა კარგი გუნდი. ამ ამხანაგების დახმარებით იგი გადავიდა არზრუმის თემში, თავი შეაფარა იმ კუთხის მთებში, სადაც სცხოვრებდნენ ქართველ მაჰმადიანები და რომელათაც სახელათ ვაყუფი ეწოდებოდათ, იქაც იმეცადინა კიკნაძემ და ბევრი ამხანაგები შეიძინა, ასე რომ მათგან შედგა დიდი რიცხები.

ამათ მეთაურობით კიკნაძემ ასეთი გეგმა გააკეთა: მთელს სამუსულმანო საქართველოს ქართველ მაჰმადიანებს მოსვენებას არ აძლევდენ ოსმალოს მთავრობის მოხელენი. იგინი ფუხარას პირში სულ ხუთადენ, მათიეის სამართლის კარი ყველგან დაკეტილი იყო. მოხელენი ხალხს სცარცვადენენ. ასეთ ბოროტის მფარველათ გახლდა თურმე ათაბაგის შეილი. ამიტომ დაეცნენ ათაბაგის შეილს და ართიინის ახლოს სოფ. სეცტში, სულ აიკლეს, სასახლეცკი სულ დაუქციეს, ამ დროს კიკნაძეს ათი ათასი კაცი ჰყოლია მომზრე.

ათაბაგს პირობა ჩამოართვის, რომ დღეის შემდეგ, იგი უსამართლო პირების მომხრე აღარ გახდებოდა, პირობა მისცა და მართლაც ამ დღილამ უსამართლობასაც გამოეთხოვა იგი. ხალხის ფიქრით, როგორც ჩახალ ოღლი, ისევე კიკნაძე და ყიზით ალა ყაჩაღებათ ტყილათ არიან ცნობილნი, ამათ ყაჩაღების არაფერი მიუძღვით, ყველა ესენი იყენენ ქართველ მაჰმადიანთა სოფლის ფუხარას მფარველნი. ამათ თურმე მთელი აქარას ბეგებიც შეაშინეს და ფიცი ჩამოართვის, რომ სოფ-

ლის ფუხარას აღარ დაეხრჩობთო. მერე კიკნაძე თავის ამხანაგებით ისევ არზრუმისაკენ მიმბრუნდნენ თურმე.

ქრისტიან ქართველთ შრომა ქართველ მაჰმადიანებში

თ. გრიგოლ დავითის ძე გურიელი.

„თვალი ხარ ბრმათა, თვით მზრდელი ყრმათა,
მშიერთა პური უსახლ-სართული;
მამა ობოლთა, მსაჯული ქვრიეთა,
შიშველთ სამოსლად მონიკებული,
მოხუცებულთა, შრომით რებულთა,
სიმტკიცის კვერთხად მისაყრდნობელი.

შავთელი

გრიგოლ გურიელი შეილი იყო დავით გურიელისა; დავით რუსობის შემდეგ სტამბოლში გადასახლდა და იქ გარდაიცვალა. საქართველოში აღარ დაბრუნდა. მიზეზი დიდია. პატარა გრიგოლი დარჩა კინტრიშის ხეობაზედ, ერთ ქართველს მაჰმადიანთან, ვეარად ჯაშთან. ეს ოჯახი ჰუარეელობდა და ჰზრდიდა პატარა გრიგოლს. ვიდრე გურიელები დაშოშმინდებოდნენ, იმ დრომდე გრიგოლ გურიელი ქართველ მაჰმადიანებში იმყოფებოდა. აქ გაიზარდა ეს ძვირფასკაცი და ამიტომაც გამოჰყვა ამ მხრისა და ერის განუსაზღვრელი სიყვარული

გრიგოლ გურიელი იმ კაცთაგანი იყო, რომლის მსგავსნიც ძრიელ იშვიათად იბადებიან. ის იყო სახე და სინათლე ჩვენის ძველის თაობისა, ის იყო წიერი იმ სახელოვანთა დასისა, რომელთაც ეკუთვნოდა დ. ყიფიანი, დ. ბაქრაძე და სხ. გრიგოლ გურიელი და ნ. ბარათაშვილი ამხანაგები ყოფილან. ერთს სკამზედ მსხდარან სასწაულებელში. ამ ზაფხულს გრიგოლმა სთქვა, რომ ბარათაშვილი ჩემი დიდი მეგობარი იყოვო; 1893 წ. სახლი გაუჩხრიკეს, რადგანაც ერთის ლექსის დაწერასა სწამებდნენ და ამიტომ მან ბერი თავისი ლექსიც დასწვა.

განსვენებული გრიგოლ გურიელისთანა კაცები ჩვენს გათხსნიერებულს დროში ერთობ იშვიათია. განსვენებული დიდის გონებისა და პატიოსნების კაცი იყო. ის იყო მამა გურულთა, მზრდელი ობოლთა, პატრონი და მფარველი ქერეთა და ოხერთ, თარი ჩაგრულთა და დევნულთა. მისი სახლი საესე იყო სხვა-და-სხვა გაქირებულ კაცთა შეილებით. ბევრს გაქირებულს კაცს მისცა შევლა, ბევრი გამოზარდა თავისის ხარჯით, თუ დაბალს სასწავლებლებში და თუ საშუალოსა და უმაღლესში. დღესაც-კი რამდენიმე მოწათე იმისის ხარჯით იზრდება სხვა-და-სხვა სასწავლებელში. ამას გარდა ბევრს გურულს დაჰმარებია, ზოგს ქალის გათხოვებით, ზოგს მიცვალებულის დამარხვით, და სხ. ბევრნი თავის მიწა-მამულზედ დაუსახლკარებია და საკმარისი დახმარებაც მიუცია. ეს მთელმა გურიამ იცის. გრიგოლ გურიელი დიდად განვითარებული კაცი იყო. კარგათ იცოდა ქართული ძველი და ახალი მწერლობა, სიქართველოს ისტორია, რუსულს მწერლობასაც თვალყურს ადევნებდა. ნაკითხი ჰქონდა მთელის ახალის დროის საუკეთესო მწერალთ ნაწერები. ამისი სახლი საესე იყო რუსეთისა და უცხოელთ მწერალთ ნაწერებით. აქ მოიპოვებდით ისეთ წიგნებსაც, რომელთა შოვნაც დღეს იშვიათია. წელს ზაფხულს ტაილორის ანტროპოლოგიას კითხულობდა. ყველა სამეცნიერო წიგნის გამოსვლას დიდის სიამოვნებით ეგებებოდა. ამით უმაგალითო იყო განსვენებული ჩვენს ძველს კაცებში. იწერდა ყოველს ქართულს ჟურნალ-გაზეთს, სატახტო გაზეთებს დაბეჯითებით ადევნებდა თვალ-ყურს, ნამეტურ რასაც ჩვენ შესაჩებ სწერდნენ. ქართველების მდგომარეობის შესახებ განსვენებული ერთვად სწუხდა ჩვენს უძლურებას და საზოგადო საქმების სიღარიბეს რომ ჰხედავდა, დიდათ ჰნაღვლობდა: რატომ ჩვენში საზოგადო საქმის პატრონობა არ არის გაჩაღებულიო. საყვედურით იხსენიებდა იმ მდიდარს ქართველებს, რომლებიც დაიხოცნენ და საზოგადო საქმისათვის-კი არაფერი დასტოვესო.

წელს ჩემი წასვლა მაჰმადიან ქართველებში დიდად სასიამოვნოდ დარჩენია. სიხარულისაგან აღარ იცოდა რა ექმნა. რომ მნახა, ბეერის გამოკითხვის შემდეგ, აღმოჩნდა, მაჰმადიანთ ქართველთ ლოცვებს მე გამოეცემო, და გამოსცა კიდევ. დამპირდა, რომ მომავალ წელს, თუ კარგათ ვარ, ორის ყმაწვილის სახარჯო ფულს მოგცემ, რომ თან წაიყვანო. სოფელ-სოფელი იაროთ და მაჰმადიანთ ქართველთ ბეშეები ანბანის კითხვას მიახედროთო, მერე თითონაც ისწავლიანო. ქართველები არიან, შეილო, ცოდონი არიან, რომ ასე უპატრონოდ გეყავს დატოვებულიო.

ჩურუქსუში ყოფნის დროს, იმასთან ქართველ მაჰმადიანები მოდიოდნენ და სალამს აძლევდნენ. აქ ბეერს გაუწია დასმარება. ერთს მაჰმადიანს ოსმალოვთილგან ცოლ-შვილის მოსაყვანი ფული მისცა, მეორეს სხვაფრიც შეეწია, მესამეს შერიოს აღზრდას დაჰპირდა და სხვ. იქვე აღუთქვა განსვენებულმა, რომ ჩურუქსუში თუ სკოლას გამართავთ, სახლის შესაძენად შემოგვწეითო. ქართველი მაჰმადიანები დიდად გახარებულნი იყვნენ ასეთის შემწეობის და პატივის ცემისა გამო. გრიგოლ გურიელი დიდათ ღუყარდათ, ამის სახელი ყველა ბეგმა და აღამ იცოდა და მეტათ ძვირფასს, სამაგალითო ქართველ კაცად იცნობდნენ. განსვენებულმა თავის იქ ყოფნასა და სამსახურის დროს ერთი გროშიც არ შეირჩინა. რასაც-კი იღებდა და იძენდა, სულ ქართველ მაჰმადიანებს ურიგებდა. ამიტომაც იყო, რომ როცა ბათუმშიდამ გადმოდიოდა, თან მოსტიროდნენ მთელი მაჰმადიანი ქართველნი. ივინი დღესაც იგონებენ განსვენებულს.

ოზურგეთში სტამბის გამართვის საქმე ისე ესიამოვნა, რომ ასოს ამომწყობს პირველს დღესევე ასე უთხრე: ოჰ, შენს მარჯვენას-კი ეენაცვალე, რომ გურიისში სტამბას, წიგნის საბეჭდავსა ვხედავო. სიხარულისაგან აღარ იცოდა რა ექმნა. სტამბის დაარსებისათნავე ორი სახალხო წიგნი მისცა დასაბეჭდალსულითა და გულით ენატრებოდა, რომ ოზურგეთში სტამბის

საქმე წინ წასულიყო. ასევე ნატროზდა განსვენებული, რომ ოზურგეთში ბიბლიოთეკა დაარსებულიყო. სჩიოდა. რამდენი-
შე კაცი შეიკრიბა, წიგნთ ხაცავის დაარსება განიზრახეს და
როცა საქმე საქმეზღდ მივიდა, მაშინ-კი ამხანაგებს ერთმა-
ნეთში ჩხუბი მოუვიდათ, არა იქ უნდა გაემართო და არა, აქაო.
ერთმანეთის ჩხუბსა და ქიშობას შესწირეს და ანაცვალეს სა-
ზოგადო საქმის პატივისცემაო. რომ დაეარსებინათ, მაშინ ჩემს
წიგნებს სულ იმათ შეესწირავდიო.

განსვენებულს თავს ზარად დაეცა ის ამბავი, რომ ომის
შემდეგ ქართველ მაჰმადიანებმა ოსმალეთში გადასახლება და-
იწყეს. ბერს ჰმეცადინებოდა, რომ ქართველი მაჰმადიანები
თავიანთს ქეეყანაშივე დარჩენილიყვნენ და დიდს საჩუქრებსაც
აძლევდა, რომ მაჰმადიანებისთვის გული მოეგო და დაეყვამე-
ბინა. ფულით ბერს მაჰმადიანს ქართველს მოუგო გული და
ბერს დაუშალა აქედამ აყრა და გადასახლება.

განსვენებული ძალიან დანაღვლიანებული იყო ამ ბო-
ლოს დროს. დარდობდა, რომ ჩემი მამულების საქმე ძლიერ
არეულ-დარეულიაო. ჩემს ძმებთან გაუყრელი ვარ, მე მინდა,
რომ ჩემის მამულების უმეტესი ნაწილი „წერა-კითხვა საზოგა-
დოებას“ დაეთმო და გურიის შეიღს სოფლის საზოგადოე-
ბას, სადაც ჩვენი ნაყმევი გლეხები სცხოვრობენ და ბერნი
უმინა-წყლობით დიდად არიან შეწუხებულნიო. ამისთვის განს-
ვენებულს მთავრობასთან თხოვნაც შეეტანა, მაგრამ პასუხად
შიილო, რომ მამული ჯერ უნდა განაწილდესო. ახლა ემეცა-
დინებო, რომ რამე მოვახერხო და არ ვიცი, როგორ მოვაწ-
ყო ეს საქმეო.

თომა სიმონიძე კაღანდასაშვილი თომა სიმონისძე შთამაე-
შავლობით გურულია, ქართველ მაჰმადიანებთან ახლოს მცხოვ-
რები და მათი ქარგათ მცნობი მეზობლობის საშუალებით. თო-
მა სიმონისძე დაიბადა 1859 წ. ოზ. მაზ. სოფ. ლიხაურში,
სწავლა მიიღო ოზურგეთის სამოქალაქო სკოლაში. თომას

სკოლაში ყოფნის დროს დიდად უყვარდა ქართული წიგნების კითხვა, ამ გარემოებამ იგი საკმარისით დაწინარუსეს და გონებითაც გააფხიზლეს, ნამეტურ იგი მიზღვედა საქართველოს ისტორიული წიგნების კითხვას.

1877—78 წ. ატყდა რუსეთისა და ოსმალეთის ომი, ამ დროს, თომა სიმონისძე უკვე მოწიფული ყმაწვილი კაცი იყო და მასთანვე კარგათ მცნობი იმ დროის ომიანობის ვითარების, მასთან მას სანატრელო მცნებათ აქენდა მიღებული, რომ ოსმალეთის საქართველო-რუსეთის საქართველოს დაკავშირებოდა და მით გაერთიანებულიყო ეს ორი გაყოფილი კუთხე ერთს სამშობლოთ ქართველის ერისა, ამ ნატურით გატაცებული თომა აღფრთოვანებული იყო და დიდის იმედით საესე. ამიტომ იგი შესულ იქმნა სამსახურათ იმ დროის ახლათ დაარსებულ გურიის დრუჟინაში. აქ მსახურებით თომას შეუსრულდა წადილი და იგი სხვა გურელ მილიციონერებთან ერთათ დანიშნულ იქმნა ოსმალის საქართველოს აპარაში სამსახურათ. დიახ, აპარაში სამსახურის დროს, თომა სიმონისძემ გამოიჩინა დიდი მამულის შეილური ენერგია და ჯერეთ ისე დაუმშვიდებელს კუთხეში ჩინებულათ დაიწყო მოქმედება და შრომა ქართველ მაჰმადიანებში. თომას შრომას აპარაში აქეს მეტათ სიმპატიური ისტორია.

ამის ენერგიული შრომის და ამაგის შესახებ ჩვენ ბევრს არ ვილაპარაკებთ, კარგად ცნობილი აბდულ ეფენდი მიქელაძეს ქართულ წერა-კითხვა თურმე თომამ ასწავლა. ეს გახდა თურმე ამ გონიერ ქართველ მაჰმადიანის კარის გასაღებათ და საქართველოზედ სინათლის ჩამნერგათ. ამ პირს გარდა თომასაგან სხვა ქართველ მაჰმადიანებსაც უსწავლიათ ქართული წერა-კითხვა და მით გასპეტაკებულან ქართლის გონიერებით.

მილიციაში მსახურების დროს, თომა დაჭრილიც იქმნა ბრძოლაში. მის შემდეგ იგი სამხედრო ნაწილიდამ სამსახურათ გადავიდა სამხედრო ადგილობრივ უფროსის სამართელოში მსახურათ, დღეს თომა სიმონისძე ოზურგეთში სცხოვრებს და მსახურებს იქაურს სამხედრო საბევროს საყრებულოში, თვით

არის სახლობის პატრონი. მოკლეთ ანუხსეთ, რომ ამ პირის მოღვაწეობას აპარში, ქართელ მაჰმადიანთ წინაშე აქვს მეტათ-საპატრიო-ისტორია, მისგან დათესილი სიკეთეს დღესაც აპარში ბევრნი ქება დიდებით მოიხსენებენ, თომას შრომას და სახელს დიდს საპატრიო ადგილს უთმოვენ. ასეთი გახლავს წარსული თომას სიგონიძის მოღვაწეობისა.

თ. ივანე ჯაიანი. თანამედროვე პირი თომა სიმონიძისა, კაცი მწიგნობარი და მასთან კარგა ხანს მსახურებდა აპარში, ბორჩხაში აქენდა პატარა სასწავლებელი; სადაც იგი ქართველ მაჰმადიანთა შვილებს უფასოთ ასწავლიდა ქართულ წერა-კითხვას; ქართული წიგნების გაერცელების საქმეშიაც იღებდა მონაწილეობას. ესევე ივანე ჯაიანი ხშირათ სწერდა სხვა და სხვა წერილებს ქართველ მაჰმადიანთა ცხოვრების შესახებ, რასაც ქართველი საზოგადოება დიდს პატივისცემით კითხულობდა.

ლუკა ანდლულაძე. შთამაშალობით გურული, თანამედროვე თომა სიმონიძისა, ივანე ჯაიანისა და სხვა ასეთების. ლუკა კარგა ხანს მსახურებდა აპარში. იყო ეპისკოპოსის კარის და აქენდა ბევრი სამხედრო ნიშნებიც. ამ პირის აპარში სამსახურს აქვს მეტი კარგი ისტორია. ლუკა გავიციანი 1840 წ. აპარ წყალზედ, მის შემდეგ მგ მაქენდა მასთან მეგობრობა და კავშირი, იგი დიდს დახმარებას მაძლევდა ქართული წიგნების გაერცელების საქმეებში, ყოველ ზაფხულს მგ თითქმის სულ მასთან ესაღვრობდი და მისივე დახმარებით მგ ზაფხობდი მთელ სამუსულმანო საქართველოში. აპარ წყალზედ, მას აქენდა სკოლა და ქართველ მაჰმადიანთა შვილებს მუქათ ქართულ ანბანს და წერა-კითხვასაც ასწავლიდა; ისევე მან ასწავლიდა ქართული წერა-კითხვა ბერის თავის ზაფხუბსაც; წერა-კითხვას გარდა მათ საქართველოს შვილების ცოდნითაც სწურთნავდა. ლუკა ანდლულაძეს მეტათ დიდი შრომა აქვს ამ კუთხის ქართველ მაჰმადიანებში დათესილი. 1905 წ. ლუკა გადასახლებულ იქმნა რუსეთში დასახელათ.

სიმონ იოსელიანი. თანამედროვე პირი ლუკა ანდლულა-

ლადის, ივანე ჯიანიის და სხვათა. კარგა ხანს მსახურებდა აქარაში, ქედის უფროსის თანაშემწე იყო, კაცი მეტათ კეთილი და გონიერი. დიდი გულ შემატყივარი ქართ. მაჰმად. ცხოვრების ჩემი მგზავრობის დროს, 1891 წლიდამ, მე ყოველ ზაფხულს თითქმის სულ მასთან ესადგურებდი, იგი მე დიდს ქომავობას მიწვედა და ყოველთვის მფარველობდა დაუზარებლივ. 1905 წ. შემდეგ უსაქმოდ დაშთა, მთავრობამ ვერ დააფასა მისი შრომა და ამაგი გარდაიცვალა 1910 წლებს.

ფილიპე ერქომამიშვილი. კაცი მახვილ გონიერი და გულ მხურვალე ქართველი. კარგა ხანია რაც ეს აქარაში მსახურობს, არის მეტათ თანამგრძნობი ქართველ მაჰმადიანთა განვითარების და აღორძინების, ამათ სასარგებლოთ მას დიდი ამაგი მიუძღვის, მეც ყოველთვის პატივისცემით მიმხერდა და თანაგრძნობდა, 1915 წ. გაზ. „თანამედროვე აზრში“ აქარიდამ წერილი მოწერა და დბეკდა ქართველ მაჰმადიანთ ცხოვრების შესახებ, ერთ ალაგას ისიც მოიყანა, რომ ქართველ მაჰმადიანების გამო, ერთხელ შევშეთის უფროსმა ზ. ჭიკინაძეს გზაში კაცები გააყალა, რომელთაც ზ. ჭ. უნდა მოეკლათ. მაგრამ კაცებმა არ გაიმეტესო. არ მოკლესო ეს მართალია, დიან.

ვალაა დოქტორი ივანე: კარგა ხანს მსახურებდა ქედის გამგეობაში წყერლათ, სიმონ იოსელიანთან ერთათ. ჩემის მგზავრობის დროს, მიწვედა სათნო ქომავობას, თანა მიგრძნობდა წიგნების გავრლევების საქმეში და თვითაც ასწავლიდა ქართველ მაჰმადიანთ ბავშვებსა ქართულ წერა-კითხვას. კოლიას უყვარდა „ვეფხისტყაოსანის“ კითხვა და ამ წიგნსაც ხშირათ უკითხავდა ხოლმე ქართველ მაჰმადიანებს.

ვასო დევანოზიანი. ეს პირი თავის ახალგაზღობილამ სულ ქართველ მაჰმადიანებში მსახურებდა, იგი თავის შეძლებით ქართველ მაჰმადიანთ განათლებას და აღორძინებას, ქართვ. მაჰმადიანებს იგი ყოველთვის სიამოვნებით ეპყრობოდა, რითაც შეეძლო, იგი მათ არაფერს საქმეში არ დაზარდებოდა ამ პირსაც ბევრი შრო-

მა და ამაგი მაჴდღის ქართველ მაჰმადიანთა წინაშე. ამათი მეულ-
ლეს ამავდარია ქართველ მაჰმადიანთა წინაშე სამსახურით.

ჩვენ ეს შვილი კაცი აენუხსეთ, ბევრის ცნობა ჩვენ
არ გვაქვს, ამიტომ მათ არც მოვიხსენებთ, ამისთვის ზოგი ერ-
თებმა რამე მიზეზები არ დაგიწამონ. ჩვენი მიზეზი პირდაპირ ის
გახლავს, რომ ბევრის ცნობის ჩვენ სულ არა გვაქვს რა, მათ
შესახებ სულ არაფერი მოგვეპოვება.

ქართველ გვარის დავიწყებულ შეიხულ ისლამები

ნაბით ეფენდი ტგბილაძე, იგივე გვართ ორგობაშიელი, იყო
სტამბოლს ხოჯათ, ამას აქენდა ხოჯის საპატიო დიპლომი. იყო
კარგი მქადაგებელი, ერთ დროს, ამან მიიღო ხარისხი შეიხულ
ისლამისა, ქადაგებაში ეს შეიხულ ისლამი ყოველთვის ქეშმარი-
ტებას იცავდა, ამის გამო, იგი, სულთან ჰამიდმა არაბეთში გა-
დასახლა, იქ დარჩა სამი წელიწადი, მერე სულთანმა აპატივა,
იგი ისევ სტამბოლში დაბრუნდა, იქვე მიეცა ცხოვრებას, გარ-
დაიცვალა 1850 წლებს, მისი ქადაგების კილო ჩვენთვის უც-
ნობია, ისკი ქეშმარიტია, რომ ნაბიტ ეფენდის ქარული ენა კარ-
გამთ სკოდნია, როცა ჯამეში, მლოცველების უმეტესი ნაწი-
ლი ქართველ მაჰმადიანები იყვნენ ხოლმე, მაშინ ეს ქართუ-
ლათ ქადაგებდა ხოლმე, ქართულს ენაზე მას ლაპარაკი თუ
ქადაგება კარგათ სკოდნია.

ჰაჯი ოღლი ქვედა მარადიდელი. გვარი ვერ გავიგეთ, ესეც
ნაბიტ ეფენდივით კარგი მქადაგელი ყოფილა, ამან სახელი
გაითქვა ქადაგებით სულთან მამუდის დროს, ვარდაიცვალა
სტამბოლს, იყო ქართული ენის კარგათ მკოდნე, ამ ენით ქა-
დაგებაც იცოდა ჯამეში. იგი ქართველობას არ ერიდებოდა.

ზაბით ეფენდი აბდი ალა ოღლი. გვართ დიასამიძე. აქა-
რის სოფ. გულეებელი. სულთან აზიზის ხოჯათ იყო, იცოდა ქა-
დაგება კარგათ, ქადაგების კილო ყოველთვის სიმართლის მომ-
ხრე იყო, ამიტომ იგი სულთან აზიზის ბრძანებით არაბეთში
იქმნა გადასახლებული, რამუნემე ხნის შემდეგ მას აპატიეს

დანიშაური, დაბრუნდა ისევ სტამბოლს, გარდაიცვალა იქვე, იყო თურმე ქართული ენის კარგად მცოდნე, ქართველების მომხრე და ქართული ენის დიდათ მოყვარე და მფარველი. ამ შეიხულ ისლამის შემდეგ, ქართველების შეიხულ ისლამობას ოსმალნი თითქმის აღარცის აძლევდნენ შურით.

თუმცა ქართველ გეარის შეიხულ ისლამები ყოველთვის გონიერებით და სიმართლით განაგებდნენ.

«მოდი ნახე» ციხის ამბავი აჭარაში.

აჭარას სოფ. ზენდილში, სცხოვრებენ ბეგი ბეჟანიძენი. ესენი სამცხიდან გადასახლებულან აჭარაში XVII საუკ. და შედეგს. აჭარაში ესენი დასახლებულან ზენდილში და ეს ციხე „მოდი ნახე“ მაშინ გაუკეთებიათ მათ ძველებს. ამ ბეგების ძველი გეარი დიასამიძეა. ამათ ძველებს ძველის ძველათ პირ მსახურის ძეთაც იტყოდნენ. პირთ მსახურათ ქართველებში თამარ მეფე იგულისხმება, მაშასადამე ესენი თამარ მეფის მსახურათაც ყოფილან, თავადობაც მის დროს მიუღიათ.

ამათი ისლამთანდ აკავშირება მიიწერება XVII საუკუნის დამიღვეს, ამ დროს, ერთ მათგანს, რომელსაც ისლამი მიუღია, სახელათ ბეჟანი რქმევია, ამიტომ ოსმალთაგან ამათ დიასამიძეს მაგიერ ბეჟანოლი იწოდებიათ, ოსმალურის სახელის „თულუმბაზადეს“ დამატებით. დღეს ესენი იწოდებიათ ბეჟანოლი თულუმბაზადეთ.

როგორც სჩანს, მუსულმანიებაში გამოჩინილი ყოფილა ბერ ხუდარ ბეგი. ამ ბეგს აუშენებია „მოდი ნახე“ ციხე თავისმამულში. ამ ციხის გაკეთების დროს, სოფ. ზენდილში მისულა სოფ. ზვარცილი ალი ალა გეარაძე 140 წლის მღვდელი. ამ მოხუცს უკითხავს ბეჟანოლისთვის.

— თუ მაგისთანა მაღალ ციხეს რათ აკეთებო? ბეგს მიუვია:

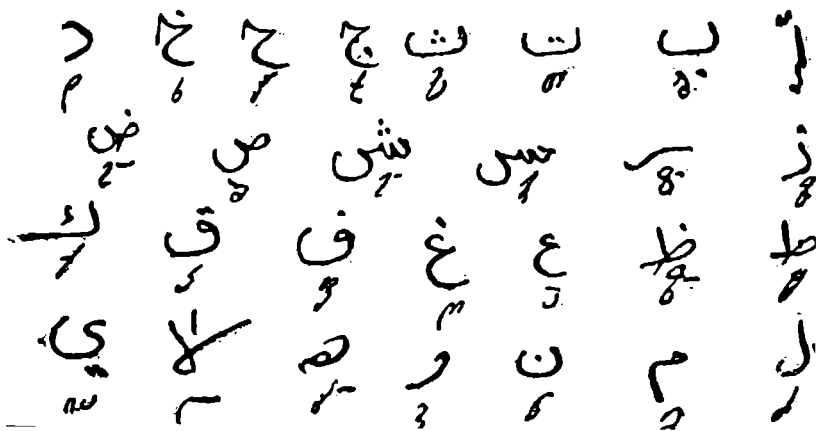
— მე მინდა ისეთი მაღალი ციხე გაეკეთო, რომ როცა მტერი მოვა, რომ მან ჩემს სახლში არაფერი დაინახოს და მით იქმნეს გადარჩენილიო.

მოხუცს ეს სიტყვა მოუსმენია და მერე ასეთი პასუხი მიუცია:

— თქვენ თუ გსურთ და გწადიანთ, რომ მტერმა არ გნახოთ, მაშინ ამ ქვის ციხის მაგიერ, თქვენ ხალხში ზოიბეთ ადგილი, ხალხის გულში ალაშენეთ მკვიდრი სამეზობილო ციხე და გარწმუნებთ, რომ მაშინ თქვენ მტერი ვერას გაენებთ, თუ არა და ციხეები რამდენიც უნდა ალაკოთ და აღამაღლოთ, მტერს მაინც მით ვერათფერს დააკლებთ, საქმე ხალხი გახლავსთ და ხალხის გული, თქვენ ხალხის გულში ალაგეთ თქვენი ოჯახის მფარველი ციხე.

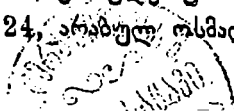
ეს სიტყვა, ბარხუდარის შეილისშვილს, ციხის ამშენებელს ახმედ ბეგს ღრდთ მოეწონა, ამ დღიდან ეს ბეგი შეუდგა სხვა გეარ მოქმედებას, ამის შემდეგ აჭარაში 500 აჭარელი ღარიბ ლატაკნი კაცნი იუჟ ქალნი შემოსა ტანთ-ჩაცმით, ასევე ბეგს ღარიბს დაურაგა ფული და სხვა და სხვა ნივთები, შემდეგაც ამ ბეგს ერთი ხელი სულ ღარიბ ფუხარა ხალხისაკენ აქნდა და მათ უშერებოდა სიკეთეს ამისაგან ნაქნარი სიკეთე ენით დაუთვლელია თურმე...

ამ ახმედ ბეგს ჰყვანდა ორი შვილი მემედ ბეგი და მუთი ბეგი. ერთხელ ახმედ ბეგი შვილებით სანადიროთ წაეიდნენ, შეცდომით ახმედ ბეგმა თავის შვილი მემედ ბეგი მოკლა, ამ შეცდომამ ახმედ ბეგი ერთობ დაალონა. მერე სტამბოლიდან მარმარილოს ქვა მოატანინა, შეილს საფლავზედ ძეგლი გაუკეთა, ამით გაიქარვა შეილის მოკვლის ქმუნეარების დარდი. უწინდელ აჭარის ბეგები ბეჭანოლები ამ ბეგების შთამომავლი გახლავან, რომელნიც სოფ. ზენდიდში სცხოვრებენ, აქ „მოდი ნახეს“ ციხე დღესაც მთელი სდვას. არაბულ ქართული ანბანი

ქესუთე წიგნის საძიებელი:

- 1, ქართველ მაჰმადიანთ სახალხო ლოცვები.
- 2, ქართველ მაჰმადიანთ სახალხო ლექსები.
- 3, ხუსეინ ხაბაზის ლექსები.
- 4, წმ. თამარ მეფე აჭარელთ ამბები.
- 5, ალი ფაშა თავდკერიძე.
- 6, ქართველ მაჰმადიანთ სასულიერო წოდება.
- 7, ქართველ მაჰმადიანთ გამოჩენილი სასულიერო პირები.
- 8, ქართველ მაჰმადიანებში ქართული ენის დაკარგვის საქმე.
- 9, ლაზისტან-ჭანეთის აღწერა
- 10, ქართულ ენით ლაზების გათვითცნებიერება.
- 11, ზემო ქართლის ადგილების ჩამოკრა და ერეკანზედ მიწერა.
- 12, ლექსი დევრიშ ფაშაზედ.
- 13, გარდაცვალებულს ჰასან ეფენდი ციციშვილზედ.
- 14, ქართველები ოსმალეთის „ახალ პარტიაში“
- 15, ვინ სწერა ქართველ მაჰმადიანთ შესახებ
- 16, ქართველ მაჰმადიანებს რათა სძულთ სიტყვა, „ქართველი და საქართველო“
- 17, აჭარელთ ძველებური ამბები ქალების შესახებ
- 18, ოსმალეთის მთაგრობის მოწინააღმდეგე აჭარლები.
- 19, ქრისტინ ქართველთა შრომა ქართველ მაჰმადიანებში.
- 20, გრიგოლ დავითისძე გურიელი.
- 21, ქართველ გეარის დავიწყებულ შეიხულ ისლამები
- 22, „მოდი ნახე“ ციხის ამბავი აჭარაში.
- 23, კობულეთური ლექსი ზოიძისა.
- 24, არაბულ ოსმალეთის ქართული ანბანი.

მეექვსე წიგნის შინაარსი

- 1, 1625 წ. რა პირობით შეუერთდა სამცხე საათაბაგო ოსმა.
- 2, ქართველ მაჰმადიანთ ფაშები 1636 წლიდამ.
- 3, ქართველ მაჰმადიანთ ძენი რა ერთ უნდა განათლდნ
- 4, ქართველ მაჰმადიანთ ცრუ მორწმუნება
- 5, გურჯისტანის ქალი და მრავალ ცოლიანობა.
- 6, ლაზისტ-ქანეთის აღწერა.
- 7, ახმედ ფაშა ხიმშიაშვილი.
- 8, ქართველ მაჰმადიანთ სასულიერო წოდება.
- 9, ქართველ მაჰმადიანთ სწავლა არაბულის ერთ.
- 10, ქართველ მაჰმადიანთ საზოგადო მოღვაწენი.
- 11, მუჰამედ საბით ფაშა ჯაყელი.
- 12, სელიმ ფაშა ხიმშიაშვილი.
- 13, ფუხარა, ანუ ქართველ მაჰმადიანთა ღარიბების აღწერა.
- 14, ქართველები ოსმალეთში
- 15, „ყურანის“ თარგმნის ისტორია ქართულ ენაზედ და სხვანი.

წიგნი გამოვა 500 გვ. მეტი, რადგან გამოცემის შეძლება არ გაქვს, ამიტომ გამოქვეყნების მოწერა უნდა გაემართოს.

ფასი ერთი მანათი.

